



Bogdan Ficeac

Tehnici de manipulare

Bogdan Ficeac

Tehnici de
manipulare

Ediția a V-a

Nemira, 2004

În piesa vieții, fiecare dintre noi ar vrea să-și scrie rolul și să-și interpreteze destinul în așa fel încât să ajungă la un final conform cu propriile sale dorințe. Dar pentru că suntem ființe sociale, monologul nu este o soluție. Trebuie să ne alegem replicile astfel ca ele să se integreze unui cor anume. Uneori, sau chiar adesea, este foarte posibil ca replicile imaginate de noi să fie disonante sau să nu fie acceptate de ceilalți actori. De aceea este nevoie de un Regizor care să-și asume rolul de a pune în acord toate rolurile personale. Supunându-ne lui, ne pierdem autonomia și ne integrăm sistemului. Cu timpul, nu mai putem spune cât anume din destinul personal l-am scris noi înșine și cât a fost scris de alții. Nu mai putem preciza cu exactitate cât din ființa noastră ne reprezintă Eul și cât este rezultatul sfaturilor, antrenamentelor, educației, sugestiilor, recomandărilor sau ordinelor pe care ni le impun ceilalți. Nu mai știm unde se termină rolul pe care ni l-am scris noi înșine și unde începe cel scris de alții. Nu mai putem spune cine, de ce și când a scris scenariul care ne comandă ce să gândim, ce să facem, ce să simțim. Iar de multe ori se întâmplă ca vreun Regizor să-și depășească simpla condiție de dispecer abilitat să pună ordine într-un sistem și începe să se creadă demiurg, să-i socotească pe ceilalți simpli figuranți într-o piesă scrisă de el, pentru el, care lor, evident le este străină. În astfel de cazuri, mai devreme sau mai târziu, piesele se transformă în tragedii oribile...

Această carte se ocupă tocmai de Regizorii care se cred demiurghi, de modul în care își scriu scenariile și de tehnicile prin care transformă actori talentați în figuranți fără voce. Este un domeniu care, dincolo de impresia ocultă pe care o degajă, are reguli precise. Cei mai mulți dintre noi, pradă impresiei bune pe care o avem despre propria noastră persoană, nu credem că putem deveni prea ușor victimele artizanilor manipularii. Dar lucrurile stau cu totul pe dos. Încercările de manipulare vin tot timpul, de pretutindeni. Și cele mai ușoare victime sunt cei care nu vor să creadă...

Există nenumărate sfaturi, exerciții și algoritmi de a induce individului rezistența față de presiunea celor care încearcă să-i

remodeleze gândirea, simțurile, comportamentul, conform intereselor lor. Toate însă au la bază cunoașterea tehnicilor de manipulare. Fiind avertizat de presiunile ce se exercită permanent asupra lui, știindu-le substratul și finalitatea, fiecare individ își poate găsi propria sa cale de a rezista, de a se regăsi pe sine însuși în orice împrejurare, de a nu deveni un simplu figurant...

Această carte nu este un manual. Nici nu își propune să fie așa ceva. Ea se adresează cetățeanului obișnuit, celui supus în permanență manipularilor. Analiza tehnicilor de influențare și a efectelor acestora, cu exemple arhicunoscute sau abia sesizabile, din istorie sau din zilele noastre, poate reprezenta un avertisment. „Knowledge is power” (Cunoașterea înseamnă putere), spunea cândva filosoful englez Francis Bacon. Cunoscând tehnicile de manipulare putem să rezistăm în fața lor. Putem evita rolul de figuranți în propria noastră viață...

În același timp, o astfel de carte este extrem de necesară cititorului român. În România, subiectul a fost tabu timp de aproape o jumătate de secol. Cuvântul **manipulare** nici măcar nu există în Micul Dicționar Enciclopedic. Iar în Dicționarul Explicativ al Limbii Române este prezentată doar semnificația sa tehnică. Motivele sunt lesne de înțeles, dar golul trebuie umplut, pentru a nu se mai repeta ororile din trecut...

Am reușit conturarea acestei cărți după ce am urmat cursurile Catedrei de psihologie socială de la Universitatea Stanford din California. Lecțiile predate studenților de profesorul Philip Zimbardo, șeful Catedrei, precum și referințele bibliografice indicate de Domnia sa mi-au fost de un real folos. Faptul că am putut studia la Universitatea Stanford se datorează Fundației Reuter din Londra, care mi-a acordat o bursă de un an de zile, precum și Programului de burse Knight de care am beneficiat la Stanford.

Mulțumesc tuturor celor care m-au ajutat ca această carte să poată apărea și să ajungă la cititori.

Argument cu regizori și figuranți

În seara de Halloween (31 octombrie) a anului 1938, în Statele Unite, un program de radio ce transmitea muzică spaniolă a fost întrerupt de un buletin de știri în cadrul căruia se anunța observarea unor explozii neobișnuite pe planeta Marte. După care, programul muzical a continuat. Ceva mai târziu, din nou o întrerupere, pentru a transmite în direct un reportaj din Grover's Mill, o micuță localitate din statul New Jersey, unde un „cilindru uriaș” a lovit Pământul „cu o forță teribilă”. Se pare că în acel moment, circa un milion de americani ascultau emisiunea. Curiozitatea a fost înlocuită treptat de teamă atunci când reporterul, și el speriat, a început să descrie cum se deșurubează capătul exterior al cilindrului (în difuzoare se auzeau niște scrâșnete cu adevărat lugubre) și din interiorul „mașinăriei” apar niște creaturi uriașe, sclipitoare, cu tentacule imense și ochi ca de șarpe.

Pe măsură ce continua „reportajul de la fața locului”, panica se răspândea. Înfricoșați, reporterii relatau cum această „avangardă a invadatorilor de pe Marte” a început să cucerească New Jersey, să ucidă pe oricine ar fi încercat să i se opună și să se îndrepte spre inima New Yorkului. În cadrul emisiunii se auzeau tot mai des apeluri ale autorităților către populație, pentru evacuarea unor întregi zone.

În studiile sale consacrate efectelor acestei emisiuni de radio, psihologul american Hadley Cantril a observat că sute de mii de oameni au intrat în panică și mulți dintre ei și-au părăsit locuințele pentru a scăpa de invazia „marțienilor”.

Ce se întâmplase de fapt? În fiecare an, în noaptea de Halloween, americanii se deghizează în fantome, monștri, vampiri și alte figuri de groază. Sărbătoarea provine dintr-un

vechi obicei celt, care urmărea îmbunarea spiritelor celor morți. Datina s-a răspândit în Statele Unite, Canada și teritoriile britanice, devenind un prilej de carnaval și distracție. Copiii merg cu colindul, deghizați în fantome, și „amenință” gazdele că le vor face surprize neplăcute dacă nu îi vor îmbuna cu ceva dulciuri, iar adulții se întrec în păcăleli. În noaptea de 31 octombrie 1938, Orson Wells, cel care avea să devină unul dintre cei mai vestiți regizori și actori americani, s-a gândit să adapteze radiofonic celebrul roman științifico-fantastic *Războiul lumilor*, scris de H.G. Wells. Împreună cu colegii săi, actorii de la Mercury Theater, au interpretat extrem de realist momentele dramatice ale „invadării” Americii de către hidoasele „creaturi marțiene”. Efectele speciale au fost improvizate și ele cu foarte multă abilitate, reușind amplificarea tensiunii și inducerea sentimentului de panică. Spre exemplu, pentru a reda sonor celebra deșurubare a cilindrului, tehnicienii au găsit un borcan cu capac, pe care l-au deschis în bazinul WC-ului pentru a da o rezonanță specială scrâșnetelor.

Cum de au căzut atât de mulți americani pradă păcălelii? În primul rând trebuie amintit că piesa a fost transmisă în 1938, deci înainte de „era televizorului”. Pe atunci, radioul era unica sursă de muzică, divertisment, piese de teatru, dar și de știri de ultimă oră. Apoi, piesa copia foarte exact sistemul de transmitere a știrilor și a reportajelor în direct, în plus, foarte mulți dintre ascultători pierduseră începutul când emisiunea fusese clar prezentată ca o adaptare radiofonică a romanului *Războiul lumilor*. Orson Wells a ales ora începerii emisiunii cu puțin înainte de finalul unui foarte îndrăgit spectacol radiofonic, *Charlie McCarthy*, ce se desfășura pe un alt post de radio. Majoritatea ascultătorilor au așteptat finalul aceluși spectacol și abia după aceea au comutat pe frecvența postului de muzică spaniolă, pierzând astfel prezentarea din debutul emisiunii.

Dincolo de aceste explicații, mai există și o alta ținând de structura psihicului uman, de psihologia socială. Auzind acele „reportaje” înfricoșătoare, dar și aproape incredibile, foarte

mulți dintre ascultători au căutat să vadă cum se comportă cei împreună cu care audiau emisiunea. Cum toți erau îngrijorați și speriați, orice îndoială a dispărut. *Ne-am sărutat unii pe alții pentru că ne așteptam să murim dintr-o clipă în alta, își amintea un ascultător, citat de Cantril.*

Mulți dintre cei convinși că tot ceea ce aud la radio se întâmplă cu adevărat au găsit chiar și corespondențe în realitatea imediată, interpretând instinctiv, „în cheie proprie”, observațiile, pentru a se potrivi cu ceea ce se transmitea în difuzoare. *Ne-am uitat pe fereastră și Wyoming Avenue era negru de mașini. Mi-am dat seama că oamenii încercau să fugă, să scape..., spunea un ascultător, pentru ca altul să adauge: Pe strada mea nu se zărea nicio mașină. M-am gândit că drumurile erau blocate de ambuteiaje, din cauză că foarte multe căi de acces fuseseră distruse de invadatori.* (Cantril)

Fenomenul care a produs o asemenea psihoză în masă a fost denumit *contagiune*, printr-un paralelism cu termenul medical ce semnifică răspândirea unei epidemii. În psihologia socială, *contagiunea* reprezintă transmiterea rapidă, la nivelul mulțimilor de oameni, a emoțiilor și a manifestărilor de comportament. De fiecare dată când un individ se află într-o situație ambiguă, el încearcă să se adapteze reacțiilor celorlalți. Din păcate, într-o astfel de situație confuză, nici ceilalți nu știu mai mult decât el. Din cauza contagiunii, psihozele în masă capătă, uneori, proporții incredibile.

În același timp, efectele emisiunii radiofonice *Războiul lumilor* arată cât de puternice, dar, uneori, și periculoase, pot deveni sursele de informație atunci când ele sunt manipulate într-un anume scop. În acea noapte a lui 1938, foarte puțini au fost cetățenii care nu au crezut în ceea ce auzeau la radio și au încercat să afle amănunte de la alte posturi radiofonice. Dar nu au găsit nicăieri vreo știre referitoare la respectivul „eveniment”. Au telefonat diverselor cunoștințe, dar nici acestea nu aveau informații suplimentare, singura sursă referitoare la „invazie” fiind, pentru toți, postul ce transmitea „reportajele de la fața locului”. Lipsa datelor suplimentare, „tăcerea” celorlalte posturi au sporit deruta. Fapt ce

demonstrează că existența unei singure surse de informare poate amplifica la maximum efectele manipulării. Cazul emisiunii lui Orson Wells este doar un exemplu particular, mai ales că s-a petrecut în condițiile existenței unui număr considerabil de posturi radiofonice. Lipsa informațiilor suplimentare a generat confuzia și a facilitat răspândirea psihozei.

Cu mult mai puternică însă este influența unei surse de informație în condițiile în care nu există o alternativă. Un exemplu edificator îl constituie revoluția română din decembrie 1989, când televiziunea națională reprezenta singura sursă majoră de informare. Nimeni nu avea posibilitatea, atunci, să verifice dacă într-adevăr existau cei „șaiszeci de mii de morți” despre care se vorbea pe post. La fel, zvonurile despre teroriștii care „trag din toate pozițiile”, despre iminenta aruncare în aer a Combinatului Petrochimic de la Pitești, despre otrăvirea apei potabile ș.a.m.d. erau imposibil de verificat. Însuși faptul că principalul obiectiv vizat de cei care au participat la revoluție, dar mai ales de cei care au dirijat-o, a fost Televiziunea Română, demonstrează rolul vital al mijloacelor de informare în masă, al acestei televiziuni în special, în canalizarea energiilor umane spre un anume scop. În anii următori, mineriadele, ce au afectat grav imaginea României în lume, au fost posibile tot din cauza păstrării televiziunii naționale ca singură sursă de informare a mării majorități a populației. Prezentarea voit distorsionată a evenimentelor pe postul național de televiziune a indus o anume psihoză în masă, pregătind terenul pentru evenimentele regretabile ce au urmat.

Trebuie reamintit totuși că nu doar studierea mecanismelor de propagare a psihozelor în masă constituie obiectul acestei cărți, ci mai ales tehnicile prin care, cu bună știință, ele sunt induse la nivelul unui grup de oameni cât mai larg, de un grup restrâns de indivizi care urmărește un anume scop.

Rămânând în sfera creării psihozelor în masă, merită amintită o altă isterie colectivă de proporții, care, la o analiză mai atentă, poate părea o glumă prostească, fără nicio șansă de

reușită. Și totuși, la vremea respectivă, sute de mii de oameni s-au lăsat antrenati în ceea ce mai târziu va fi consemnată în tratatele de psihologie socială drept *Epidemia ciupiturilor de parbrize din Seattle*.

În ultima decadă a lunii martie din 1954, în ziarele din Seattle au început să apară tot mai multe informații despre avarierea parbrizelor de automobile din pricina unor ciupituri foarte fine și a unor mici bule apărute în sticlă. Până atunci, nimeni nu remarcase fenomenul și viața decurgea în liniște. După ce au citit respectivele relatări din ziare, mai toți posesorii de automobile din Seattle au descoperit că, într-adevăr, parbrizele le erau ciupite și presărate ici-colo de bule minuscule. În următoarele trei săptămâni, s-a răspândit zvonul că respectivele stricăciuni erau produse de niște bande de vandali care terorizau orașul. Telefonoanele circumscripțiilor de poliție au început să sune continuu. Mii de cetățeni raportau noi stricăciuni la parbrizele lor, iar alții chemau poliția pentru a-i prinde pe vandalii care tocmai dispărușeră „după colțul străzii”. Poliția s-a dovedit depășită de evenimente, mai ales că nu reușise să prindă niciun bandit. Pe 15 aprilie, primarul din Seattle a declarat că stricăciunile raportate sunt mult prea numeroase pentru a mai încredința cazurile poliției și a cerut guvernatorului statului Washington (a cărui capitală este Seattle), precum și președintelui Statelor Unite, Dwight D. Eisenhower, să ia măsuri urgente. Oamenii au început să-și acopere parbrizele cu ziare sau cuverturi, ori să le țină numai în garaje. Nefiind depistată nicio bandă de vandali, a început să se răspândească zvonul că ciupiturile ar fi produse de un praț meteoric sau de căderile radioactive ce au urmat unor testări ale bombei cu hidrogen efectuate cu puțin timp în urmă. Câteva săptămâni mai târziu, tot ziarele au fost cele care au arătat că tot ceea ce se întâmpla în Seattle nu era decât o isterie colectivă, provocată de faptul că, pentru prima dată, oamenii au fost determinați să se uite cu atenție la parbrizele mașinilor (întotdeauna ciupite și cu bule minuscule), în loc să privească *prin* ele, așa cum fac de obicei. *Epidemia ciupiturilor de parbrize din Seattle* a dispărut la fel de brusc precum apăruse.

Nu se mai știe cine a avut năstrușnica idee de a provoca respectiva psihoză. Atunci a fost vorba de un renga jucat cititorilor. Tehnica însă rămâne valabilă. Ea a fost și va mai fi utilizată de artizanii manipulării în scopuri mult mai grave decât o simplă farsă.

Filmul *Triumful voinței*, realizat de Leni Riefenstahl, înfățișează grandioasa manifestație cu care debuta Congresul Partidului Național Socialist German din septembrie 1934. Filmul începe cu o vedere panoramică a cerului de un albastru splendid. Apoi, dinspre munții tiviți cu nori albi, apare un avion argintiu. Dedesubtul său, camera începe să înregistreze turnurile și zidurile maiestuoase ale unui oraș medieval: Nürnberg. Umbra avionului trece peste o coloană uriașă de oameni în cămăși brune, aflată în marș. Apar alte și alte străzi, toate pline cu șiruri de oameni mărșăluind. În cele din urmă avionul aterizează și se oprește într-un loc fastuos amenajat. Din cabina sa sclipitoare, ca o zeitate coborâtă din ceruri, apare Adolf Hitler. O mulțime în extaz îi vine în întâmpinare.

Deși realizat în scop de propagandă, *Triumful voinței* conține imagini reale, șocante, ce dezvăluie unele dintre metodele folosite pentru manipularea pe scară largă a colectivității umane, precum și rezultatele cutremurătoare ale acestei manipulări. Circa un milion și jumătate de cetățeni s-au strâns la Nürnberg, în septembrie 1934. Și nu au fost aduși cu forța. Asemenea uriașe adunări de oameni, care participau la procesiuni în lumina torțelor, asistau la parade militare impresionante, ascultau discursuri incendiare, ținute de la înălțimea unor tribune grandioase, pavoazate cu gigantice însemne naziste, și scandau la unison urale precum: *Sieg heil!*, reprezentau o componentă vitală a „noii ordini” pe care naziștii o impuseseră Germaniei, după ce au preluat puterea în 1933.

Dincolo de asemenea manifestații grandioase și de prezentarea unor filme precum *Triumful voinței*, propaganda nazistă a pus la punct numeroase alte metode de îndocrinare. Pictura, arhitectura, teatrul, radioul, ziarele, muzica, toate au

fost supuse unei cenzuri stricte, pentru a putea fi utilizate cu maximum de eficiență în controlul gândurilor, emoțiilor și comportamentului fiecărui cetățean din cel de-al Treilea Reich. Un vast sistem de manipulare a fost construit pentru a putea supraveghea și dirija permanent fiecare mijloc de exprimare.

Studierea acestui sistem și analiza tehnicilor utilizate în cadrul său pot oferi un posibil răspuns la întrebarea: „Cum a fost posibil ca naziștii să ajungă la putere în Germania și să declanșeze cel mai devastator conflict armat din istoria omenirii?”

La rândul lor, regimurile comuniste au aplicat, în linii generale, aceleași metode de manipulare precum cele utilizate de naziștii ai căror dușmani de moarte erau. În fond, și fascismul și comunismul sunt ideologii totalitare, ce presupun strategii asemănătoare de preluare a puterii și apoi de menținere a acesteia.

Spre exemplu, manifestările grandioase ce marcau discursurile lui Adolf Hitler fac parte din aceeași categorie cu spectacolele ce acompaniau cuvântările lui Kim Ir-Sen⁽¹⁾ sau ale lui Nicolae Ceaușescu. Doar recuzita era diferită.

Un alt element comun, din păcate, îl reprezintă dezastrul și nenumăratele victime umane pe care le lasă în urmă prăbușirea regimurilor totalitare. Și iarăși, din păcate prea târziu, apar întrebări de genul: „Cum a fost posibil ca astfel de lucruri să se întâmple?” Unul dintre capitolele acestei cărți radiografiază tocmai mecanismele intime utilizate de propovăduitorii totalitarismului pentru a remodela gândirea celor pe care îi conduc.

În campania electorală din vara lui 1988, în Statele Unite, vicepreședintele George Bush se situa mult în urma guvernatorului Michael Dukakis în cursa pentru fotoliul de la Casa Albă. Majoritatea observatorilor erau convinși că avantajul lui Dukakis era imposibil de întrecut. Și totuși, spre surpriza generală, în numai câteva luni, George Bush a redus handicapul, l-a anulat și a câștigat alegerile. Cei mai mulți analiști politici sunt de părere că Willie Horton a jucat rolul

principal în această spectaculoasă răsturnare de situație. Revista *Time* îl denumea: *Cel mai valoros jucător din echipa lui George Bush*.

Cine era acest Willie Horton? Nu făcea parte dintre cei care au susținut financiar campania electorală a lui Bush și nici nu se număra printre consilierii viitorului președinte. De fapt, cei doi nici nu se întâlneau vreodată.

Willie Horton era un delincvent afro-american, care fusese eliberat dintr-o închisoare din statul Massachusetts, înainte de termen, în cadrul unui program de reabilitare. Imediat după eliberare, el a fugit în statul Maryland, unde a violat o femeie după ce i-a rănit concubinul. Michael Dukakis era guvernator în Massachusetts atunci când a fost inițiat respectivul program de reabilitare.

Bush l-a acuzat pe Dukakis că acționează prea „moale” atunci când se pune problema combaterii criminalității. Echipa lui Bush a pregătit imediat o serie de clipuri electorale pentru televiziune, precum și articole publicitare pentru presă, în care era prezentată figura lui Horton, în cele mai sinistre posturi. De asemenea erau transmise imagini cu delincvenți intrând și ieșind în voie prin ușa turnantă a unei închisori.

Asemenea clipuri și articole au atins coarda sensibilă a multor americani, care se temeau de escalada violenței, și au indus în rândurile opiniei publice sentimentul că justiția americană este prea blândă cu criminalii și chiar îi favorizează în detrimentul cetățenilor obișnuiți. Pe de altă parte, faptul că Horton era negru a resuscitat anumite prejudecăți rasiale în rândurile albilor, care totuși constituie majoritatea electoratului.

Evident, în toate clipurile, Dukakis era făcut răspunzător pentru susținerea programelor de reabilitare a deținuților, programe ce aveau ca rezultat alte noi crime.

În replică, Michael Dukakis a venit cu o impresionantă cantitate de statistici și argumente. El a subliniat că Massachusetts era numai unul din multele state în care se introduseseră programele de reabilitare și că însuși guvernul federal (în cadrul căruia George Bush era vicepreședinte)

eliberase deținuți înainte de termen. Dukakis a demonstrat cu date concrete că respectivele programe erau eficiente. Din cei cincizeci și trei de mii de deținuți eliberați înainte de termen în 1987, foarte puțini au recidivat. Pe lângă toate aceste argumente în favoarea reabilitării criminalilor, Dukakis și-a continuat campania electorală și cu numeroase alte promisiuni: patru sute de mii de noi locuri de muncă, reducerea masivă a taxelor, creșterea numărului de polițiști pe străzi ș.a.m.d.

Dar americanii erau sătui de statistici și de promisiuni la modul general. Dacă Dukakis ar fi avut un consilier specializat în psihologia socială, acesta i-ar fi putut spune că oamenii sunt profund îngrijorați și chiar furioși din cauza faptului că ei sau cei care le sunt dragi pot fi atacați, bătuți și chiar omorâți în plină stradă, că nu sunt interesați de statistici, grafice sau date generale, ci de alegerea ca președinte a unui tip „dur”, care să le asigure liniștea. Așa cum promitea să facă George Bush...

Nimeni nu poate spune dacă George Bush a fost un președinte mai bun decât ar fi putut să fie Michael Dukakis. Cert este însă că el a avut o mai bună echipă de specialiști în campanii electorale, o echipă care a știut cum să influențeze decisiv opiniile electoratului, speculându-i starea de spirit și speculând momentul.

Faptul că oamenii sunt mai puțin interesați, în momentele decisive, de analiza la rece a datelor și a fenomenelor, preferând să se ghideze după simțuri și după ceea ce le dictează instinctul de conservare este demonstrat și de un alt exemplu, care, la prima vedere, ar părea în contradicție cu concluziile trase în urma campaniei electorale descrise mai sus. În ultimele două decenii, în Statele Unite s-a desfășurat o campanie vastă împotriva fumatului. În același timp, companiile producătoare de țigări au pus în joc uriașe sume de bani pentru publicitate.

Campania antifumat se axa pe prezentarea a numeroase date și statistici referitoare la bolile grave cauzate de fumat și la efectele devastatoare ale acestora. În replică, producătorii de țigări au lansat clipuri și articole publicitare, în care țigările

erau asociate cu distracția, cu aventura, cu dragostea, cu tinerețea. Nimic despre date, nimic despre statistici. Și totuși adversarii fumatului au avut succes. În două decenii, numărul fumătorilor americani s-a înjumătățit. Contradicția cu confruntarea Bush – Dukakis este doar aparentă. Deși campania antifumat utiliza statistici și date concrete, esența ei se referea la însăși supraviețuirea individului. Iar pentru foarte mulți, sănătatea și viața s-au dovedit mai prețioase decât aventura ori distracțiile.

În același timp, nu trebuie neglijat faptul că antifumătorii au folosit, pe lângă numeroasele date medicale, și clipuri de televiziune în care se făcea apel la cele mai profunde sentimente umane, precum dragostea și preocuparea pentru copii, pentru sănătatea și viitorul lor. Spre exemplu, unul dintre aceste clipuri, avansat ca model în mai toate manualele destinate agenților de publicitate, prezenta un băiețel și o fetiță, în podul unei case. Copiii descoperă un cufăr vechi și scot din el hainele de miri ale părinților. Fetița îmbracă rochia albă, mult prea mare pentru ea, încalță pantofii uriași ai mamei și începe să se machieze cu stângăcie, în fața unei oglinzi vechi. Băiatul, la fel, își pune pe el hainele largi ale tatălui, apoi vine lângă fetiță și se privesc amândoi în oglindă. Clipul nu are nicio explicație. Abia în final, pe ecran apare un text lapidar: *Copiii tind să-și imite părinții. Dumneavoastră fumați?* Statisticile au demonstrat că prezentarea acestui clip a avut efecte sensibil mai mari decât toate celelalte clipuri referitoare la urmările negative ale fumatului asupra sănătății.

Acest ultim exemplu ilustrează unul dintre puținele cazuri în care tehnicile de influențare a opiniei publice sunt utilizate în scopuri nobile. Din păcate, cel mai adesea, manipularea în masă este exercitată de un grup restrâns, în folosul propriu și în detrimentul intereselor celor mulți. Însă, indiferent de scop, tehnicile rămân aceleași...

Despre Guyana, opinia publică mondială nu are prea multe cunoștințe. Situat în nordul continentului sud-american, statul are cea mai mare parte a suprafeței acoperită cu mlaștini și

păduri tropicale de nepătruns. Puțin peste șapte sute de mii de oameni trăiesc în localitățile de pe coastă. Numele statului a căpătat la un moment dat o oarecare popularitate datorită cărții fostului ocaș-evadat Papillon, în rest viața guyanezilor este învăluită de un anonim deplin. Și totuși, în noiembrie 1978, Guyana a ajuns brusc în atenția întregii lumi. Ziarele, posturile de radio și televiziune aveau ca principal subiect o inexplicabilă tragedie petrecută undeva în jungla înconjurată de mlaștini. Pe 18 noiembrie, în acel an, nouă sute unsprezece oameni, adepți ai sectei *Templul poporului*, s-au sinucis în cadrul unei ceremonii bizare. Secta era condusă de pastorul Jim Jones, care a murit împreună cu adepții săi.

Povestea lui Jim Jones începuse cu peste două decenii în urmă, în Indiana, unde el a fondat *Templul poporului*. Pe atunci, Jones propovăduia toleranța interracială, iar adepții săi îi ajutau pe sărmani, îi hrăneau, le găseau uneori locuri de muncă. Pe măsură ce congregația sa creștea, Jim Jones a început să pretindă tot mai mult devotament și supunere adepților săi. În 1965, urmat de circa o sută de oameni, s-a mutat în California. Secta a început să se dezvolte, au fost înființate nuclee noi, iar Cartierul General s-a stabilit la San Francisco.

Dincolo de imaginea sa publică, de lider spiritual foarte iubit de adepți, militând pentru armonia interracială, „părintele” Jones a început să-și construiască și în cadrul sectei sale imaginea unui Mesia, venit ca o binecuvântare în mijlocul oamenilor. El i-a determinat pe adepții săi să-l venereze și să i se închine în cadrul unor ritualuri tot mai sofisticate. În același timp, se folosea de numărul tot mai mare al membrilor sectei, precum și de supunerea lor desăvârșită în fața ordinilor sale, pentru a-și spori influența politică.

Templul poporului a căpătat amploare. Pentru a avea puterea absolută asupra supușilor săi, Jim Jones le-a cerut o loialitate absolută, a inițiat un sistem foarte riguros de disciplinare a „rătăciților” și a început să prezică, în cuvântările sale, sfârșitul lumii în urma unei iminente catastrofe nucleare. Evident, singurii care ar supraviețui holocaustului ar fi cei care

credeau sincer în el. În multe din predicile sale ataca rasismul și sistemul capitalist, însă cele mai virulente atacuri erau îndreptate împotriva inamicilor *Templului poporului* și, mai ales, împotriva acelor adepți care se mai îndoiau de caracterul său mesianic.

Secta a început să-i îngrijoreze tot mai mult pe locuitorii din San Francisco. Rudele celor racolați făceau apel la autorități, ziarele publicau tot mai multe articole defavorabile lui Jones, iar tensiunea a atins punctul culminant o dată cu o veritabilă bătălie juridică în urma căreia Jim Jones amenința să obțină custodia asupra unui băiețel de șase ani, în ciuda opoziției rudelor acestuia.

Predicatorul a simțit că zilele sectei sale sunt numărate în California, de aceea a hotărât să plece, împreună cu aproape o mie dintre adepți, în Guyana. Acolo, izolați în jungla înconjurată de mlaștini, au construit așezarea Jonestown.

Foarte puține informații au mai ajuns în Statele Unite despre ceea ce se petrecea în „comunitatea socialistă creștină” din Jonestown, după cum o denumea însuși pastorul. Cei care doreau să părăsească secta, sau doar se îndoiau de Jones, erau supuși unor pedepse severe, mergând de la umilirea publică până la bătăi crâncene.

În noiembrie 1978, Leo Ryan, membru al Congresului Statelor Unite, a plecat spre Guyana spre a verifica informațiile conform cărora, în Jonestown, oamenii erau ținuti împotriva voinței lor. Ryan a luat cu el câțiva ziariști și câteva rude îngrijorate ale unora dintre sectanți. Ajunși la Jonestown, au petrecut acolo o seară și începutul zilei următoare, ascultându-i pe membrii comunității cum își laudă viața paradisiacă. Toți își exprimau dorința fermă de a rămâne acolo. Și totuși, două familii au reușit să-i strecoare lui Ryan mesaje în care îl implorau să-i ia cu el la plecare. După încheierea vizitei, în timp ce Ryan, echipa sa și „ereticii” se pregăteau să urce în avion, câțiva pistolari din garda lui Jim Jones au deschis focul și au ucis cinci oameni, inclusiv pe Leo Ryan.

În timp ce dinspre pista de aterizare se auzeau împușcăturile, Jones a adunat toată comunitatea, le-a spus

oamenilor că inamicii sunt pretutindeni și că este timpul să treacă la „sinuciderea revoluționară”, așa cum o exersaseră, teoretic, de nenumărate ori până atunci. Oamenii de încredere ai lui Jones și-au luat armele pentru a supraveghea mai bine ritualul. Un bol mare de cristal, conținând suc de fructe în care se turnaseră sedative și cianură, a început să circule printre oameni. Adulții au fost sfătuiți să-și ucidă întâi copiii, apoi să-și ia și ei viața. Câțiva au protestat, însă reacția mulțimii i-a redus la tăcere.

Acel ultim discurs al lui Jim Jones, întrerupt de intervențiile unora dintre adepți, a fost imprimat pe casete audio și a ajuns apoi la cunoștința opiniei publice. Este halucinant ce s-a întâmplat acolo, în numai câteva minute...

Jones: *Mi-am dat toată silința să vă asigur o viață mai bună. Dar în ciuda tuturor încercărilor mele, o mână de oameni, cu minciunile lor, ne-au făcut viața imposibilă. Dacă nu putem trăi în pace, atunci să murim în pace!... (mulțimea aplaudă)... Am fost atât de crunt înșelați... În următoarele câteva minute unul dintre oamenii din acel avion îl va împușca pe pilot... Știu asta... Nu am plănuit-o, dar știu că se va întâmpla... Nu avem scăpare... Așa că părerea mea este să fiți blânzi cu copiii, să fiți blânzi cu bătrânii și să luați poțiunea așa cum o făceau vechii greci. Să treceți dincolo în liniște, pentru că noi nu ne sinucidem, acesta este un act revoluționar... Nu mai există cale de întoarcere. Doar dușmanii se vor întoarce pentru a spune alte și alte minciuni...*

O femeie: *Simt că atât timp cât mai există viață, există și speranță...*

Jones: *Și totuși, cândva fiecare trebuie să moară...*

Mulțimea: *Așa este! Așa este!*

Jones: *Ce au făcut și ce fac acei oameni, ce ne pregătesc ei înseamnă o viață mai rea decât iadul... Pentru mine, moartea nu este un lucru înspăimântător... Viața este cea blestemată... Nu merită să trăim cum vor ei...*

Femeia: *Dar mi-e frică să mor...*

Jones: *Nu cred. Nu cred că ți-e frică...*

Femeia: *Cred că sunt prea puțini cei care ne-au părăsit, pentru ca o mie două sute de oameni să-și dea viețile pentru ei... Mă uit la toți*

copiii aceștia și cred că ei merită să trăiască...

Jones: *Eu cred că merită mai mult... merită liniștea. Cel mai bun lucru pe care îl putem face este să părăsim această lume blestemată...* (mulțimea aplaudă în delir)

Un bărbat: *S-a terminat, surioară... Am trăit o zi minunată...* (aplauze)

Al doilea bărbat: *Dacă ne spui că trebuie să ne dăm viețile acum, suntem pregătiți...* (aplauze)

Peste țițetele copilașilor forțați să înghită otrava, vocea lui Jones se aude insistând asupra necesității sinuciderii, grăbindu-i pe oameni...

Jones: *Vă rog, luați doctoria. Este simplu, foarte simplu. Nu veți avea convulsii... Nu vă fie teamă să muriți... Altfel veți vedea curând oameni aterizând aici... Venind să ne tortureze poporul...*

A doua femeie: *Nu trebuie să ne îngrijorăm. Fiecare să-și păstreze calmul și să încerce să-i liniștească pe copii... Ei nu plâng de durere, ci numai pentru că gustul poțiunii este puțin amar...*

A treia femeie: *Nu este nimic de plâns. E ceva care ar trebui să ne înveselească...* (aplauze)

Jones: *Vă rog, pentru numele lui Dumnezeu, să trecem mai repede peste asta... Este o sinucidere revoluționară. Nu este o simplă sinucidere menită să ne distrugă...*

(vocale se roagă: „Tată...”; (aplauze)

Al treilea bărbat: *Tatăl ne-a adus atât de departe. Eu aleg să merg cu El mai departe...*

Jones: *Trebuie să murim cu demnitate. Mai repede, mai repede, mai repede... Trebuie să ne grăbim... Încetați istericalele. Moartea este de un milion de ori mai preferabilă decât să trăim încă o zi din viața asta blestemată... Dacă ați ști ce vă așteaptă, ați fi fericiți că treceți dincolo în noaptea asta...*

A patra femeie: *A fost o mândrie să merg alături de voi în această permanentă luptă revoluționară... nu îmi mai pot dori altceva decât să-mi dau și viața pentru socialism, pentru comunism. Îți mulțumesc, Tată, pentru tot...*

Jones: *Doamne, primește-ne viețile... Nu ne sinucidem. Facem un act revoluționar de sinucidere, pentru a protesta împotriva unei lumi inumane...*

A doua zi, când echipele trimise de autorități au ajuns în Jonestown, au descoperit acolo o priveliște terifiantă. Sute de cadavre zăceau în jurul podiumului de pe care le vorbise Jim Jones. Sectanții muriseră îmbrățișați sau ținându-se de mână. Doar câțiva se pare că rezistaseră, motiv pentru care li s-a turnat otrava cu forța pe gât ori li s-a injectat. Cadavrul lui Jim Jones se afla printre cele ale adepților săi.

Întreaga lume a fost șocată de ceea ce s-a întâmplat în micuța așezare din jungla Guyanei. Nimeni nu putea înțelege cum au ajuns sute de oameni simple marionete, cum și-au urmat liderul fără să raționeze, cum au ajuns să-i îndeplinească dorințele și să se supună într-atât, încât să-și omoare copiii și apoi să se sinucidă. Această carte își propune să dea un posibil răspuns la astfel de întrebări. Mai ales că tot ceea ce s-a întâmplat la Jonestown nu reprezintă un caz singular. Chiar dacă numărul victimelor nu a atins asemenea dimensiuni ca în Guyana, istoria s-a repetat, în linii mari, cu secta davidienilor, în 1993.

David Koresh, conducătorul sectei, a refuzat să permită autorităților accesul în veritabilul fort pe care îl construise, din lemn, în apropiere de localitatea Waco, din Texas. Oamenii legii voiau să verifice unele zvonuri conform cărora membrii cultului își maltratau copiii. Forțând intrarea în fort, patru agenți federali au fost uciși în cadrul unui schimb de focuri cu sectanții baricadați în interior. A urmat un asediu de cincizeci și una de zile. Deși unii dintre membrii cultului au părăsit fortăreața, Koresh a refuzat să se predea. În cele din urmă, polițiștii au hotărât să dea asaltul decisiv, precedat de aruncarea unor grenade cu gaz lacrimogen în incinta fortului. În lupta ce a urmat, clădirile au fost cuprinse de flăcări și mistuite complet în mai puțin de treizeci de minute. Cercetările ulterioare au demonstrat că focul fusese pus de davidieni, după ce, mai întâi, și-au ucis copiii, într-un gest disperat de a refuza să se predea. Nimeni dintre cei aflați înăuntru nu a scăpat din incendiu. După ce s-au stins flăcările, au fost descoperite rămășițele a șaptezeci și cinci de persoane. Și din nou au apărut întrebări de genul: „Cum a fost posibil să

se întâmplă așa ceva?"

În 1995, de data aceasta în Europa, opinia publică a fost din nou șocată de sinuciderea colectivă a unora dintre adepții sectei *Templul soarelui*, ale căror trupuri au fost găsite într-o vilă izolată din Elveția. Și exemplele pot continua.

Însă cazurile amintite până acum reprezintă doar urmările duse până la extrem ale unor încercări de remodelare totală a gândirii umane, în cadrul unor secte, care, la început, par cu totul inofensive. Numeroase alte exemple, fără conotația tragică a celor de mai sus, dar generând o îngrijorare la fel de mare, apar aproape la tot pasul. Adepții cultului *Hare Krishna* au dezvoltat tehnici extrem de subtile de manipulare, nu numai pentru a face noi prozești, ci și cu scopul de a strânge fonduri pentru sectă, pe stradă, de la trecători obișnuiți. Membrii sectei *Biserica Unificării*, conduse de sud-coreeanul Sun Myung Moon, participă periodic, pe stadioane, la ceremoniile unor căsătorii în masă. Mii de cupluri sunt unite în același timp, fără ca mirii să se fi cunoscut vreodată. Cuplurile sunt alcătuite de Moon și de suita sa. Adepții sectei *Copiii Domnului*, conduse de David Berg, își donează de bunăvoie întreaga avere bisericii, în fapt conducătorului acesteia. În România, conform relatărilor din presă, tinerii adepți ai unei pseudosecte, conduse de un anume Gregorian Bivolaru, participă la orgii sexuale în grup, ajungând chiar să accepte un ritual în care își beau unul altuia urina, convinși fiind de liderul lor că aceasta reprezintă un „izvor de sănătate”.

Din nou apar întrebări de genul: „Cum este posibil?"

Trebuie amintit, ca o ironie a sorții, că atunci când echipele trimise de autorități au sosit la locul tragediei din Jonestown au văzut deasupra podiumului înconjurat de sute de cadavre, de unde Jones își ținușe discursurile, o pancartă pe care scria cu litere de-o șchioapă: „ACEIA CARE NU ÎȘI AMINTESC TRECUTUL, SUNT CONDAMNAȚI SĂ-L REPETE”.

Tocmai pentru a nu se repeta un astfel de trecut, și nu numai de aceea, o asemenea carte este necesară...

Tehnicile de manipulare sunt dintre cele mai diverse, de la foarte simple la extrem de sofisticate, de la cele cu efecte imediate până la cele ale căror urmări se văd după ani de zile sau chiar după decenii, de la unele utilizate pentru influențarea unei anumite persoane, într-o anumită împrejurare, până la altele axate pe remodelarea unei întregi societăți.

Pe lângă exemplele de până acum, cu largă rezonanță, este interesant de amintit și un caz de manipulare din cele aparent fără prea mare importanță.

În 1736, Benjamin Franklin mărturisea că a utilizat învățămintele din înțelepciunea populară ca strategie politică. Episodul va fi cunoscut mai târziu, după preluarea sa ca exemplu, în manualele de psihologie socială, drept: „Manipularea Ben Franklin”. Despre ce este vorba?

Pe când era membru în forul legislativ al statului Pennsylvania, Franklin era tot timpul contrat de un oponent politic, care părea chiar să-l antipatizeze. Situația devenise enervantă, motiv pentru care Ben Franklin a început să se gândească tot mai des la o soluție prin care să-l reducă la tăcere pe respectivul oponent. Și a găsit-o. Iată-l povestind singur în ce mod a acționat:

Nu mă încânta ideea să-i câștig favorurile manifestând un respect servil față de el, așa că am folosit o altă metodă. Auzind că are în biblioteca lui o carte foarte rară și valoroasă, i-am scris un bilețel în care îmi exprimam dorința de a citi cu atenție respectivul volum și îl rugam să-mi facă favoarea de a mi-l împrumuta pentru câteva zile. Mi l-a trimis imediat, iar eu i l-am restituit peste vreo săptămână împreună cu un alt bilețel în care îmi arătam recunoștința pentru favoarea pe care mi-o făcuse. Când m-a întâlnit din nou la Cameră, s-a apropiat de mine și mi-a vorbit (ceea ce nu făcuse niciodată înainte), folosind un ton extrem de civilizat. Apoi, în toate ocaziile și-a arătat bunăvoința în a mă servi, așa că am devenit buni prieteni. Iar prietenia noastră a durat până la moartea lui. Acesta este un alt exemplu al adevărului cuprins într-o veche zicală, pe care am învățat-o și care spune: „Cel care ți-a făcut o dată o favoare, este mult mai disponibil să te ajute din nou decât acela care îți este

obligat."

Scepticii ar putea fi înclinați să creadă că succesul lui Franklin fusese determinat, în mare măsură, de farmecul său personal și mai puțin de strategia aplicată. Pentru a clarifica problema, doi cercetători în psihologie, Jon Jecker și David Landy, au imaginat, în 1969, un experiment care să determine cât mai obiectiv efectul „Manipulării Ben Franklin”. Ei au propus unei grupe de studenți să participe la un test oarecare, în prezența unui experimentator. De pe urma testului fiecare student a câștigat o anumită sumă de bani. Ceva mai târziu, experimentatorul a abordat o treime dintre studenți, explicându-le că a finanțat testul din propriul său buzunar și că nu mai are niciun fel de fonduri pentru a continua cercetările. La sfârșit i-a întrebat: *Ca o mare favoare pentru mine, ați fi dispuși să returnați banii pe care i-ați câștigat?* Aceeași cerere a fost făcută și celei de-a doua treimi dintre studenți (diferite de prima), însă de această dată cel care a formulat-o nu a mai fost experimentatorul, ci secretarul Catedrei de psihologie, care le-a explicat studenților că banii provin din fondurile universității, care au ajuns la limita inferioară. Restul de studenți (a treia treime) nu au primit nicio solicitare în ceea ce privește banii. În cele din urmă, fiecare student a fost rugat să mai completeze un chestionar, care îi cerea, printre altele, să-i acorde o notă între 1 și 10 experimentatorului.

Media notelor acordate de „neutri” (cei cărora nu li s-a pomenit de returnarea fondurilor) a fost 5,8. Media notelor date de cei cărora favoarea le-a fost cerută de către secretarul Catedrei a fost de 4,4. Cei care au fost rugați de experimentator să returneze banii i-au dat note cu o medie de 7,2, convinși fiind că este un tip simpatic și merită să fie ajutat.

Experimentul a dovedit că „Manipularea Ben Franklin” nu depinde de farmecul celui care o aplică, ci are un caracter strict obiectiv...

Pe 4 noiembrie 1991, în *New Yorker* apărea o scurtă știre:

În ultimele două săptămâni, în tunelurile metroului din New York au fost uciși un cerșetor, un lucrător de la întreținere și un

câine. Nouăzeci de oameni au telefonat la Autoritatea de Tranzit pentru a-și exprima îngrijorarea în legătură cu soarta câinelui, însă numai trei apeluri au fost în legătură cu lucrătorul. Nimeni nu s-a interesat de cerșetor.

Știrea ilustrează elocvent fenomenul dezumanizării. În termenii psihologiei sociale, dezumanizarea înseamnă actul de a percepe victimele ca ființe nonumane. Dezumanizarea slăbește sentimentul de respingere instinctivă a violenței și facilitează escalada actelor de agresiune, sub diversele lor forme.

Încă un exemplu care demonstrează că, din nefericire, fenomenul de dezumanizare nu este deloc rar. Conform articolelor apărute în presa românească, ce preluau date furnizate de Institutul Medico-Legal din București, în timpul celor două săptămâni de viscol puternic din noiembrie 1995, circa o sută cincizeci de oameni și-au pierdut viața pe străzi, în marea lor majoritate cerșetori și cetățeni fără locuințe. O tragedie de proporții, care nu a declanșat însă nicio reacție. Oficialitățile au consemnat faptul ca pe ceva obișnuit în astfel de perioade cu vreme rea, politicienii nu i-au dat nici cea mai mică importanță, dar cel mai îngrijorător este faptul că nici măcar opinia publică nu a reacționat în vreun fel. Victimele au fost catalogate drept „cerșetori”, „vagabonzi”, „bețivi” ș.a.m.d., extrem de puțini fiind cei care le-au privit ca pe niște ființe umane, ca pe niște semeni, indiferent de starea lor materială, de vârstă sau de eventualele vicii, pentru care, într-o mare măsură, societatea este responsabilă. O sută cincizeci de oameni au murit pe străzi, în câteva zile, fără ca semenii lor să se sinchisească și să ceară măcar construirea unui banal azil de noapte pentru adăpostirea vitregiților de soartă.

Fenomenul dezumanizării există și el este îngrijorător de răspândit. Însă mult mai îngrijorător este faptul că artizanii manipulării îl pot induce și exploata la maximum, prin tehnici specifice, atunci când interesele lor o cer. Iar efectele sunt înspăimântătoare. Exterminarea celor șase milioane de evrei în a doua conflagrație mondială, lansarea bombelor de la Hiroshima și Nagasaki, masacrele ce au provocat și continuă

să provoace milioane de victime în toate războaiele de pe glob, miile de vieți distruse în atentatele teroriste, nenumăratele victime ale regimurilor totalitare și multe alte atrocități au fost și sunt posibile și prin aplicarea tehnicilor de dezumanizare la adresa inamicului.

Naziștii ucideau *evrei*, nu oameni, comuniștii ucideau *dușmani ai poporului*, nu oameni, comandourile teroriste arabe ucideau *agenți ai imperialismului*, nu oameni ș.a.m.d.

Prima etapă în a determina oamenii obișnuiți să-șiucidă sau să-și prigonească semenii este dezumanizarea potențialelor victime prin tehnici specifice de manipulare, pe care se bazează întregul sistem propagandistic menit să declanșeze și să susțină conflictele...

Iată numai câteva argumente care fac necesar studiul tehnicilor de manipulare a conștiințelor. Pentru a putea rezista celor care doresc să pervertească mințile semenilor lor, transformându-i în simple marionete sau într-o masă de manevră, pentru a putea rezista chiar și încercărilor minore de a fi forțați să acceptăm sau să facem lucruri care nu ne sunt în fire, cunoașterea unor asemenea tehnici este un prim pas...

Scurtă clasificare a manipulărilor

Situațiile sociale exercită un control semnificativ asupra comportamentului uman. Acțiunile și reacțiile individului la stimulii dintr-un anumit mediu social sunt determinate de forțe și constrângeri specifice aceluși mediu, într-o măsură mult mai mare decât ar fi de așteptat dacă s-ar avea în vedere doar personalitatea intimă a celui în cauză. Chiar și aspecte care par banale, ne semnificative, pot determina schimbări majore în comportamentul persoanelor aflate într-o anumită situație socială. Cuvinte, etichete, lozinci, semne, regulamente, legi și, într-o mare măsură, prezența celorlalți sunt factori cu o mare putere de influență asupra individului, dirijându-i reacțiile și comportamentul uneori chiar fără ca respectivul să-și dea seama.

În termenii psihologiei sociale, putem vorbi de *manipulare* atunci când o anumită situație socială este creată premeditat pentru a influența reacțiile și comportamentul *manipulaților* în sensul dorit de *manipulator*.

Manipulările pot fi clasificate în funcție de diverse criterii. Profesorul Philip Zimbardo, de la Universitatea Stanford, California, utilizează drept criteriu amplitudinea modificărilor efectuate într-o anumită situație socială. Astfel „manipulările mici” sunt cele obținute prin schimbări minore ale situației sociale. Trebuie remarcat că, deși în această accepțiune manipulările pot fi clasificate ca mici, medii și mari, consecințele lor nu respectă o corespondență strictă cu amplitudinea modificărilor inițiale. Spre exemplu, schimbări mici pot avea consecințe majore și invers.

Manipulările mici, obținute prin modificări minore ale

situației sociale, pot avea, uneori, efecte surprinzător de ample. De pildă, donațiile pot crește simțitor atunci când cererea este însoțită de un mic serviciu, aparent nesemnificativ, de un apel la binecuvântarea cerească sau chiar numai de înfățișarea celui care formulează cererea. Membrii sectei *Hare Krishna* au pus la punct un sistem extrem de simplu și de eficient pentru adunarea fondurilor. Un membru al sectei, ras în cap și înveșmântat în specifica togă albă, se plasează în sala de sosiri a unui aeroport și îi așteaptă pe călători cu o floare în mână. Când aceștia încep să iasă, își ochește imediat o „victimă” și îi oferă floarea insistând să fie primită fără nicio obligație, doar așa, ca semn al bucuriei de a trăi și al iubirii față de semenii. Dacă darul este acceptat, imediat membrul sectei scoate o mică revistă a cultului și o oferă și pe aceasta, dar de astă dată contra unei... mici donații. Foarte puțini sunt cei care pleacă numai cu floarea, fără a face vreo donație. La fel, cei care adună fonduri pentru diverse acțiuni de protejare a mediului, de pildă, îi roagă pe trecători să semneze într-un registru voluminos, despre care se afirmă că va constitui unul din „argumentele” respectivei organizații în acțiunile de convingere a autorităților. De asemenea, semnatarului i se oferă și o insignă sau o mică plantă. Abia la sfârșit se formulează cererea pentru o donație „nesemnificativă”. Din nou, foarte puțini sunt cei care, după ce au semnat și au primit insigna, pleacă fără să-și subțieze portmoneul.

Cerșetorii utilizează și ei nenumărate trucuri pentru a stimula spiritul caritabil al trecătorilor. La cerșit sunt trimiși mai ales copiii, dezbrăcați iarna, plângând vara, uneori mutilați intenționat pentru a spori mila cetățenilor. Sume importante sunt plătite celor care compun versurile și muzica unor cântece deosebit de lacrimogene, gen: *Fără mamă, fără tată...* Sărbătorile de iarnă sunt exploatare cu săptămâni înainte sau după, prin îngânarea de colinde care să sensibilizeze potențialul donator etc. Sume incredibil de mari sunt adunate de spălătorii de parbrize, care își deghizează cerșetoria sub aparența unor servicii utile celor aflați la volan. În București, pentru mai puțin de treizeci de secunde cât

durează curățatul unui parbriz, se primește, în medie, o sumă echivalentă cu câștigul unui muncitor în treizeci de minute. Însă foarte puțini dintre cei care dau banii se gândesc la acest lucru.

În 1966, Scott Fraser și Jonathan Freedman au imaginat un experiment care a demonstrat obiectivitatea unor asemenea tehnici de manipulare minoră. Despre ce era vorba? Într-un cartier obișnuit, casele au fost luate la rând și fiecărui proprietar i s-a propus să permită instalarea, în fața curții sale, a unui panou imens pe care scria *Conduceți cu prudență*. Deși s-a făcut apel la spiritul lor civic, numai șaptesprezece la sută au acceptat să-și umbrească gazonul cu așa ceva. O a doua grupă de experimenterii s-a deplasat într-o altă zonă a cartierului și a colindat casele cerându-le proprietarilor să semneze o petiție în favoarea introducerii unor reguli stricte de circulație preventivă. Aproape toți au acceptat să-și depună semnătura pe un act ce nu le atrăgea vreo obligație. Două săptămâni mai târziu, echipa a vizitat din nou proprietarii ce semnaseră petiția, propunându-le instalarea panoului. De data aceasta, procentul celor care au acceptat a fost de trei ori mai mare față de primul caz. Deci pentru a determina oamenii să accepte o concesie majoră, este convenabil să li se prezinte mai întâi o cerere ne semnificativă, dar de aceeași natură, căreia aproape fiecare îi va da curs, pentru ca abia după aceea să se vină cu cererea avută în vedere de la bun început. După cum arată rezultatele experimentului descris anterior, șansele de reușită se vor tripla utilizând respectiva tehnică, denumită de psihologi: *Piciorul-în-uașă*. Deși tehnica se bazează pe stimuli sociali minori, efectele ei pot fi extrem de puternice, uneori la nivelul unei societăți întregi.

Un minim contact social poate determina de asemenea schimbări semnificative de comportament. Spre exemplu, pe plajă, un necunoscut se adresează „vecinului de cearșaf”: *Vă rog să vă uitați puțin la lucrurile mele. Lipsesc doar câteva minute*. În momentul apariției unui hoț care adună respectivele lucruri și fuge, cetățeanul rugat să le păzească pornește de cele mai multe ori în urmărirea hoțului și se agită pentru a determina

prinderea lui. Lucru care s-ar întâmpla cu o probabilitate mult redusă în cazul în care rugămintea nu ar fi fost făcută. Uneori, hoții utilizează asemenea trucuri pentru a-l jefui tocmai pe cel rugat să aibă grijă de lucrurile unui necunoscut.

Micile manipulări pot avea și efecte de o extremă gravitate la nivelul întregii societăți. Spre exemplu, în 1992, în România, televiziunea națională a prezentat mai multe zile la rând informații oficiale privind o iminentă criză de pâine, din cauza lipsei de grâu. S-a indus astfel un sentiment de panică la nivelul întregii societăți. Câteva zile mai târziu, oamenii au răsuflat ușurați aflând, tot de la televiziune, că guvernul a rezolvat situația prin acceptarea unor masive importuri de grâu. Abia mult mai târziu, în presă au început să apară materiale privind substratul ocult al afacerii. Criza fusese artificial creată pentru a justifica masivele importuri, aducătoare de comisioane fabuloase pentru cei care le-au derulat beneficiind de complicitatea guvernului. În realitate, țăranii din România aveau suficient grâu pentru a satisface necesarul la nivel național, însă prețul de achiziție care le-a fost oferit era ridicol de mic, tocmai pentru a-i determina să refuze comercializarea stocurilor în așteptarea unui preț mai bun. Prețul grâului importat a fost de trei ori mai mare decât cel propus țăranilor, dar afacerea s-a derulat pentru încasarea respectivelor comisioane. Efectele s-au regăsit atât în creșterea generală a prețurilor, cât și în deteriorarea situației financiare a micilor proprietari agricoli, care nu au avut posibilitatea să-și valorifice recoltele pentru a obține surse de finanțare a lucrărilor din anii următori. O strategie similară a fost folosită și pentru generarea unor alte crize artificiale precum cea a uleiului, a zahărului, a orezului etc. Numeroase fabrici de ulei sau zahăr din România au fost aduse premeditat în stare de faliment pentru a permite importurile aducătoare de comisioane fabuloase.

Crizele amintite pot fi prezentate ca rezultate grave ale unor manipulări minore, dar pot fi reluate și în subcapitolul marilor manipulări, dacă se analizează întreg contextul ce le-a făcut posibile. Spre exemplu, păstrarea deliberată a televiziunii

naționale ca unic mijloc de informare pentru marea majoritate a cetățenilor, lucru ce a făcut, între altele, posibilă inducerea panicii generale prin comunicate privind iminenta criză de pâine, nu mai intră în categoria manipulărilor minore, ci a celor de anvergură.

O altă tehnică de manipulare este: *Trântitul-ușii-în-față*. Deși total opusă, ca esență, cu *Piciorul-în-ușă*, efectele sunt aceleași. Prin această tehnică, oamenii sunt determinați să accepte o anume concesie, prezentându-li-se în prealabil o cerere mult mai mare, de aceeași natură, care are toate șansele să fie refuzată. Abia după aceea se vine cu cererea avută în vedere de la bun început. Aceasta are toate șansele de a fi acceptată, deoarece, prin comparație cu solicitarea inacceptabilă de dinainte, pare foarte rezonabilă.

În 1975, psihologul Robert Cialdini și colegii săi au imaginat un experiment menit să analizeze efectul acestei tehnici. Ei i-au întrebat pe elevii unui colegiu dacă acceptă să însoțească și să supravegheze un grup de copii handicapați, pentru două ore, într-o vizită la grădina zoologică. Numai șaisprezece la sută dintre cei întrebați au acceptat. Unui alt grup de elevi i s-a prezentat, în prealabil, o propunere mult mai amplă. *În mod obișnuit, recrutăm voluntari dintre elevi, pentru a lucra fără plată, în calitate de consilieri la Centrul de detenție a minorilor, a spus experimentatorul. Apoi a continuat: Serviciul constă în două ore de muncă pe săptămână, timp de doi ani. Cine se oferă?* După cum era de așteptat, nimeni nu a acceptat un angajament pentru o perioadă atât de lungă. În urma refuzului, experimentatorul a făcut o a doua propunere, cea referitoare la însoțirea copiilor handicapați. Circa cincizeci la sută din elevi au acceptat. Deci și în cazul tehnicii *Trântitul-ușii-în-față*, ca și în cazul *Piciorului-în-ușă*, șansele de obținere a unei concesiuni au crescut de trei ori, în comparație cu cazurile în care cererea a fost normală.

Ca o scurtă recapitulare, *Piciorul-în-ușă* constă în obținerea prealabilă a unei mici concesiuni, care să determine sporirea disponibilității celui vizat de a accepta o concesie mai mare. *Trântitul-ușii-în-față*, la rândul său, constă în prezentarea prealabilă a unei cereri aproape imposibil de acceptat, prin

comparație cu care următoarea solicitare să pară mult mai rezonabilă și să aibă mult mai multe șanse de a fi acceptată.

Trebuie precizat încă o dată că asemenea tehnici pot aparține categoriei micilor manipulări, dar la fel de bine pot constitui componente ale unui sistem de manipulare pe scară largă. Ele pot fi utilizate pentru a influența deciziile unei singure persoane sau pot să genereze efecte puternice la nivelul întregii societăți, așa cum se va vedea și dintr-un studiu de caz ce face subiectul unui capitol aparte al volumului de față.

Manipulările medii se referă la modificări importante ale situațiilor sociale, cu efecte care, uneori, depășesc în mod dramatic așteptările, tocmai pentru că enorma putere de influență a situațiilor sociale asupra comportamentului uman este subevaluată în cele mai multe cazuri.

Cu două decenii în urmă, Stanley Milgram a inițiat o serie de experimente cu rezultate de-a dreptul șocante în ceea ce privește supunerea individului față de o anume autoritate.

În cadrul experimentului standard, li se propunea voluntarilor să participe la un test menit să studieze capacitatea de memorare și influențarea acestei capacități prin administrarea unor pedepse în caz de greșală. Voluntarul era introdus într-o încăpere și așezat la o masă pe care se afla pupitrul de comandă al unui aparat de generat șocuri electrice. Printr-un geam de sticlă, voluntarul vedea o altă încăpere, în care un tip de patruzeci și șapte de ani, ușor supraponderal, cu o înfățișare agreabilă, ședea pe un scaun, conectat la electrozii ce urmau să administreze șocurile. În aceeași cameră cu primul voluntar, care va fi denumit „profesorul”, se afla un experimentator sobru, care începea prin a spune că persoana aflată dincolo de geam se oferise tot de bună-voie pentru testare.

Testul consta în citirea unor perechi de cuvinte pe care cel cu electrozii, numit „elevul”, trebuia să le memoreze. Apoi „profesorul” începea să spună câte un cuvânt, iar „elevul” să răspundă cu perechea lui. Pentru fiecare greșală, „profesorul”

trebuia să-i administreze „elevului” un șoc electric începând cu cincisprezece volți și putând ajunge până la patru sute cincizeci de volți, în trepte de câte cincisprezece volți. Pentru a-l avertiza pe „profesor” asupra a ceea ce urma să-i facă „elevului”, experimentatorul îi aplica, demonstrativ, primului un șoc de patruzeci și cinci de volți, destul de dureros.

Testul începe. Primele răspunsuri ale „elevului” sunt corecte. Apoi, la prima greșeală, „profesorul” îi administrează cincisprezece volți, provocându-i o tresărire evidentă. Urmează încă o greșeală și un șoc de treizeci de volți. Treptat, pe măsură ce timpul trece și șocurile cresc în intensitate, suferința „elevului” devine tot mai evidentă, iar „profesorul” începe să aibă muștrări de conștiință. Dar la fiecare ezitare a acestuia, experimentatorul îl îndeamnă sobru: *Vă rog, continuați.* Peste șaptezeci și cinci de volți, „elevul” începe să țipe de durere, la o sută cincizeci urlă pentru a fi lăsat să plece, acuzând dureri de inimă, la o sută nouăzeci și cinci strigătele devin insuportabile. „Profesorul” este și el înnebunit, speriat, dărâmat. Însă la fiecare ezitare, vocea sobră a experimentatorului îl îndeamnă: *Experimentul vă cere să continuați,* apoi: *Este absolut esențial să continuați,* după care urmează: *Nu aveți altă alegere, trebuie să continuați.* Dacă, totuși, „profesorul” încă ezită, văzând că până și marcajele de pe pupitrul de comandă indică pericolul extrem al voltajului la care s-a ajuns, experimentatorul adaugă: *Șocurile sunt dureroase, dar nu produc nicio rană. Continuați, vă rog.* În caz că „profesorul” vrea să se oprească pe motiv că „elevul” nu mai suportă, experimentatorul îi spune: *Indiferent dacă celuilalt îi place sau nu, trebuie să continuați până va memora corect perechile de cuvinte. Vă rog, continuați.* La două sute șaptezeci de volți, „elevul” începe să agonizeze, iar „profesorul” este îngrozit. Și totuși, la îndemnul sobre ale experimentatorului, continuă să mărească voltajul șocurilor și să apese pe comutator...

Trebuie menționat că, de fapt, „elevul” este în înțelegere cu experimentatorii pentru a mima foarte bine efectele șocurilor electrice, pe care, în realitate, nu le primește. Studiul capacității de memorare este doar un pretext pentru adevăratul scop al

experimentului, acela de a vedea până la ce limită a cruzimii pot merge oamenii obișnuiți sub presiunea unei autorități, reprezentate de experimentatorul cel sobru. Este necesar să adăugăm că, în afara îndemnurilor permanente de a continua, nicio altă presiune nu s-a făcut asupra celui aflat în postura „profesorului”. El putea oricând să se ridice și să plece.

Întrebarea: „Câți ar accepta să meargă până la limita de patru sute cincizeci de volți?” a fost pusă, în cadrul unor chestionare, mai multor grupuri, ce includeau atât oameni obișnuiți, cât și studenți sau psihologi. Răspunsul a fost aproape unanim: „Circa unu la sută”. Nimeni nu-și putea închipui că limita bunului-simț și a unui comportament general uman ar putea fi depășită.

Însă rezultatul experimentului a infirmat dramatic toate aceste previziuni: 62,5 la sută dintre voluntarii puși în postura de „profesor” au administrat șocurile maxime de patru sute cincizeci de volți, iar 80 la sută au continuat să apese comutatorul și după ce „elevul” a început să urle de durere și să spună că poate suferi de la o clipă la alta un atac de cord!

Nenumărate întrebări au fost generate de rezultatele terifiante ale acestui experiment, majoritatea legate de cauzele cruzimii inexplicabile de care au dat dovadă niște oameni obișnuiți, aflați sub permanenta presiune psihică a „autorității” reprezentate de experimentator.

Pentru a găsi motivațiile intime ale generării unui comportament inuman în cazul oamenilor obișnuiți, Milgram a reluat experimentul în alte variante.

Trei „profesori” au fost introduși simultan în aceeași încăpere. Doi erau în înțelegere cu experimentatorii și, la un moment dat, au refuzat să mai continue testul. În astfel de situații, numărul celor care au mers cu șocurile până la limita maximă s-a diminuat de peste șase ori! Ceea ce înseamnă că sentimentul de supunere necondiționată față de autorități scade drastic atunci când individul vede că sunt și alții care gândesc asemenea lui și acționează în sensul considerat de el drept a fi corect.

Într-o altă variantă, experimentatorul iese la un moment dat

din încăpere și locul său este luat de un alt „voluntar” care îi repetă „profesorului” obișnuitele ordine de a continua. În asemenea cazuri, numărul celor care au mers până la voltajul maxim a scăzut de trei ori. Fapt ce dovedește că atunci când cel care întruchipează autoritatea nu este prezent, spiritul de supunere necondiționată, din nou, scade simțitor.

O altă variantă s-a desfășurat cu doi experimentatori și un „profesor”. În momentul în care „elevul” a început să țipe „de durere”, experimentatorii au inițiat o discuție în contradictoriu asupra oportunității de a continua testul, lăsând decizia la voia celor aflați în postura de „profesori”. Nimeni nu a mai continuat administrarea șocurilor.

Trebuie remarcat faptul că, în niciuna dintre variante, decizia „profesorilor” de a părăsi experimentul nu a fost determinată de reacțiile „elevului”, ci de comportamentul experimentatorilor ce întruchipau autoritatea. În același timp, revenind la ultima variantă a experimentului, trebuie observat că, în momentul în care capacitatea autorității de a stăpâni o situație devine discutabilă, „cei de jos” refuză să se mai supună și își urmează propria lor conștiință și propriile lor interese.

Ultima variantă a experimentelor lui Milgram a fost cea în care participanților li s-a spus că pot merge până la limita maximă a voltajului, pentru că sunt o mulțime de lucruri interesante de studiat la fiecare etapă, apoi au fost lăsați să acționeze singuri. Numai 2,5 la sută au mers până la limita maximă, procent foarte apropiat de cel obținut în chestionarele celor întrebați despre posibilele rezultate ale unui asemenea test.

Experimentele lui Stanley Milgram reprezintă o formă aproape abstractă de studiere a unora dintre tehnicile de manipulare medie. Având în vedere concluziile testelor descrise până acum, se poate face o paralelă revelatoare cu cazuri reale, precum cel al revoluției române din decembrie 1989.

În România aceluși an, autoritatea supremă era reprezentată de Nicolae Ceaușescu. Cultul personalității fusese în asemenea

măsură dezvoltat, încât distanța dintre el și restul ierarhiei comuniste era imensă. Comitetul Politic Executiv, spre exemplu, crea impresia unei adunări de marionete al căror unic rol era de a aplauda și de a aproba deciziile dictatorului. În acest context, trebuie remarcat faptul că debutul revoluției s-a produs la Timișoara, exact în zilele în care Ceaușescu se afla într-o vizită în Iran. Lipsa autorității supreme din țară a făcut mult mai ușoară ridicarea maselor în numele redobândirii acelei libertăți mult visate. Amploarea evenimentelor de la Timișoara, datorită cărora mulți alți locuitori ai României au văzut că sunt și alții care gândesc asemenea lor și au curajul de a refuza supunerea necondiționată, a ușurat extinderea la nivel național a acțiunilor de protest, urmându-se lozinca bine cunoscută *Azi în Timișoara, mâine-n toată țara*. Revenit de urgență la București, Ceaușescu a convocat un mare miting popular, ce s-a transformat într-un veritabil butoi cu pulbere căruia îi lipsea o singură scânteie. Și aceasta a venit din partea unui mic grup, ale cărui acțiuni au determinat explozia mulțimii și fuga precipitată a dictatorului. Însă chiar și fugărit, simpla lui prezență era o amenințare, așa că, după ce a fost capturat, s-a luat măsura eliminării sale fizice, în urma unui proces extrem de sumar. O dată cu el a fost împușcată și Elena Ceaușescu, deoarece, în ultimul timp, dictatura devenise de fapt bicefală și trebuia ca ambele capete să dispară, pentru că simpla lor prezență putea avea efecte greu de controlat pentru noua conducere a țării.

Peste o mie de oameni au fost uciși în revoluția română fără ca autorii să fie descoperiți. Până în 22 decembrie, situația s-a caracterizat printr-o anume confuzie. Puțini dintre cei descoperiți că au tras susțin că nu au făcut decât să execute niște ordine, iar cei care au dat respectivele ordine susțin că nu s-au referit, de fapt, la eliminarea fizică a manifestațiilor. S-a creat astfel o fragmentare a acțiunilor de ucidere, încât nimeni să nu aibă întreaga responsabilitate a crimelor, de la ordin, până la execuție.

Același lucru s-a întâmplat în nenumărate alte cazuri, la

scară mai mare sau mai mică. Stanley Milgram amintește că până și lui Eichman i se făcea rău atunci când vizita lagărele de exterminare. Dar de fiecare dată el se întorcea la masa de lucru și continua să pritocească hârtiile ce conțineau planuri ale unor noi acțiuni de ucideri în masă. În același timp, gardianul care arunca pastilele de Cyclon-B în camerele de gazare își justifica acțiunile pe baza faptului că nu făcea altceva decât să se supună ordinelor. În acest mod, invocându-se și anumite distorsiuni în transmiterea ordinelor sau în recepționarea lor, responsabilitățile se restrângeau, iar persoana care ar fi trebuit să urmărească actul criminal de la un capăt la altul și să răspundă atât pentru îndeplinirea lui, cât și pentru consecințe, nu mai exista.

În regimurile totalitare trebuie anihilată până și impresia că ar putea exista, în structurile superioare, persoane care să poată fi făcute responsabile de vreo acțiune cu consecințe negative asupra populației. Serviciile specializate în dezinformare au, printre altele, și misiunea de a susține zvonul că, deși s-ar putea să existe unele aspecte negative, cu siguranță șeful regimului nu le cunoaște. Deoarece dacă le-ar cunoaște, ar lua imediat măsuri, continuă argumentația zvonului. De fapt, conducătorii regimurilor totalitare sunt extrem de bine informați, chiar despre situații care scapă atenției cetățeanului de rând. Astfel se și explică menținerea lor la putere dincolo de orice rațiune.

Starea de confuzie creată în timpul revoluției române, deruta și nevoia de a găsi cât mai repede o autoritate care să o înlocuiască pe cea veche, pentru a reordona sistemul social și pentru a restrânge haosul, zvonurile despre teroriști și despre tragedii iminente, toate la un loc au sporit starea de tensiune și au inhibat rațiunea, determinând oameni, altfel obișnuiți, să își ucidă semenii. Straniu este faptul că, deși autoritatea supremă din România a fost înlăturată de la putere pe 22 decembrie, totuși marea majoritate a victimelor s-a înregistrat după această dată. Nu s-a oferit o explicație oficială coerentă care să motiveze această ciudățenie. Există doar părerea neoficială că numărul mare de morți, de care era făcut responsabil fostul

dictator, a avut rolul de a legitima rapid, în fața întregii lumi, noul regim de la București.

Revoluția română reprezintă un material factic de excepție pentru identificarea nenumăratelor tehnici de manipulare ce au funcționat perfect, începând cu războiul radioelectronic și sfârșind cu rolul decisiv al televiziunii în magnetizarea maselor. Singurul lucru care lipsește, după șase ani, este identificarea oficială, clară, a celor care au imaginat și pus în funcțiune tot acest mecanism. Însă chiar menținerea unei permanente încordări reprezintă o tactică menită să vulnearibilizeze individul și să-l facă mult mai ușor de manipulat.

Pe lângă tehnicile menite să inducă sentimentul de supunere față de autorități sau, dimpotrivă, să declanșeze revolte puternice, alte exemple de manipulări medii pot fi și cele prin care se urmărește dezumanizarea victimelor sau dezindividualizarea atacatorilor, în vederea încurajării spiritului agresiv.

După cum s-a precizat anterior, aceste tehnici pot intra în categoria manipulărilor medii, datorită faptului că, deși sunt relativ simple, efectele lor depășesc orice așteptări.

În principal, tehnicile de dezumanizare a inamicului se utilizează pentru a face posibilă exterminarea acestuia fără ezitări și fără remușcări din partea executanților, majoritatea proveniți dintre oamenii obișnuiți.

Scopul fundamental al tehnicilor de dezumanizare este curățarea imaginii inamicului de orice trăsătură umană, prezentarea lui drept un monstru nedemn și periculos pentru specia umană, identificarea lui prin porecle sau prin orice alte denumiri care nu trebuie să mai păstreze nicio conotație omenească. La nevoie, însuși sensul cuvintelor este pervertit pentru a nu lăsa vreo fisură prin care viitorii agresori să sesizeze că, de fapt, inamicii le sunt semeni întru rațiune. La modul concret, metodele utilizate în propaganda de dezumanizare a inamicului constau în impunerea prin mass-media a unor caricaturi oribile, a unor sloganuri agresive, a unor materiale de presă falsificate, în care inamicii sunt

prezentați drept niște troglodiți violenți și periculoși.

Psihologul Elliot Aronson povestește o întâmplare elocventă în ceea ce privește efectele acestei propagande. Cu mai mulți ani în urmă, a angajat un zugrav pentru a-și renova casa. Omul era foarte liniștit și plăcut. Între altele, i-a spus că, după terminarea colegiului, se înrolase în armată și luptase în Vietnam. După lăsarea la vatră se apucase de zugrăvit și devenise un meseriaș priceput și onest. Lui Elliot îi făcea o reală plăcere să lucreze cu el și să discute pe diverse teme. La un moment dat, în timpul unei pauze de cafea, au abordat problema conflictului din Vietnam și aici părerile lor s-au dovedit a fi total contradictorii. Zugravul susținea că războiul era just și urma să facă lumea mai sigură pentru democrația în plină dezvoltare. Elliot l-a contrazis, spunându-i că luptele erau murdare, provocând moartea, mutilarea și arderea cu napalm a mii de oameni nevinovați, îndeosebi copii, femei și bătrâni, care nu aveau nicio legătură cu politica sau cu războiul. Celălalt l-a privit lung, apoi a surâs cu sinceritate: *La naiba, doctore, ăia nu sunt oameni, ăia sunt vietnamezi!* Toate cuvintele au fost spuse pe un ton deschis, fără urmă de vehemență. Elliot a rămas perplex. *Nu reușeam să pricep cum putea să aibă o asemenea concepție omul acela blând, manierat și sincer. Cum putea el să excludă o întreagă națiune din rasa umană, își va aminti Elliot mai târziu.* Peste câteva zile, cu prilejul altor discuții, zugravul i-a spus că ucisese și el civili în cadrul unor acțiuni în Vietnam. Elliot a înțeles că putea să reziste asaltului remușcărilor doar continuând să nu-i considere pe vietnamezi ființe umane...

Dezindividualizarea este o tehnică mult mai simplă, dar cu efecte la fel de șocante. În accepția psihologiei sociale, dezindividualizarea este definită ca un sentiment al pierderii în anonim. Eliberarea de sub constrângerile inerente impuse de un comportament normal și corect în societate, eliberare obținută prin această cufundare în anonim, conduce la o creștere a agresivității, a manifestărilor deviate.

Cercetătorul Brian Mullen a publicat în 1986 rezultatul cercetărilor pe care le-a făcut asupra a șaiszeci de cazuri de

linșaj, săvârșite în Statele Unite între 1899 și 1946. Cruzimea, s-a constatat, era cu atât mai mare, cu cât creștea numărul participanților la asasinatul colectiv.

În 1973, Robert Watson a efectuat un studiu asupra a douăzeci și patru de culturi, în ceea ce privește caracteristicile lor etnografice. S-a dovedit că războinicii care își schimbă înfățișarea, vopsindu-și chipul sau corpul, ori punându-și măști înainte de a pleca la luptă, comit mult mai multe acte de sadism, asasinate, mutilări, decât cei care nu se maschează.

Dezindividualizarea prin ascunderea chipului în spatele unor măști se regăsește în numeroase cazuri atât din istorie, cât și din realitatea imediată. Membrii organizațiilor Ku Klux Klan poartă măști în timpul întrunirilor și acțiunilor. Membrii unor secte satanice, de asemenea. Chiar și introducerea uniformei în armată are printre scopurile ei crearea unui sentiment de uniformitate, care să cufunde individul în anonim, pentru a-l face mult mai disponibil pentru comiterea unor acte inumane, precum uciderea inamicului.

Pe de altă parte, pierderea sentimentului identității are și rolul de a face individul mult mai ușor de manipulat. De aceea unele regimuri totalitare pretind supușilor să se îmbrace la fel în China sau în Coreea de Nord, ținuta obișnuită a cetățenilor era un soi de „uniformă muncitorească”, menită să uniformizeze cât mai mult masa de manevră...

Un alt exemplu de manipulare medii poate fi găsit în dosarele CIA, referitoare la experimentele strict secrete de controlare a minții umane. Programul MK-ULTRA, inițiat la câteva decenii după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, consta în experimentarea unor tehnologii neconvenționale, precum hipnoza, stimularea electrică a creierului sau administrarea de droguri, respectiv LSD^[2], pentru a obține un control total asupra gândirii și comportamentului subiecților. Numeroși savanți de renume au fost cooptați de bună-voie în cadrul acestui program. De multe ori, experiențele desfășurate de ei nu numai că violau etica profesională, dar depășeau orice limită a legalității și a moralității, provocând infirmitatea sau chiar moartea unora dintre cei supuși testelor. Rezultatele nu

au corespuns așteptărilor, dar ceea ce uimește este ușurința cu care numeroase somități ale științei, cu o reputație de invidiat, au consimțit să se angajeze în asemenea experimente și chiar să provoace moartea unor semeni ai lor...

Manipulările mari sunt reprezentate de influența întregii culturi în mijlocul căreia viețuiește individul. Sistemul de valori, comportamentul, felul de a gândi al individului sunt determinate în primul rând de normele scrise și nescrise ale societății în care trăiește, de subculturile cu care vine în contact. Neglijând această permanentă și uriașă influență, individul poate face mult mai ușor judecăți greșite sau poate fi lesne de manipulat.

În același timp trebuie observat că, tocmai datorită acțiunii continue a manipulărilor mari asupra noastră, prezența lor a devenit ceva obișnuit, fiind mult mai dificil de identificat. Pentru foarte mulți este ușor de remarcat o manipulare minoră, de genul „trucurilor” electorale, spre exemplu, decât una majoră, cum ar fi, de pildă, faptul că rolul școlii de a transmite elevilor un bagaj de cunoștințe cât mai mare are o importanță secundară în comparație cu celelalte scopuri, prin care copilul, adolescentul de mai târziu, este antrenat pentru a se integra în respectiva societate.

După cum sublinia psihologul elvețian Jean Piaget, înainte de a fi un mijloc de comunicare a cunoștințelor necesare viitorului adult, școala îl obișnuiește pe elev cu *spiritul de subordonare față de autorități*, reprezentate în primul rând la nivelul său de educatori, profesori, inspectori, comisii de examinare. Mai târziu îi va fi mult mai simplu să se conformeze legilor și diverselor reglementări sociale, să se supună din instinct șefilor de la viitorul său loc de muncă și autorităților statului. În al doilea rând, elevul este obișnuit cu *simțul responsabilității*, prin obligația de a-și face temele într-un anumit interval de timp, de a prezenta rezultatele studiilor sale la termene bine stabilite, în cadrul unor examinări periodice, de a-și ordona timpul și metodele de studiu în așa fel încât să depășească succesiv „obstacolele” reprezentate de

extemporale, teze, examene, lucrări de absolvire. Astfel, ca adult, el se va integra foarte ușor în sistemul social din care face parte, își va îndeplini în mod firesc obligațiile familiale, profesionale și sociale, se va preocupa continuu de rezolvarea unor sarcini și probleme de care depinde succesul în cariera pe care și-a ales-o, precum și accesul spre un standard superior de viață. Cea de-a treia menire a sistemului educațional o reprezintă obișnuirea elevului cu *necesitatea respectării unui program strict*. Faptul că trebuie să fie prezent la școală, în fiecare zi, la aceeași oră, cu avertizarea că orice minut de întârziere îi poate aduce penalizări, că lecțiile și pauzele au o durată bine stabilită, întotdeauna aceeași, că întreg anul școlar este împărțit în perioade de studiu și vacanțe, toate acestea îl obișnuiesc cu acceptarea firească a programului de lucru de mai târziu și cu respectarea lui instinctivă. În al patrulea rând, sistemul educațional promovează *spiritul de competiție*. Notele, premiile de la sfârșitul fiecărui an, diverse alte recompense, participarea la olimpiade sub presiunea celor din jur îi creează viitorului adult obișnuința de a se zbate pentru promovarea profesională spre trepte salariale superioare, pentru prime și alte diverse onoruri, pentru obținerea unor rezultate care să-i aducă respectul celorlalți și să-i sporească respectul de sine.

În afara acestor caracteristici generale, sistemul de învățământ este în așa fel alcătuit, încât să modeleze comportamentul și gândirea viitorului adult în conformitate cu ideologia regimului aflat la putere. În sistemele totalitare, uniforma școlară *standard* este obligatorie, deoarece induce sentimentul de dezindividualizare, tăcând mult mai ușoară disciplina și manipularea individului. În sistemele democratice, obligativitatea purtării unor uniforme *standard* nu există, tocmai pentru a permite dezvoltarea personalității individuale. Și totuși, unele instituții de învățământ, particulare în marea majoritate a cazurilor, le impun elevilor și studenților purtarea de uniforme *specifice*, tocmai pentru a-i deosebi de elevii și studenții unor instituții similare. Se creează astfel sentimentul apartenenței la un grup social, care se dorește de elită, sentiment ce își va arăta roadele mai târziu,

când foștii elevi sau studenți se vor susține și ajuta între ei, tocmai datorită acestui sentiment. Ceea ce nu se poate întâmpla în societățile în care absolut toți foștii elevi au purtat o uniformă standard.

Rămânând la analiza sistemului de învățământ ca instrument de manipulare majoră, trebuie observată și structura subiectivă a programelor de studiu și chiar a manualelor în sine. Regimurile totalitare politizează programa școlară începând cu primele clase, prin introducerea unor obiecte care urmăresc inocularea doctrinei respective, de la cea mai fragedă vârstă, în mintea viitorului adult. De asemenea, manualele de studiu al limbii materne, de filosofie, istorie, geografie ș.a.m.d. sunt strict cenzurate pentru a educa elevul în spiritul doctrinei dominante. Deși mai puțin stridentă, manipularea prin construirea unui sistem de învățământ specific există și în societățile democratice. De fapt, fiecare sistem politic și social își educă cetățenii în spiritul propriului său sistem de valori, al propriilor sale legi și regulamente. Nu există țară, oricât de neînsemnată, în care structura educațională să nu inducă un comportament de fidelitate față de națiune și de stat, de respect față de istoria națională, prezentată cu o subiectivitate evidentă pentru un observator neutru, în așa fel încât să motiveze și să susțină doctrina promovată de regimul aflat la putere.

Având în vedere rolul sistemului de învățământ, dar și întreaga complexitate a legilor și regulamentelor specifice unei anumite societăți, comportamentul și gândirea cetățenilor obișnuiți sunt în așa fel modelate, încât să se conformeze și să accepte cu naturalețe concepțiile și standardele care definesc ce este bine și ce este rău, ce este permis și ce interzis, ce este moral și ce imoral, ce este valoros și ce este lipsit de importanță, ce este adevărat și ce este fals.

Manipulările majore stau la baza răspândirii diferitelor curente de opinie, formează tradiții și obiceiuri, conturează mentalități, determină curente „la modă” sau chiar ample manifestări protestatare.

Readucând în atenție experimentele lui Milgram, se poate

observa că reacțiile „profesorilor” au survenit ca urmare a unor manipulări relativ scăzute ca importanță, dar nu ar fi fost posibile fără existența marilor manipulări, reprezentate de influența întregului sistem social, conform căruia, celor care au jucat rolul „profesorilor” li s-a inoculat de la o vârstă fragedă reflexul supunerii față de autorități, indiferent care ar fi acestea.

Studiul comparat al culturilor oferă concluzii extrem de interesante. Spre exemplu, din punctul de vedere al mentalității, locuitorii Europei Centrale și de Est sunt mult mai asemănători asiaticilor decât americanilor, deși, la prima vedere, impresia este total opusă. Întreaga mentalitate a americanului obișnuit se bazează pe dezvoltarea respectului de sine, a deplinei încrederi în forțele proprii. Poate și datorită faptului că actuala democrație americană s-a dezvoltat într-un spațiu cu totul nou, pe un teritoriu ce a fost cucerit cu arma într-o mână și cu Biblia în cealaltă, într-o țară descoperită și luată în stăpânire de oameni aspri, obișnuiți să nu aștepte ajutor de la nimeni, pentru că un astfel de ajutor era în majoritatea cazurilor inexistent sau iluzoriu, în timp ce lupta pentru existență se dădea pe viață și pe moarte.

Istoria Statelor Unite, așa cum este ea prezentată în *The World Almanac*, cel mai răspândit compendiu despre „starea națiunii”, reactualizat în fiecare an, începe la 1492, deci are puțin peste cinci sute de ani în cazul Coastei de Est și circa un secol și jumătate pentru Coasta de Vest. Înainte de a continua, trebuie observat că trecutul popoarelor ce au stăpânit acele ținuturi înainte de venirea lui Cristofor Columb nu este luat în calcul, dovadă că până și în sistemele cu o democrație avansată prezentarea istoriei are o tentă subiectivă. În cazul Statelor Unite, această omisiune urmărește, printre altele, accentuarea sentimentului de legitimitate al națiunii, sentiment care acționează ca un liant social absolut necesar, generează patriotismul și evită culpabilizarea cu efecte imprevizibile a cetățenilor obișnuiți pentru faptele mai puțin corecte ale unora dintre înaintași. Revenind la istoria în sine, conținutul ei restrâns, alături de inexistența tradițiilor și, în general, a unui

context social prestabilit, a făcut posibilă crearea unei societăți cu totul noi, lipsite de „povara” trecutului, în cadrul căreia s-a dezvoltat o mentalitate aparte. Una dintre caracteristicile acestei mentalități, spre exemplu, este absența sentimentelor naționaliste, tocmai pentru că lipsește cauza lor.

Dar esența mentalității americane, spuneam, este dezvoltarea respectului față de sine. De la cea mai fragedă vârstă copiii sunt învățați să găsească singuri soluția oricărei probleme. Când trec prin momente grele, ce par fără ieșire, sunt sfătuiți să nu aștepte ajutor de la nimeni, ci să caute puterea de a depăși criza doar în ei înșiși. Pentru a le dezvolta tinerilor acest sentiment de încredere în forțele proprii, profesorii respectă cu strictețe anumite reguli. Spre exemplu, oricât de stupide ar fi întrebările sau răspunsurile unui elev, niciodată dascălul nu-i va spune „ești prost”, „nu reușești să pricepi un lucru atât de simplu” sau „dacă mergi tot așa, n-o să iasă nimic de capul tău”, ci va folosi doar expresii de genul „întrebarea nu e bună” ori „răspunsul e foarte bun”, care nu fac nicio referire la persoana elevului sau la capacitatea lui de învățare. Întotdeauna elevul este cel mai bun, cel mai deștept, întâmplându-se ca doar întrebările sau răspunsurile lui să fie, uneori, proaste.

În societățile asiatice sau de sorginte latină, lucrurile stau cu totul altfel. Din fragedă pruncie, copiii sunt învățați să țină seama permanent de tradiții, de părerile familiei sau de ale celor din jur. Când se afla în situații de criză, ei așteaptă ajutor din afară, din partea părinților, a prietenilor, a celor în mijlocul cărora trăiesc.

Specialiștii americani în psihologie socială comparată au efectuat câteva experimente relevante, referitoare la diferența de mentalitate dintre americani și japonezi. Același chestionar a fost împărțit unui grup de studenți americani și unui grup de studenți japonezi. Una dintre întrebări era: „Câte lucruri bune și câte lucruri rele ați făcut în viață?” În răspunsurile studenților americani, numărul faptelor bune era incomparabil mai mare decât cel al faptelor rele. În răspunsurile japonezilor, erau relativ egale. Un alt element studiat a fost timpul în care

s-au completat chestionarele. Americanii au răspuns imediat, majoritatea fără să pună întrebări suplimentare. Japonezii au avut nevoie de un timp mai îndelungat de gândire, iar mulți dintre ei au pus întrebări de genul: „În ce sens lucruri bune, pentru mine, pentru familie, pentru societate sau pentru toate la un loc?” Nu există un adevăr absolut conform căruia să se afirme că o mentalitate este mai bună decât alta. Singura evaluare posibilă poate fi făcută avându-se în vedere efectele respectivelor mentalități asupra dezvoltării sociale, dar și individuale din cadrul unui anumit tip de societate. În rest, toate celelalte interpretări nu pot fi decât subiective. Spre exemplu, japonezii, din punctul lor de vedere, îi pot acuza pe americani de egoism. La rândul lor, americanii îi pot acuza pe japonezi de slăbiciune și nehotărâre. Asemenea acuze însă apar ca urmare a aprecierii unui sistem de valori prin intermediul standardelor unui sistem de valori diferit.

Studiul mentalităților este necesar și pentru stabilirea unor contacte interumane importante. De pildă, cunoscând obiceiurile, tradițiile, felul de a gândi și de a se comporta al partenerilor, unii oameni de afaceri pot ghida negocierile în așa fel, încât să obțină un profit maxim. Astfel cei care duc tratative în țările arabe știu că acolo discuțiile importante se poartă înaintea mesei, iar musafirii, pentru a fi politicoși, trebuie să se ridice de la masă și să plece înainte de sfârșitul acesteia. La fel, oamenii de afaceri arabi, aliați la un dineu oficial în Europa sau în Statele Unite, știu că ar fi nepolitic să înceapă tratativele înainte de masă sau să plece imediat după terminarea acesteia.

Dacă în ceea ce privește mentalitățile unor mari grupuri culturale este imposibilă alcătuirea unui „top” al valorii absolute, cu totul altfel se prezintă situația în cazul comparării celor două mari sisteme sociale – totalitar și democratic. Însuși faptul că societățile democratice au supraviețuit tuturor convulsiilor și se dezvoltă în continuare, în timp ce sistemele totalitare s-au prăbușit de la sine, după o perioadă mai scurtă sau mai lungă, demonstrează superioritatea democrației față de totalitarism.

Un efect tulburător și grav al mării manipulări exercitate prin integrarea individului într-un anumit sistem este fenomenul de *anomie*, ce apare în cazul seismelor social-politice de anvergură, atunci când întregul sistem de valori, de concepții și standarde sociale se prăbușește brusc.

Conceptul de anomie (din grecește: *a nomos* – fără lege) a fost introdus, în 1893, de profesorul Emile Durkheim, întemeietorul școlii franceze de sociologie, în lucrarea sa *La division du travail social (Diviziunea muncii sociale)*. Anomia desemnează un fenomen social anormal, patologic, generat de lipsa de reguli morale și juridice menite să organizeze viața economică și socială. Lipsa acestor norme se resimte la nivelul omului obișnuit prin apariția și accentuarea unui sentiment de insecuritate difuză, de teamă permanentă, ce duce la acțiuni revendicative în paralel cu creșterea agresivității. Cu alte cuvinte, o întregă societate devine bolnavă atunci când regulile, tradițiile și legile se modifică brusc, dispar sau se întârzie înlocuirea lor la timp. Lipsiți de vechiul sistem de valori prin care se raportau permanent la situațiile sociale, oamenii devin vulnerabili, dezorientați, nervoși.

Dezvoltând conceptul, Disertori și Piazza observau că dezordinea psihopatologică de la nivelul colectivității este provocată de schimbările rapide ale normelor sociale pe care individul nu le poate asimila cu aceeași viteză. Efectul constă în creșterea numărului de agresiuni, sinucideri, alienări și îmbolnăviri psihice.

Durkheim a studiat apariția și efectele fenomenului de anomie în perioada Revoluției Franceze. Dar observațiile sale se regăsesc în analiza tuturor seismelor sociale. Spre exemplu, în 1994, un sondaj al Centrului de Studii și Cercetări pentru Probleme de Tineret din România arăta că optzeci și opt la sută dintre tinerii între cincisprezece și douăzeci și nouă de ani sufereau de anomie! O veritabilă generație de sacrificiu, pe care lipsa de legi și regulamente, precum și aplicarea defectuoasă a celor existente în perioada imediat următoare revoluției din decembrie '89 au făcut-o să-și piardă încrederea în viitor și să se adapteze foarte greu prezentului.

Depășind cadrul analizei sistemelor sociale, se pot face diverse speculații, nu lipsite de interes și de importanță, referitoare la însuși rolul speciei umane. Dezvoltarea umanității, în ultimele milenii și mai ales în ultimele secole, s-a făcut pe baza progresului științei și al tehnicii. Există însă păreri care susțin că un asemenea curs al dezvoltării reprezintă o „variantă falsă” a evoluției, prin care se creează tot mai multe „proteze” ce limitează posibilitățile naturale ale omului.

Părerile se bazează pe informații controversate (insuficient dovedite, dar și imposibil de contestat) privind puterile „supranaturale” pe care le-ar dobândi, spre exemplu, unii asceți, în urma unor lungi perioade de exerciții. Se au în vedere și fenomene inexplicabile, unele deja confirmate, precum hipnoza, altele deocamdată doar ipotetice, cum ar fi telepatia, clarviziunea, telekinezia, levitația etc. În acest context, se emite ipoteza că toate ființele umane ar fi capabile de asemenea performanțe tulburătoare, dar eventualele încercări de a le activa sunt inhibitate de stilul de viață la care s-a ajuns. Spre a da un exemplu simplificat până la vulgaritate, se poate presupune că telepatia nu este stimulată deoarece există telefonul și celelalte mijloace de comunicare, levitația este inhibată de folosirea nenumăratelor mijloace de locomoție, eventualele capacități telekinetice nu mai sunt necesare din cauza dezvoltării a tot felul de mecanisme și aparate artificiale ș.a.m.d.

Adeptii acestor teorii utilizează și argumentul insuficienței cunoașterii a creierului uman, a cărui cercetare în continuare ar putea oferi surprize de nebănuite. În același timp sunt vehiculate exemplele unor enigmatice civilizații, de mult dispărute, ale căror vestigii sunt imposibil de explicat în contextul dezvoltării comunității umane așa cum este ea cunoscută astăzi. Foarte ușor se pot naște speculații de genul: în trecut, specia umană a urmat și alte variante de evoluție, diferite de cea actuală, variante în cursul cărora a atins performanțe uluitoare, fără a se folosi de știința și tehnica în accepțiunea lor actuală. Nu se știe ce a determinat dispariția respectivelor civilizații, așa cum nu se poate spune cât de

aproape de extincție a fost umanitatea în ultimii ani, și încă mai este, în eventualitatea declanșării unui cataclism nuclear, a unei epidemii încă necunoscute, sau din cauze ce scapă previziunilor firești. Nu trebuie să uităm că, nu demult, au fost interzise experimente promițătoare ce vizau obținerea unor bacterii care să transforme celuloza în hidrocarburi. Deși astfel s-ar fi rezolvat criza de combustibil pentru o lungă perioadă de timp, exista pericolul ca bacteriile să scape de sub control, să se multiplice rapid și să transforme pădurile Terrei în lacuri nesfârșite de petrol, lucru ce ar fi putut duce chiar la dispariția vieții de pe Pământ.

Evident, în final apare și întrebarea: „Ce și, poate, cine a determinat actuala variantă de evoluție a speciei umane?” Încercarea de a da un răspuns ar marca deja trecerea la o categorie superioară de manipulari, cele *planetare*, ce intră, deocamdată, în domeniul ficțiunii pure.

Oricât de fanteziste ar părea astfel de ipoteze, ele sunt analizate cu toată seriozitatea de către colective impresionante de cercetători. Marile puteri, în special Uniunea Sovietică și Statele Unite, au creat institute speciale și au alocat fonduri substanțiale pentru studierea „fenomenelor neconvenționale” (ținând, mai ales, de parapsihologic). Marea majoritate a acestor studii a urmărit aplicații militare, iar o parte dintre concluzii au fost utilizate în imaginarea unor tehnici extrem de sofisticate pentru manipularea virtualilor inamici sau a maselor de manevră.

S-ar putea merge și mai departe cu ipotezele. Academicianul român Eugen Macovschi a imaginat o teorie conform căreia universul înconjurător este structurat pe mai multe niveluri. Primul, cel *fizic*, este reprezentat de materia fără viață. Al doilea, *biosic*, este reprezentat de materia însuflețită, respectiv de plante și animale. Nivelul *noesic* aparține ființelor cu inteligență, respectiv oamenilor. Diferența, dată de inteligență, dintre un om și un câine este la fel de mare și insurmontabilă precum cea dintre un câine și o piatră, de pildă.

De ce ar fi numai trei niveluri într-o asemenea structură?

Logica arată că este foarte posibil să existe și un al patrulea nivel, cel denumit de Macovschi *enisic*, precum și niveluri *supraenisice*. Conform acestei teorii, entitățile *enisice* ar putea fi atât de deosebite de oameni, superioare omului, cum este omul față de câine. Iar capacitățile lor nici măcar nu pot fi imaginate de către oameni, așa cum darul inteligenței umane nu poate fi înțeles de un câine. Animalele și plantele se folosesc de mediul înconjurător pentru a supraviețui. Oamenii se folosesc de animale, utilizându-le ca hrană, la diverse munci sau ca material pentru experiențe, fără ca „dobitoacele” să-și poată da seama. Oare și entitățile *enisice* manipulează specia umană fără ca ea să fie conștientă? Iată ipoteze tulburătoare, ce intră din nou în domeniul ficțiunii pure...

Revenind la manipulările deja cunoscute și clasificate, în special la cele de mare anvergură, analiza lor, adusă la cunoștința cât mai multor oameni, nu are doar menirea de a avertiza individul asupra presiunilor ce îi determină comportamentul și modul de gândire, dar poate oferi și soluții benefice în cazul unor situații de criză.

Este vorba de soluții reale, care să modifice structurile și sistemele sociale în așa fel, încât să fie favorabile tuturor categoriilor de oameni, nu de acele rezolvări false, în interesul grupului aflat la putere, concretizate în reeducarea, pedepsirea, încarcerarea, discriminarea, excluderea sau execuția celor care nu se comportă în spiritul normelor impuse. În societățile moderne, cu adevărat democratice, acuzarea victimelor a devenit anacronică. Alcoolicii, săracii, șomerii nu pot fi făcuți vinovați în întregime de situația în care se află. În primul rând trebuie identificate cauzele sociale ale sărăciei, ale lipsei de locuri de muncă sau ale împrejurărilor ce îi determină pe oameni să bea sau să se drogheze. Doar acționând asupra cauzelor se poate diminua amploarea unor flageluri precum sărăcia, șomajul, alcoolismul sau consumul de droguri...

Studiu de caz: „Trântitul-ușii-în-față” și amuțirea presei independente

În toamna lui 1995, o dată cu reluarea discutării noului Cod Penal în Parlamentul României, partidul de guvernământ și-a reînceput presiunile pentru introducerea în cadrul articolelor 205, 206, 238 și 239 a unor pedepse speciale pentru ziariști în cazul comiterii infracțiunilor de calomnie, ofensă adusă autorității etc. Cum rezistența reprezentanților presei independente era foarte puternică, fiind susținută și de majoritatea partidelor din opoziție, formațiunea de guvernământ s-a gândit la o strategie de manipulare abil concepută, pentru a-și îndeplini scopul.

Înainte de a trece la descrierea strategiei propriu-zise și a felului în care ea a fost pusă în aplicare, se cuvin totuși câteva precizări pentru a contura întreg contextul respectivelor evenimente.

1) Din opiniile reprezentanților presei, făcute publice atât în paginile ziarelor independente (nealiniate), cât și cu alte numeroase prilejuri, reieșea clar că opoziția față de respectivele articole ale noului Cod Penal, precum și față de inițierea unei legi a presei, nu era rodul dorinței de a putea calomnia în voie, de a împrășca pe oricine cu noroi, de a pune în circulație știri voit false ori tendențioase, fără nicio teamă de posibile urmări. De fapt, asemenea lucruri nici nu erau posibile, chiar cu Codul Penal în vigoare la acea dată (de fapt și în momentul în care sunt scrise aceste rânduri), acesta conținând deja pedepsele pentru infracțiunile de calomnie, ultraj etc.

2) Opoziția față de articolele împricinate sau față de o lege a presei rezida și rezidă încă în România tocmai în îngrijorarea

– justificată de nenumărate exemple – că aceste legi pot fi aplicate și interpretate într-un singur sens, anume de a îngrădi cât mai mult libertatea presei, chiar de a o anihila pentru a nu mai deranja Puterea și pe ai săi clienți.

3) Presa independentă (nealiniată), ea singură, nu reprezintă un pericol pentru Putere. Teama cea mare constă în audiența ei în rândul populației. Milioane de oameni citesc zilnic ziarele independente, plătesc pentru a le citi, tocmai pentru că le reflectă opiniile, le răspund unor întrebări spinoase, le arată modul în care cei aleși îndeplinesc sau nu așteptările electoratului, le deslușesc mecanismele intime ale vieții sociale, economice și politice din România de astăzi. Dacă cititorii ar simți că tot ceea ce se spune în ziarul pe care îl cumpără contrazice realitatea, contravine propriilor lor observații, propriilor lor idei sau sentimente, s-ar orienta imediat spre un alt ziar, iar cel care le-a înșelat așteptările ar da faliment. Deci forța ziarelor independente stă în primul rând în cititorii pe care îi reprezintă și cu care, la un moment dat, se identifică. De fapt, acest lucru reflectă tocmai rolul pe care trebuie să-l aibă presa, acela de a fi un veritabil câine de pază al democrației. În consecință Puterea nu se teme de presa independentă, ci de milioanele de oameni care au acces la această sursă de informație ce nu poate fi controlată. Pentru ca opinia publică să fie manipulată în voie, trebuie să aibă acces la o singură sursă de informație, aflată total sub controlul Puterii (spre exemplu, televiziunea națională). O sursă de informație care să nu amintească nimic de corupție, de incompetență, de imaginea proastă a României în lume, ca urmare a mineriadelor și a prezenței extremiștilor la guvernare în anumite momente ș.a.m.d. O sursă care să prezinte numai întâlniri oficiale, zâmbete, ședințe de lucru susținute, momente înălțătoare din activitatea productivă etc. Așa cum, spre exemplu, era pe vremea lui Ceaușescu. Mai ales că aceiași profesioniști de atunci au continuat să lucreze din plin și după revoluție. Amintiți-vă că regimul absurd, pe care o întreagă țară îl ura, nu a putut să cadă până nu a fost preluat controlul asupra informațiilor, respectiv asupra televiziunii naționale.

Amintiți-vă, din nou, că mineriadele poate nu ar fi existat fără manipularea exercitată prin intermediul televiziunii. Manipularea eficientă a opiniei publice se poate realiza numai prin minimalizarea sau anihilarea surselor *alternative* de informație, deci a presei independente.

4) Un motiv principal vehiculat în permanență de Putere pentru a impune legile împotriva presei este că aceasta publică și știri false, tendențioase ori acuzații insuficient fundamentate. Este adevărat însă în majoritatea cazurilor că vina nu aparține ziariștilor, ci lipsei de transparență a autorităților, a diverșilor funcționari publici, chiar a celor obligați, prin natura muncii lor, să informeze opinia publică. Într-o democrație veritabilă, este un drept fundamental al contribuabilului să fie informat corect, în mod direct sau, mai ales, prin intermediul presei, despre cum îi sunt cheltuiți banii, despre activitatea autorităților sau a instituțiilor pe care le finanțează din buzunarul său, despre comportamentul și activitatea aleșilor săi. Probabil nimeni nu ar fi protestat dacă, în același timp cu o lege a presei, s-ar fi adoptat și legea funcționarului public, legea răspunderii ministeriale, legea partidelor ș.a.m.d., măcar pentru a-i da posibilitatea ziaristului acuzat de publicarea unor știri false sau tendențioase să acuze la rândul său funcționarul public ori autoritățile, care au refuzat să-i răspundă la întrebări, pentru lipsă de transparență sau comportament abuziv ori arogant. Respectivele legi însă nici măcar nu au fost luate în discuție. S-a aprobat în schimb Legea secretului de stat și de serviciu, care îngreădește și mai mult accesul la informații de interes pentru opinia publică, dar incomode pentru Putere și ai săi clienți.

5) Faptul că modificarea articolelor 205, 206, 238, 239 din Codul Penal nu avea nimic de-a face cu dorința Puterii de a impune societății românești norme firești de conduită, de moralitate, ci erau orientate doar împotriva presei independente, reiese evident și din exemplul oferit de publicațiile Președinției și Guvernului. Ele au apărut din dorința respectivelor instituții de a influența opinia publică, dar și ca o modalitate de a sonda în ce măsură electoratul mai

este sau nu de acord cu politica lor. Tirajul infim reflectă neîncrederea populației față de amintitele instituții, dar nu acesta este subiectul analizei de față. Important este faptul că în amintitele publicații câțiva mercenari ai scrisului publică frecvent injurii grosolane, gratuite, mult mai grave decât unele excese din presa independentă (excese apărute de cele mai multe ori din dorința disperată de a atrage atenția asupra unor situații intolerabile, în condițiile unei apatii totale din partea celor îndrituiți să le soluționeze, conform legilor și Constituției țării). În respectivele gazete apar frecvent insulte grosolane la adresa unor personalități politice sau culturale de prim rang, indezirabile Puterii. Instaurarea moralității atât de dorite – în discursuri – de Putere s-ar putea realiza, în aceste cazuri, prin simpla desființare a respectivelor gazete. De fapt, într-un stat democratic este nepermisă anomalia ca Guvernul să finanțeze din fonduri publice un ziar în care să-i fie atacați adversarii politici.

6) Evident, trebuie remarcat faptul că ofensiva Puterii împotriva presei independente a coincis cu declanșarea campaniei pentru alegerile din 1996.

Având în vedere situația existentă, creionată în cele de mai sus, să vedem strategia prin care Puterea și-a propus să-și atingă, într-o formă sau alta, scopul. După cum s-a văzut în capitolul anterior, o tehnică de manipulare a părții adverse, frecvent utilizată în cadrul unor negocieri, este „Trântitul-ușii-în-față”. Reamintim, pe scurt, în ce constă ea.

Adversarilor li se pun de la bun început în față niște condiții total inacceptabile, cu care inițiatorii nici nu se așteaptă că partea adversă ar putea fi de acord, pentru ca apoi, pe parcursul negocierilor, să se ajungă la punctul în care condițiile dorite, de fapt, de inițiatori, să fie acceptate de adversari. Mai mult, adversarii rămân cu impresia că au obținut o victorie prin faptul că, deși defavorabile lor, noile condiții sunt mult mai blânde față de cele propuse la început de inițiatori.

Dar, pentru adevărații profesioniști ai manipulării, lucrurile nu se opresc aici. Pentru ca succesul să fie deplin, prin diverse

canale, ce nici măcar nu pot fi suspectate de legătură cu inițiatorii, li se sugerează chiar adversarilor textul noilor condiții, apoi se creează o stare artificială de panică, în sensul că termenul final al negocierilor nu mai poate fi amânat și „ceva trebuie pus în locul inacceptabilelor condiții inițiale”. Astfel adversarii ajung ei înșiși să facă propunerile dorite de inițiatori, convinși fiind că sunt exclusiv rodul gândirii lor. Mai târziu, când tensiunea dispare și analizele lucide arată situația de inferioritate în care s-au pus adversarii – păstrăm această denumire generică –, orice protest din partea lor este inutil, replicându-li-se că ei au fost cei care au făcut propunerile.

Să traducem teoria de mai sus în ceea ce s-a întâmplat în toamna lui 1995, în relația dintre presa independentă și Putere. Reprezentanții Puterii au „trântit” de la bun început articolele cu pricina în noul Cod Penal. Au urmat, cum era de așteptat, protestele privind neconstituționalitatea lor, proteste venite din partea ziarelor independente, susținute de forțe din opoziție, de sindicate, de o mare parte a opiniei publice ș.a.m.d. Imediat, Puterea, prin diverse declarații mai mult sau mai puțin oficiale, s-a arătat dispusă la concesii. În acest timp, prin canale oculte s-a răspândit sugestia că totuși „ceva trebuie pus în locul hulitelor articole”. A fost elaborat chiar și textul unui nou articol (doar unul, față de celelalte patru pe care era menit să le înlocuiască, pentru a sugera din start o nouă concesie), articol prin care era definit și pasibil de pedeapsă așa-numitul „delict de presă”. Respectiva „nadă” a fost canalizată spre mediul gazetăresc și a început să circule pe diverse căi, fiind preluată și transmisă de la unii la alții, până ce s-a pierdut total urma celor care au lansat-o.

Manevra a dat roade, în sensul că, după puțin timp, câțiva gazetari de la un important cotidian național au făcut publică propunerea pentru înlocuirea celor patru articole incriminate din noul Cod Penal cu articolul privind „delictul de presă”, convinși fiind că ei sunt autorii textului și că astfel oferă o soluție pentru ieșirea din impas.

În paralel, Puterea a inoculat atent o atmosferă de tensiune, de grabă, convocând imediat directorii principalelor cotidiene

la o „ultimă” și „decisivă” întâlnire cu președintele partidului de guvernământ, pentru „hotărârea finală”. Sub presiunea timpului, gazetarii care au propulsat „delictul de presă” nu au mai avut timpul unei analize lucide care să le demonstreze că noul articol nu numai că nu protejează ziaristii, dar creează disponibilitatea de a fi incriminate chiar și persoanele dispuse la mărturisiri sau declarații incomode. O astfel de analiză arăta clar că introducerea „delictului de presă” în noul Cod Penal ar fi reprezentat o victorie importantă a Puterii în ofensiva împotriva presei independente.

Dar, cum spuneam, întâlnirea dintre reprezentantul de marcă al Puterii și ziaristi nu mai lăsa timp pentru discuții și analize. Evident, se aștepta ca propunerea cu „delictul de presă” să vină din partea ziarului care l-a prezentat în paginile sale. „Delictul...” ar fi fost imediat introdus în Codul Penal pentru a înlocui celelalte patru modificări și oricare proteste ulterioare ar fi fost contracarate cu nonșalanță: *Voi l-ați cerut, noi n-am făcut altceva decât să vă acceptăm dorința.*

Spuneam că strategia aplicată de profesioniștii Puterii în acest caz avea și alte efecte, mult mai greu decelabile, dar de mare importanță. Anticipând eforturile presei independente de a se apăra de atacurile Puterii, prin a demonstra că cele mai grave calomnii nu apar în paginile ei, ci în revistele extremiste, artizanii manipulării încurajau, prin diverse canale oculte, popularizarea conflictului existent la acea vreme între liderul Partidului România Mare și președintele României, sugerându-se că neglijarea lui i-ar putea da apă la moară liderului extremist. De asemenea, zilnic, presei i se ofereau noi declarații belicoase pentru a mediatiza nefiresc de mult acel conflict. Rezultatul a fost contrar așteptărilor gazetarilor, dar conform cu așteptările manipulatorilor: atât Ion Iliescu, cât și Vadim Tudor au înregistrat creșteri de popularitate, în detrimentul personalităților din opoziție. În plus, președintele României a reușit performanța de a beneficia de o imagine favorabilă în mai toate cotidienele independente, fiind pus permanent în antiteză cu liderul extremist. O nesperată bilă albă în perspectiva alegerilor din anul următor.

Revenind la manevra cu modificările Codului Penal, trebuie amintit că deși a fost construită cu cea mai mare finețe, ea nu a reușit. Directorii principalelor cotidiene s-au întâlnit, în seara de dinaintea discuțiilor „finale” cu președintele partidului de guvernământ. Și s-au înțeles să renunțe la ideea cu „delictul de presă” și să nu cedeze nici unei presiuni din partea Puterii. Ceea ce, a doua zi, s-a și întâmplat.

Ar mai rămâne de spus că imediat după aceea noul Cod Penal a căzut la vot în Parlament, fiind trimis spre reformulare...

Remodelarea gândirii într-un sistem totalitar

În teorie, doctrinele bazate pe egalitarism au câștigat numeroși adepți. În practică însă, ele s-au dovedit falimentare. Dacă ar fi să luăm doar exemplul Revoluției Franceze, desfășurate sub deviza *Libertate, Egalitate, Fraternitate*, vedem că după toată acea euforie inițială a maselor a urmat sângeroasa perioadă a terorii. Conducătorilor revoluției, după preluarea puterii, le-a devenit tot mai clar că nu pot pune în aplicare ideile utopice în numele cărora au ridicat mulțimea. Pentru a se menține la putere nu au avut alternativă; au instaurat o domnie a terorii, cu mult mai crâncenă și mai absurdă decât constrângerile existente în societate anterior venirii lor la conducere. În linii mari scenariul s-a repetat în mai toate societățile în care s-a încercat aplicarea sistemelor bazate pe ideile socialismului utopic. Pentru că doctrina socialistă a fost, este și va rămâne utopică.

Egalitatea între oameni, lipsa proprietății private, lipsa unui sistem concurențial autentic în economie, societate sau politică anihilează însăși esența ființei umane, distruge individualitatea, slăbește societatea până la trecerea în neființă. O superbă povestire science-fiction începea cu o constatare dureroasă: *Mi-au tăiat aripile*. Pe o planetă ipotetică, locuită de oameni cu aripi, un adevărat paradis, au venit membrii unei expediții, tot oameni, care au tăiat aripile mai multor indivizi, forțându-i să se zbată continuu, la nesfârșit, pentru a supraviețui. Deși experimenterii păreau la început niște agenți ai răului, în timp – când pe planeta respectivă au început cataclisme devastatoare, pe care ei le prevăzuseră – adevăratul sens al misiunii lor a ieșit la iveală.

Oamenii cu aripi, neînvățați cu lupta dură pentru existență, au murit unul câte unul, dar specia a supraviețuit prin cei cărora li se tăiaseră aripile, pentru că ei deveniseră mult mai rezistenți, mai inventivi, mai creatori.

Povestirea, într-un fel, duce cu gândul spre destinul tragic al imperiilor precolumbiene. Incașii dezvoltaseră un sistem social întrucâtva asemănător celor imaginate de adepții socialismului utopic. Întreaga suprafață a statului era împărțită în trei: o parte aparținea soarelui, produsele obținute de pe această „treime sacră” fiind folosite pentru întreținerea preoților și pentru jertfele rituale, a doua aparținea suveranului, iar a treia poporului. În ceea ce privește cultivarea pământului, fiecărui bărbat însurat i se repartiza o bucată de pământ de o anumită suprafață (aproximativ aceeași pentru toți), numită *tupu*. De asemenea, dacă avea copii, pentru fiecare băiat i se mai repartiza un *tupu*, iar pentru fiecare fată, o jumătate de *tupu*. Recolta era strânsă la comun și se împărțea și ea tot în trei părți egale. O treime mergea la depozitele de stat, ce aparțineau suveranului, depozite din care erau plătiți militarii, constructorii de drumuri și cetăți, funcționarii. Tot din aceste depozite era întreținută și Curtea imperială. A doua treime era dusă în depozitele „sacre”, de unde erau aprovizionați preoții. A treia parte era împărțită în mod egal tuturor celor care munciseră pământul, în raport cu numărul parcelelor pe care le cultivase fiecare. În cazul unor calamități naturale, ce nu permiteau obținerea unor recolte suficiente pentru toată lumea, depozitele de stat erau deschise pentru a se aproviziona din rezervele lor și poporul. Același sistem era aplicat și în cazul creșterii turmelor de lame. În afara obligațiilor față de stat, concretizate în munca pe câmp, și satisfacerea stagiului militar, cetățenii aveau și obligația de a presta un anumit număr de zile de muncă în folos obștesc (la construcții, în mine, la sistemele de irigații etc.). Cei inapți de muncă, văduvele și bătrânii primeau de la stat toate cele necesare traiului. De asemenea, oamenii trecuți de șaiszeci de ani erau scutiți de muncă, iar cei ce împliniseră cincizeci de ani munceau mai puțin. Deși, în urma cuceririlor, multe grupări

etnice fuseseră strămutate din locurile de baștină și amestecate cu altele, acest sistem de viață, în timp, a dus la deosebiri minime între cetățenii de rând ai imperiului.

Nu existau bani, nu exista proprietate privată, nu existau cerșetori, cetățenii obișnuiți aveau aceeași stare materială, motiv pentru care nu se răspândiseră nici „maladii” precum lăcomia, invidia, egoismul. Se pot scrie studii întregi despre comparația unui asemenea sistem ce funcționa aproape impecabil și tipul de societate întrevăzut de adepții socialismului. Trebuie remarcat că societatea incașă înregistra o egalitate aproape perfectă doar la nivelul cetățenilor de rând. Deasupra acestora, se afla o întreagă ierarhie de funcționari ai statului, membri ai familiei imperiale, preoți, care se bucurau de privilegii uriașe, dar și acestea foarte bine definite și îmbinate cu obligații privind buna funcționare a statului. Însă nu despre o asemenea paralelă dorim să discutăm. Sistemul incaș, indiferent cât de neobișnuit ar părea, ajunsese aproape de perfecțiune în ceea ce privește funcționarea sa. La fel, deși diferențele sunt semnificative, Imperiul Aztec, pe continentul nord-american, tindea spre perfecțiune (tot în ceea ce privește funcționarea). Însă perfecțiunea a condus spre o anumită degenerare, spre o vulnerabilitate tot mai accentuată a întregii societăți. Aceasta este una dintre cauzele, poate chiar cea fundamentală, pentru care câteva sute de conchistadori au reușit să distrugă două civilizații uluitoare, să provoace moartea a milioane de oameni.

Uniformitatea, lipsa motivațiilor, nivelarea sistemelor umane generează vulnerabilitate. Încă un argument ar putea fi adus în sprijinul acestei afirmații. Progresele geneticii, ale ingineriei genetice, vor face în curând posibilă realizarea „hărții genetice” a fiecărui individ. Se va putea cunoaște astfel, chiar înainte de naștere, dacă noua ființă umană va suferi de vreo boală congenitală sau va fi predispusă unei maladii sau alteia. Ingineria genetică va permite nu peste mult timp chiar corectarea unor asemenea deficiențe. Mai mult, se va putea ajunge chiar la „modelarea” fiecărui nou-născut conform dorinței părinților, începând cu sexul și terminând cu

fizionomia, culoarea ochilor sau a părului. Dincolo de optimismul generat de asemenea perspective tulburătoare, oamenii de știință au început deja să-și pună întrebări extrem de grave. Principala problemă este aceea a unei previzibile și extrem de dăunătoare sărăcirii a fondului genetic uman, în cazul în care se va permite „modelarea” nou-născuților.

Spre exemplu, dacă majoritatea părinților își vor dori copii blonzi, cu ochi albaștri, este foarte posibil ca în scurt timp să dispară total tipurile umane care nu ar corespunde standardelor de frumusețe ale momentului. Iar dispariția unor astfel de tipuri ar sărăci grav moștenirea genetică a omenirii, făcând-o extraordinar de vulnerabilă în cazul apariției unor maladii încă necunoscute, dar generând și noi „boli” ale societății, ce ar putea duce, în ultimă instanță, la dispariția speciei umane.

Poate am mers prea departe cu argumentația. Ideea însă era de a demonstra că supraviețuirea speciei umane și dezvoltarea acesteia se pot face numai în cadrul unor sisteme, societăți, ecosisteme care să încite creativitatea, spiritul de competiție, diversificarea activităților umane. Practica a dovedit că sistemele cele mai favorabile sunt acelea în care libertățile individuale sunt încurajate și îmbinate cât mai armonios cu libertățile colective. Socialismul, care își propusese înlăturarea sărăciei, bunăstarea generală, egalitatea între toți cetățenii și alte asemenea obiective mărețe a dat faliment. Democrațiile occidentale în care societatea a încurajat competiția și afirmarea valorilor, dincolo de tarele sale, tot mai restrânse pe măsura dezvoltării sistemului social, au supraviețuit și s-au consolidat. Mai mult, în țările cu democrație avansată, nivelul de trai al cetățeanului obișnuit este cu mult peste cel înregistrat în țările foste comuniste, chiar în trecutele momente de vârf ale economiei socialiste. Încă o dovadă că sistemul concurențial s-a dovedit cel viabil, în comparație cu sistemul centralizat, care, după unele succese de început, a degenerat spre teroare.

Spre deosebire de membrii de rând ai partidelor comuniste, dintre care mulți, la început, au crezut sincer în

„superioritatea” și „binefacerile” unei viitoare societăți perfecte, teoreticienii comunismului au înțeles, tot de la bun început, că ideologia lor va trebui impusă prin forță și, mai mult, va trebui menținută prin forță. De aceea au inițiat o strategie extrem de bine pusă la punct, perfecționată continuu, de manipulare a conștiințelor. Ceea ce uimește este cinismul acestor „întemeietori”, aerul lor superior, eforturile depuse în a modifica structura psihică a sute de milioane de ființe umane pentru a le supune voinței lor. Ei știau că socialismul și, mai apoi, comunismul vor rămâne ideologii utopice și, în loc de a căuta alte soluții pentru a veni în întâmpinarea dorințelor și necesităților firești ale oamenilor, au pus în mișcare un întreg mecanism al manipulării și terorii pentru a-i aduce pe oameni în situația unor marionete care să populeze universul pe care și l-au imaginat ei.

Analiza metodelor de creare și întreținere a unui sistem totalitar relevă faptul că minciuna era și încă mai este (în unele zone ale globului) doar una dintre armele celor aflați la putere. E cazul să vorbim de sistemele totalitare în general, indiferent că la conducerea lor s-au aflat comuniștii, naziștii, sau diverși alți dictatori, lideri de cult, fundamentaliști etc. Nu are rost să ne limităm doar la comuniști, pentru că asemănările între toate aceste sisteme totalitare, de origini foarte diferite, uneori chiar opuse ideologic, sunt izbitoare. Minciuna, spuneam, era poate arma de bază a celor care au impus ideologiile totalitare. Însă procesul de manipulare a conștiințelor, de câștigare a controlului asupra minților umane este cu mult mai complex...

Unicitatea speciei umane, dar și a fiecărui individ în parte, este dată de armonia în care se împletesc inteligența, conștiința și afectul. Inteligența ne dă capacitatea de a învăța, de a ne aminti și de a imagina. Datorită conștiinței ne dăm seama de relațiile noastre cu lumea exterioară, putem face distincția între eul nostru și lume, între universul nostru interior și realitățile exterioare. Afectul ne oferă baza pentru a percepe experiențele într-o infinitate de nuanțe subtile, dar și

complexe, dincolo de simpla suferință sau plăcere.

Imensa capacitate de a învăța ne permite nu numai să profităm de propria noastră experiență, ci să ne construim viața bazându-ne și pe experiența altora, înmagazinată în planuri, memorii, documente, istorii scrise. Abilitatea de a imagina alternative, de a propune variante, de a anticipa consecințe ne dă posibilitatea să construim scenarii dintre cele mai îndrăznețe despre viitor, depășind chiar logica lineară. Capacitatea de a iubi, de a trăi emoții intense, ne determină să ne implicăm total în viața de fiecare zi.

Pentru ca atributele tripletei inteligență-conștiință-afect să funcționeze perfect în sensul dezvoltării individului, trebuie ca el să aibă o viziune foarte bine încheșată a temporalității, a ceea ce înseamnă trecut, prezent și viitor, a importanței acestor noțiuni. Numai astfel ființa umană își dobândește și își demonstrează superioritatea: devenind total implicată în ceea ce a fost, în ceea ce este și în ceea ce va fi.

Când unei asemenea ființe umane pure îi este adăugat, impus, implementat, cum vreți să spuneți, un sistem de norme morale, etice, atunci comportamentul său va fi determinat și de conștiința a ceea ce s-ar putea întâmpla în anumite condiții date, comparativ cu ceea ce ar trebui să se întâmple, în sensul îndeplinirii sau neîndeplinirii respectivelor norme.

Memoria dă omului sentimentul de continuitate a eului de-a lungul timpului, în cadrul societății, conturându-i astfel personalitatea. Trecutul alimentează prezentul cu standarde, criterii de comparație, experiențe, tradiții, reflexe, determinând reacțiile din experiența imediată. Sentimentele reprezintă o punte de legătură specială cu ceilalți oameni, de multe ori mult mai eficientă și mai rapidă decât rezultatele unor analize reci, bazate pe raționamente pure. Iubirea și sentimentul de încredere pot crea legături mult mai puternice și mai stabile decât orice judecată. Imaginația oferă omului puterea de a depăși greșelile trecutului, de a corecta prezentul și de a construi variante mai bune ale viitorului. Ca un corolar al acestui mecanism apar noțiunile de bine și rău, corect-incorect, apoi, în cadrul societății, sistemul de legi.

Omul este o ființă socială. Pentru a se dezvolta, el are nevoie de ceilalți. În cadrul societății se reglează raportul între interesele personale, drepturi, privilegii, dar și obligațiile ce stau la baza bunului-simț. Oamenii au nevoie de oameni pentru a se susține reciproc, pentru a evolua, pentru a rezista pericolelor.

Având în vedere această extrem de schematică prezentare a esenței umane sau, mai bine zis, a modului în care este ea percepută de psihologia socială, e mult mai lesne de înțeles modul în care acționează cei care doresc să aibă controlul total asupra semenilor lor.

Principalul scop al liderilor unui sistem totalitar nu este de a stăpâni prin forță sau de a-și distruge adversarii, ci de a-și determina supușii să gândească sincer așa cum vor ei, conducătorii. Noul sistem social creat de dictatori are ca unitate reprezentativă *omul nou*, cu o gândire total diferită de a predecesorilor. Forța este folosită ca un auxiliar, în cadrul unui întreg sistem de recreare a conștiințelor, sistem în care manipularea, mai precis minciuna, are rolul determinant.

Minciuna este instrumentul folosit în restructurarea concepțiilor, în modificarea experiențelor, în deformarea relațiilor interpersonale, în distorsionarea proceselor imaginative, în recrearea sistemelor de norme morale și etice, în rescrierea istoriei, în dezvoltarea unor noi criterii de evaluare, în remodelarea sentimentelor. Minciuna este instrumentul de bază prin care se creează *omul nou*.

Propovăduitorii regimurilor totalitare, spuneam, aveau și au un total dispreț față de ființa umană, văzând oamenii ca pe o masă amorfă, depersonalizată, gata de a fi remodelată pentru a da naștere șirurilor de supuși perfecți. Credința propovăduitorilor în posibilitatea de a controla mințile oamenilor, de a le stăpâni, era totală. Iată ce spuneau trei dintre ei, referitor la acest subiect:

Dați-ne un copil de opt ani și vă garantez că va fi bolșevic toată viața. (Lenin, cuvântare în fața comisarilor educației, 1923)

Individul trebuie să accepte lipsa de importanță a propriei sale persoane, să se integreze unei puteri superioare și să fie mândru că

este parte din forța și gloria acestei puteri superioare. (Hitler, *Mein Kampf*, 1933)

Fără nicio exagerare trebuie spus că însuși viitorul comunist al patriei noastre depinde de dezvoltarea cu succes a muncii ideologico-educative (...) Trebuie să facem din fiecare unitate școlară un puternic centru de educație în spirit socialist și comunist a copiilor și tinerilor. (Ceaușescu, Programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice, 1971)

În cartea sa, *Reforma gândirii și psihologia totalitarismului*, R.J. Lifton identifică opt căi de acțiune pentru remodelarea gândirii, în scopul obținerii controlului asupra minții maselor de oameni. Acestea sunt: *Controlul comunicațiilor umane, Manipularea „mistică”, Cerința de puritate, Cultul confesiunii, Știința sacră, Remodelarea limbajului, Doctrina mai presus de oameni și Delimitarea socială*. În toate aceste direcții, minciuna joacă un rol primordial. Chiar dacă, în realitate, ideologiile totalitare nu au utilizat o combinație perfectă între cele opt „căi”, chiar dacă unele metode de remodelare a gândirii au fost experimentate într-o proporție mai mare decât altele și chiar exacerbate, clasificarea lui Lifton rămâne valabilă, pertinentă și utilă în încercările de radiografiere a oricărui sistem totalitar, indiferent că este de sorginte comunistă, nazistă, fundamentalist-religioasă ș.a.m.d.

Controlul comunicațiilor umane este mijlocul fundamental de acțiune în remodelarea gândirii umane. În cartea sa, 1984, cea strict interzisă de regimurile comuniste, George Orwell imagina un sistem totalitar ce tindea spre perfecțiune. Teza de bază a liderilor aceluși regim era: *Cine controlează prezentul, controlează trecutul. Cine controlează trecutul, controlează viitorul*. O uriașă armată de oameni lucra pentru modificarea trecutului. Permanent, în funcție de cei care se succedau în posturile de conducere sau cădeau în dizgrație, în funcție de necesitățile momentului, istoria era rescrisă. Cărțile, articolele din ziare, documentele erau reformulate și noile variante le înlocuiau în arhive pe cele vechi, care erau distruse, pentru a nu rămâne nicio urmă despre ceea ce se întâmplase cu

adevărat cândva sau măcar despre care fusese ultima versiune agreată de conducători. De fapt nimeni nu mai știa exact ce se întâmplase în realitate. Trecutul era adaptat pentru a motiva acțiunile din realitatea imediată, dar și pentru a justifica acțiunile din viitor. În același timp, o altă armată de oameni lucra la recrearea prezentului. Pentru a justifica o acțiune sau alta, permanent erau inventați inamici, conflicte, dezastre. Nimeni nu mai știa exact ce se petrecea cu adevărat. Realitatea însăși fusese anihilată și înlocuită cu o aparență de realitate.

În cartea sa, *Structura minciunii*, Piotr Wierzbicki se ocupă de analiza amănunțită a minciunilor din sfera informațiilor. Principiul esențial de informare într-un sistem totalitar, spune Wierzbicki, are forma următoarelor directive: *Ce trebuie să știe poporul și Ce trebuie să nu știe poporul*.

Pentru îndeplinirea primei directive se pune în mișcare un întreg sistem de propagandă care să inducă în conștiința publică ideea și mai apoi convingerea că ar fi „cea mai bună dintre lumi”. Acțiunea însă are șanse foarte limitate de reușită, atât timp cât oamenii au acces și la alte surse de informație. De aceea, partea cea mai grea este imaginarea mijloacelor prin care la urechile poporului să nu ajungă informațiile ce ar putea afecta reușita activității de propagandă.

Metodele prezentate în *Structura minciunii* au fost experimentate și în România aproape o jumătate de secol. Referitor la ceea ce se petrecea în țară, presa, televiziunea, radioul erau obligate să prezinte doar „mărețele realizări”, mai mult, modul de prezentare cuprindea, uneori, exagerări și minciuni ce frizau absurdul. Suprafața raportată ca recoltată depășea suprafața arabilă a țării, inaugurarea unor noi obiective industriale se făcea cu multe luni înainte de finalizare doar pentru a fi bifate în planul de investiții, bunurile nu se scumpeau, ci numai „prețurile se reăzau”, în România nu existau bolnavi de SIDA, handicapați, case de copii orfani ș.a.m.d. În același timp, toate informațiile ce veneau din exterior erau cenzurate și deformate pentru a arăta „degradarea societății capitaliste aflate în putrefacție”, pentru a împiedica „răspândirea concepțiilor retrograde, reacționare”.

Iată câteva fragmente din cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu din 1971, cu privire la programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice. Niciun segment din sfera informației sau a culturii în general (care are un efect decisiv în crearea mentalității individuale, dar și colective) nu era neglijat.

...radioteleviziunea trebuie să pună în centrul emisiunilor problemele educației socialiste (...), pe această cale să fie biciuite fără cruțare moravurile retrograde, să fie promovate normele socialiste de conviețuire. (...) Filmul să devină un puternic mijloc de educație socialistă a maselor! (...) Pe scena teatrelor noastre, a operei, trebuie să-și facă loc (...) lucrări contemporane, cu caracter revoluționar, militant. (...) Casele de cultură, cluburile și căminele culturale trebuie să desfășoare o activitate cultural-artistică multilaterală, să cuprindă milioane de oameni, îndeosebi tineretul, contribuind în mod activ la educația socialistă a maselor. (...) Ziarele și revistele trebuie să deschidă larg paginile lor problemelor educației socialiste. (...) Ele trebuie să promoveze cu curaj experiența înaintată, să critice obiceiurile și moravurile înapoiate. (...) Criticii de artă trebuie să acționeze întotdeauna în spiritul principiilor marxist-leniniste. (...) Este necesar ca organele și organizațiile de partid să acționeze pentru unirea tuturor forțelor de care dispune societatea noastră în direcția realizării hotărârilor partidului privind îmbunătățirea activității politico-educative, formarea conștiinței socialiste, care să devină o uriașă forță în înlăturarea programului general de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în România.

Îndeplinirea tuturor acestor „indicații prețioase” se realiza printr-un imens mecanism al minciunii instituționalizate, radiografiat minuțios în cartea lui Piotr Wierzbicki.

Ca și în romanul lui Orwell, remodelarea trecutului constituia o metodă de bază pentru crearea unui întreg eșafodaj de criterii, standarde și obișnuințe menite să motiveze acțiunile din realitatea imediată a conducătorilor regimurilor totalitare. Deja, în analiza trecutului, propovăduitorii totalitarismului încep să opereze distincții. Nu mai există un singur trecut, cel consemnat de istorie, ci mai multe. Dintre acestea doar unul trebuie păstrat, amplificat, glorificat. Nicolae Ceaușescu accentua clar această distincție în „indicațiile”

adresate responsabililor din învățământul politico-ideologic:

Dar în afară de aceste trecuturi – ca să spun așa – de tristă amintire, mai există și un alt trecut: este vorba (...) de trecutul glorios al mișcării revoluționare și comuniste, de trecutul anilor construcțiilor socialiste, care a ridicat patria noastră la un înalt grad de dezvoltare în toate domeniile activității economico-sociale. Acest trecut glorios stă la baza dezvoltării viitoare a poporului nostru, în centrul politicii educative!

În scopul remodelării trecutului au fost puse în mișcare colective întregi de „cercetători”, „istorici”, „scriitori”. Astfel întreaga istorie a fost rescrisă. Venirea comuniștilor la putere, prin forță, impuși de sovietici, a fost prezentată ca un rezultat al voinței întregului popor român, toate evenimentele trecutului au fost reinterpretate pentru a folosi doctrinei comuniste, până și numele localităților sau ale domnitorilor au fost modificate, personalitățile istoriei naționale s-au trezit brusc, în fruntea lor, ca o apoteoză, cu figura liderului Nicolae Ceaușescu. Biografiile lui Nicolae și Elena Ceaușescu au fost rescrise, rolul lor minor în cadrul mișcării comuniste fiind exacerbat la dimensiuni mesianice. Pe baza acestei reconstruiri a trecutului s-a ridicat, treptat-treptat, absurdul cult al personalității.

Din păcate, mecanismul minciunii instituționalizate nu a dispărut o dată cu revoluția din decembrie '89. Protestatarii calificați de Ceaușescu drept „huligani” aflați în solda „agenturilor străine” au devenit, după revoluție, „golani” și „animale”, rapoartele optimiste ale Comisiei Naționale de Statistică sunt în permanentă contradicție cu nivelul de trai tot mai scăzut al majorității populației. O altă contradicție flagrantă a fost sesizată între concluziile roz ale raportului celor trei ani de guvernare ai cabinetului Văcăroiu și concluziile îngrijorătoare ale secțiunii economice din raportul SRI, prezentat de directorul respectivei instituții în Parlament.

Exemplele pot continua la nesfârșit. Cea mai importantă concluzie însă trebuie să rezide nu în cât de extins poate ajunge sistemul manipulării conștiințelor, ci în metodele de contracarare eficientă a acestuia. Condiția fundamentală a

oricărei democrații este asigurarea de alegeri libere și corecte. Dar corectitudinea alegerilor nu înseamnă doar împiedicarea fraudelor electorale, ci, în primul rând, crearea condițiilor ca fiecare cetățean să voteze în deplină cunoștință de cauză. Iar acest deziderat se realizează numai prin înlăturarea controlului asupra informațiilor. Fiecare cetățean trebuie să aibă acces liber la surse de informație alternative, pentru a putea fi contracarate influențele subiective ale unuia sau altuia dintre mijloacele de informare în masă. Procurându-și informațiile din cât mai multe surse, cetățeanul poate avea o imagine cât mai apropiată de realitate și poate vota în consecință. Evident, în completare, trebuie ca și mass-media să se bucure de o totală libertate.

Controlul comunicațiilor umane se referă nu numai la cenzura informațiilor pe care le primește individul din exterior, ci și la comunicarea cu el însuși. Permanentă discordanță percepută între presiunea falsităților exterioare și simțămintele interioare provoacă individului o stare de nesiguranță, perceperea unei profunde amenințări la adresa autonomiei sale. Pentru a ieși din această stare, inconștient, individul încearcă să se detașeze, să privească realitatea ca pe ceva ce nu are o legătură apropiată cu el. Acest lucru însă nu îl scutește de a fi profund afectat în capacitatea lui de a mai înțelege ce este bun, adevărat și relevant în lumea exterioară, dar și în interiorul său. Permanent, mai mult sau mai puțin, el se va simți victimizat de cei aflați la controlul societății. Acest lucru este foarte bine știut de liderii societăților totalitare. Ei caută să înceapă procesul de reeducare în primul rând cu tânără generație. În Uniunea Sovietică, în China, în Cambodgea, copiii au ajuns să-și trădeze părinții și chiar să ceară condamnarea lor la moarte pentru „crima de a gândi” ...

Manipularea „mistică”, cea de-a doua cale de remodelare a minții umane, constă în crearea unei aure aproape mistice în jurii grupului conducător, al acțiunilor și concepțiilor lui. Acest lucru, indiferent că se face prin mijloace de un cinism revoltător sau prin propovăduirea unui idealism aproape pur, are aceleași efecte: induce în rândul maselor un anume tip de

comportament, creează reflexe și obișnuințe în sensul dorit de lideri. Ideologii totalitarismului renunță aparent la ideea menținerii la putere, susținând că acțiunile lor sunt îndreptate spre un scop mai presus de orice altceva. Ei sunt dispuși chiar să recunoască manipularea, justificând-o ca pe o necesitate în atingerea mărețului scop. În același timp, pe ei înșiși se prezintă drept „aleșii” (de către istorie, Dumnezeu sau alte forțe supranaturale) mandatați să conducă societatea spre îndeplinirea țelului respectiv (comunismul, spre exemplu). Propovăduind „noua religie”, dictatorii înșiși, precum și apropiații lor, se învăluie în aceeași aură „mistică”. Caracterul lor mesianic nu poate fi pus la îndoială, orice acțiune, oricât de bizară, cinică sau absurdă se desfășoară în virtutea unor rațiuni superioare, greu de înțeles sau chiar inaccesibile cetățenilor de rând. Orice încercare de a le pune la îndoială autoritatea, buna-credință sau competența nu este decât manifestarea egoismului, a josniciei sau a dușmăniei unor indivizi meschini.

Indiferent dacă încercările de a introduce în mințile oamenilor ideea guvernării în numele unor scopuri nobile reușesc sau nu, efectul acestora este în folosul conducătorilor. Pentru cei care cred, manipularea apare ca o binecuvântare, datorită aurei de misticism. Ei acceptă cu bucurie misterul, găsesc plăcerea chiar și în suferință, se simt utili în îndeplinirea acelor scopuri mai presus de înțelegere. Dar și cei care nu cred devin la fel de manevrabili.

Simțind că nu pot să scape de sub apăsarea unor forțe mai puternice decât ei, încearcă să se adapteze. Învăță să citească printre rânduri, să anticipeze diverse evenimente, să-și canalizeze energia în a descifra mersul lucrurilor, pentru a se feri de neazuri. Mai mult, îi sfătuiesc și pe alții cum să se ferească de neazuri, cum să supraviețuiască. Pe nesimțite, ajung ei înșiși agenți ai manipulării. Astfel, indiferent dacă individul acceptă cu bucurie manipularea, dacă o suportă prin constrângere sau și una, și alta, el merge cu valul, nu i se opune.

Cultul personalității își are principala explicație în

dezvoltarea acestei căi de manipulare. Nu numai corectitudinea scopurilor propuse nu mai poate fi pusă la îndoială, dar nici măcar autoritatea și competența celui ales să le îndeplinească nu mai sunt subiect de controverse. Conducătorul devine o figură mesianică, o binecuvântare a istoriei, depozitarul adevărurilor absolute, singurul capabil să conducă întreaga societate, precum și fiecare sector în parte. Pentru a-l venera se creează spectacole grandioase, chipul lui este immortalizat în picturi și sculpturi, i se închină ode și poezii, figura i se identifică treptat cu partidul, cu națiunea, cu întreaga țară, biografia îi este îmbogățită cu noi elemente care să demonstreze că din fragedă pruncie s-a dovedit predestinat să conducă destinele țării, poporului sau chiar ale lumii întregi. Dintre liderii comuniști, Kim Ir-Sen a fost cel care a beneficiat de reușita aproape totală a unui asemenea cult. Ceaușescu a fost cel care a dorit întotdeauna să fie la fel de sincer venerat.

În crearea și amplificarea aurei de misticism, de mister, de grandoare, artizanii sistemelor totalitare au inițiat veritabile ritualuri, din ce în ce mai fastuoase. Cuvântările lui Hitler, spre exemplu, erauacompaniate de manifestații grandioase, de procesiuni imense la lumina torțelor, de decoruri gigantice. Tendința spre megalomanie devenea dominantă. Treptat, ea depășea manifestările grandioase, spectacolele omagiale cu zeci și sute de mii de figuranți, cultul personalității și ajungea să se reflecte chiar și în restructurarea arhitectonică a unor întregi orașe, mai ales capitale. La un moment dat, grandomania trecea de limitele absurdului. Ceaușescu a demolat cartiere întregi, a distrus sute de biserici și de monumente istorice, pentru a construi noi cartiere muncitorești, dar, mai ales, Centrul Civic al Bucureștiului. Ca un gest suprem de megalomanie a ordonat ridicarea așa-numitei Case a Poporului, care a devenit a doua clădire ca mărime, din lume, după Pentagon. După căderea regimului comunist, nimeni nu poate găsi acestui colos o întrebuințare. Nici măcar nu se știe exact cum ar fi avut de gând Ceaușescu să utilizeze nenumăratele și imensele ei încăperi. Poate nici nu

avea un plan anume, rostul Casei fiind acela de a domina Bucureștiul, de a fi un gigantic templu al ideologiei comuniste, al cultului ceaușist...

Cerința de puritate se bazează pe delimitarea strictă între bine și rău, între pur și impur. Pentru ideologii totalitarismului, cale de mijloc nu există. *Cine nu este cu noi, este împotriva noastră* – sună sloganul comuniștilor, dar nu numai al lor. „Corecte” și „pure” sunt, evident, numai ideile, sentimentele și acțiunile ce concordă cu ideologia și cu politica totalitară. Orice altceva poate fi rapid catalogat drept „rău” și „impur”. Urmează apoi acțiunile de înlăturare și de anihilare a „impurităților”. În numele idealurilor neîntinate se pot desfășura cele mai crunte prigoane sau cele mai crude opresiuni. „Omul nou” nu trebuie să mai aibă nicio legătură cu influențele nefaste ale trecutului. Trebuie să aibă puritatea societății comuniste pe care o construiește și în care va trăi, trebuie să *rupă definitiv cu mentalitățile și practicile din trecut*. (N. Ceaușescu)

Ideologii totalitarismului știu că o asemenea „puritate” precum cea propovăduită de ei este imposibil de atins în viața reală a celor pe care îi conduc. Dar ei pornesc războiul total împotriva „impurităților” tocmai pentru a crea o lume a vinovăției omniprezente. Standardele impuse indivizilor fiind imposibil de atins, fiecare va avea, mai mult sau mai puțin instinctiv, un sentiment de vinovăție sau chiar de rușine. De asemenea el se va aștepta ca, mai devreme sau mai târziu, să fie pedepsit pentru „vina” sa. Sentimentul de vinovăție poate fi exploatat în așa fel, încât să se ajungă la acceptarea de către cetățenii obișnuiți a diverselor epurări, ba mai mult, poate deveni un factor în declanșarea competițiilor publice axate pe atingerea unor standarde ale „purității”. Pe de altă parte, indivizii sunt determinați să se zbată permanent pentru a supraviețui, pentru a se feri de pedepse. Această preocupare continuă nu le mai lasă timp pentru a gândi liber, pentru a judeca dacă sistemul în care trăiesc este normal sau nu. Totodată, atunci când cei recalcitranți intră în contact direct cu instituțiile de represiune, sentimentul de vinovăție combinat

cu instinctul primar de supraviețuire pot sta la baza unei viitoare colaborări între cei „vinovați” și cei care sunt puși să-i controleze. Sau, dacă această colaborare nu se poate lega din cauza unei rezistențe puternice a „vinovatului”, oricum cel în cauză se va comporta mult mai prudent pentru a nu intra din nou în conflict cu normele impuse de ideologii totalitarismului. Unii dintre ei ajung chiar să accepte sistemul și să i se adapteze. În același timp, erijarea conducătorilor în judecători supremi ai binelui și răului le dă acestora posibilitatea de a jongla cu pedepsele, dar mai ales de a-și exercita capacitatea de a „ierta”. Pot atrage astfel, de partea lor, indivizi dintre cei mai recalitranti, brusc recunoscători pentru faptul că nu au fost pedepsiți așa cum ar fi cerut-o „vina” lor.

Pentru a trece la aplicarea complexă a cerinței de puritate, regimurile totalitare și-au dezvoltat un sistem foarte complex și extins de poliție politică. Împletind aura de mister, de misticism, a celor pe care îi slujeau, cu teroarea dezlănțuită în numele purificării societății, polițiile politice și-au dezvoltat ele însele un întreg sistem de acțiune, în care tortura fizică și psihică, șantajul, amenințările țeseau un păienjeniș aproape indestructibil.

Din păcate, chiar după prăbușirea unui sistem totalitar precum comunismul, efectele subtile ale unui asemenea gen de manipulare a conștiințelor, precum cel declanșat în numele cerinței de puritate, acționează încă mult timp. Indivizii care au trăit în asemenea societăți se dezobișnuiesc foarte greu să împartă totul, strict, în „bine” și „rău”, să accepte nuanțele, să-și redobândească sensibilitatea interioară menită să-i facă mult mai receptivi la complexitatea moralității umane. Mulți dintre ei rămân pentru totdeauna adepții involuntari ai unor ideologii totalitariste.

Cultul confesiunii apare în strânsă legătură cu propovăduirea cerinței de puritate. Într-un anume sens, este o consecință a acesteia. În cazul sistemelor totalitare de sorginte religioasă, confesiunea este încurajată pe motiv că ea purifică sufletul, face posibilă cunoașterea de sine, înlesnește uniunea spirituală

cu divinitatea venerată. Adepții unor astfel de religii ajung să simtă o veritabilă ușurare în momentul confesiunii, o eliberare de vinovății, de îndoieli, de rușine. De asemenea, mărturisirea celor mai ascunse gânduri și sentimente îi leagă sufletește de cei asemenea lor, de lideri, îi fac să se piardă în marele curs al Mișcării.

Cu totul altfel stau lucrurile în sistemele totalitare opresive, precum comunismul ori fascismul. Aici confesiunea, mărturisirea vinei, atrage după sine iminența pedepsei. Indivizii fac eforturi pentru a-și ascunde gândurile și trăirile, în momentul în care sunt forțați să mărturisească, spun totul în afara lucrurilor importante. Se petrece un veritabil fenomen de dedublare a personalității. Cel care mărturisește, „actorul”, încearcă prin orice mijloace să-l protejeze pe cel acuzat, „adevăratul eu”. Astfel, în acest caz, cultul confesiunii are un efect cu totul opus față de cazul sistemelor religioase. Individul încearcă toate metodele pentru a-și înmormânta în adâncul eului său secretele, în loc de a se elibera de ele. Însă toată viața secretele personale se vor afla într-o permanentă opoziție cu presiunea interioară de a le destăinui și de a scăpa de povara lor. Ideologii totalitarismului tocmai asta urmăresc: accentuarea acestui conflict interior, ce face tot mai vulnerabil individul. Mai mult, ei nascocesc permanent noi motive de „vină”, care, la rândul lor, să creeze mereu alte secrete, astfel încât individul să fie măcinat de un conflict interior perpetuu, legat de veșnice întrebări: „Ce secrete trebuie păstrate în continuare și care pot fi mărturisite? Care dintre cele mărunte ar trebui spuse pentru a le ascunde pe cele grave?”

În cele din urmă, exacerbarea conflictului interior aduce indivizii în situația de a nu mai fi în stare să mențină echilibrul între demnitate și umilință. Pentru a scăpa de zbuциumul sufletesc, ei încearcă să împrumute psihologia celor care îi controlează. Devin ei înșiși, în funcție de situație, și călăi și victime. Umili și slabi față de cei care îi controlează, aroganți și puternici față de cei asemenea sau inferiori lor.

Pornind de la acest cult al confesiunii, combinat cu direcțiile de aplicare a cerinței de puritate, poliția politică a sistemelor

totalitare a experimentat și dezvoltat o uriașă instituție a șantajului. Conflictul interior al individului era dublat de un conflict exterior, generator de presiuni cu mult mai puternice și mai eficiente. Astfel s-a dezvoltat practica șantajului prin dosare. Secretul individului devenea cunoscut și de către cei desemnați să-l controleze, dar nu ajungea public. Se crea o anume complicitate, dominată de spaimă, prin care individul era controlat total.

În primele zile ale revoluției române am avut posibilitatea să văd acele dosare de cadre strict secrete, din fișetele biroului organizației de bază PCR dintr-un sector al Bucureștiului. Uimirea a fost totală. În cazul primirii în partid a unui membru obișnuit, candidatul era trecut printr-un filtru extrem de sever. Nu se admiteau „impurități” la dosar precum rude în străinătate, rude preoți, foști chiaburi, legionari sau membri ai partidelor istorice, nu se admiteau antecedentele penale, mai ales cele de natură politică. Studiind dosarele celor aflați în funcțiile de conducere ale partidului, dar și în posturi de răspundere în diverse sectoare ale economiei sau ale vieții sociale, am descoperit cu o imensă surprindere că marea majoritate a nomenclurii avea, în fișele personale, „pete”, care, în cazul membrilor de partid obișnuiți, erau inadmisibile. Aproape fiecare activist superior sau director de întreprindere avea o rudă în străinătate, un tată fost chiabur ori un unchi legionar; erau cazuri în care ei înșiși fuseseră condamnați, în studenție, pentru acțiuni împotriva orânduirii socialiste ș.a.m.d. Atunci am înțeles amploarea extraordinară a șantajului pus în aplicare de sistemul comunist. Sute de mii de oameni aveau dosarele completate cu cele mai intime amănunte ale vieții lor. În funcțiile de conducere au fost promovați cei „impuri”, pentru a putea fi permanent controlați și readuși la ordine în caz de nesupunere. După ce s-au învățat cu privilegiile oferite de funcții, cu un anume standard de viață, cu liniștea relativă a unui cămin, prea puțini se încumetau să încalce regulile sau să nu respecte „indicațiile”. Dar nu numai lor li se întocmeau dosare, ci și altor milioane de oameni, dintre care, la orice moment, se puteau ivi contestatari

ai sistemului. Motivele de a încerca sentimentul de vină erau atât de numeroase, încât nimeni nu mai putea fi sigur dacă nu încălcase cândva vreo normă, încălcare ce putea fi anexată în dosar. Astfel numai ideea existenței dosarului făcea posibil șantajul, chiar dacă individul era curat.

După revoluția din decembrie '89, „impuritățile” de la dosar, care generau sentimentele de vină sau rușine, au devenit, în unele cazuri, motive de mândrie. Politica șantajului se afla în pericol de anihilare. Însă ideologii fostului regim, aflați în aceleași structuri de conducere, au găsit imediat noi metode de a perpetua șantajul, una dintre cele mai eficiente metode de manipulare a individului. Așa cum ceea ce fusese „rău” înainte a devenit „bun”, acum și reciproca putea fi valabilă. Dosarele au fost păstrate la secret, pentru a nu se ști în continuare ce conțin, iar declarațiile date la securitate, voluntar sau forțat, nu contează, au devenit noile elemente de șantaj.

Știința sacră se manifestă prin crearea unei aure de sacralitate în jurul dogmelor de bază ale ideologiei totalitariste. Această ideologie este prezentată drept singura în măsură să asigure „dezvoltarea plenară” a ființei umane, în cadrul unei societăți perfecte, guvernate de o moralitate absolută. Sacralitatea se manifestă în primul rând prin interdicția, mai mult sau mai puțin explicită, de a se pune în discuție fundamentele ideologiei respective. Acestea sunt mai presus de orice îndoială, reprezintă adevărul absolut, iar contestarea lor ar fi un adevărat sacrilegiu. Mai mult, ele sunt prezentate și difuzate în rândul maselor drept rezultate ale celor mai evoluat studii și cercetări științifice în domeniul filosofiei, științelor sociale, economiei etc. Această „pecete” științifică dă posibilitatea propovăduitorilor de a-i califica pe cei care îndrăznesc să critice sistemul nu numai drept imorali și reacționari, ci și depozitari ai unor mentalități retrograde, obscurantiste, în totală opoziție cu progresul științific.

Trebuie să facem o mică paranteză pentru a accentua diferențele de esență între cele două căi. *Știința sacră* și *Manipularea mistică*. *Știința sacră* are în vedere sacralizarea

doctrinei, în timp ce *Manipularea mistică* își propune să-i divinizeze pe conducătorii ce acționează în numele respectivei doctrine. Fiecare în parte presupune crearea unui întreg sistem care să vegheze la convertirea cetățenilor în adepți fideli. Nimeni nu trebuie să se îndoiască nici de „superioritatea” sistemului, nici de caracterul mesianic al celor care îl impun.

Revenind la *Știința sacră*, acest amestec permanent între misticism și adevăruri „științifice” mai presus de orice îndoială face să dispară granița dintre logică și credință, permițând crearea unui sentiment special al încrederii în superioritatea sistemului. Propovăduirea noii ideologii la toate nivelurile, începând cu primele clase de școală, îi dau o aură de omniprezență și omnipotență. Cei care se îndoiesc devin disidenți demni de dispreț, incapabili să înțeleagă măreția noii doctrine, caracterul ei absolut. Ei sunt supuși oprobiului public, calificați drept disidenți, excluși din societate și chiar pedepsiți pentru „erezia” lor, pentru „crima de a gândi”. În interiorul unor asemenea indivizi apare o luptă permanentă între rezistența minții lor de a accepta idei în care nu cred și permanentul sentiment de teamă în a-și exprima public părerile. Această luptă îi face vulnerabili, cel puțin unul dintre obiectivele manipulatorilor îndeplinindu-se astfel.

Teoreticienii totalitarismului operează cu concepte deja cunoscute, dar le pervertesc, le oferă înțelesuri cu totul noi, care să servească doar ideologiei lor. Spre exemplu, în viziunea lui Engels, morala capătă brusc caracter de clasă, după cum observă Piotr Wierzbicki în *Structura minciunii*. Binele obișnuit nu mai există, ci apar binele *adevărat* și binele *aparent*. Nici adevărul obișnuit nu mai există, el fiind înlocuit de adevărul *cu adevărat* obiectiv și de cel *doar aparent* obiectiv. La fel nu mai există democrație în general, ci democrație *adevărată* și democrație *falsă*, drepturile omului se împart și acestea în *fictive* și *reale* ș.a.m.d.

Redefinirea limbajului, anularea logicii și deformarea realității permit inocularea noilor teorii privind superioritatea totală a noului sistem față de cele anterioare. Noul sistem acordă „adevăratele” libertăți individuale și colective, el

permite crearea „omului nou”, asigură bunăstarea, conduce omenirea spre „cele mai înalte culmi de civilizație și progres”. Tot ceea ce nu corespunde noii ideologii reprezintă *manifestări și mentalități obscurantiste, înapoiate, despre lume și viață, (...) concepții străine, mentalități ale vechii societăți burghezo-moșierești, (...) influențe străine concepției noastre revoluționare despre lume și viață.* (Nicolae Ceaușescu – *Raport la Congresul al XIII-lea al PCR*) Evident, toți cei care își pun întrebări cu privire la justetea ideologiei comuniste sunt niște înapoiați, eventual agenți ai „agenturilor străine”. Aceștia și alții asemenea lor, nici măcar nu merită să li se demonstreze în ce constă superioritatea noii orânduiri. În general acest lucru nu se discută, pentru că este de la sine înțeles. Discutarea lui, cum spuneam, ar reprezenta un sacrilegiu.

Chiar și cele mai absurde aserțiuni sunt învelite în aceeași aură de sacralitate, pentru ca stupizenia lor să fie prezentată drept adevăr elementar, pe care societățile din trecut l-au ignorat din rea-credință. Spre exemplu, atunci când voci tot mai multe și mai rezonante au început să se ridice împotriva încălcării drepturilor fundamentale ale omului în România, Ceaușescu a modificat radical ierarhia acestor drepturi ale omului, trecându-le sub tăcere pe cele ce erau încălcate flagrant și aducând în primă poziție așa-numitul „drept la viață” (o noțiune care, într-o țară civilizată, intră în firescul lucrurilor, cum ar fi, de pildă, și „dreptul” de a respira, nemaifiind necesară statutarea lui, din moment ce toată lumea îl respectă în mod natural). În numele acestui „drept la viață” al tuturor oamenilor de pe planetă au început apoi, în România, uriașe manifestații și procesiuni în favoarea păcii mondiale, dar mai ales de venerare a cârmaciului care nu se gândea numai la soarta propriului său popor, ci și la soarta întregii omeniri. Treptat, atât „dreptul la viață”, cât și lupta pentru pace au fost trecute pe planuri secundare, au fost uitate, iar manifestațiile și procesiunile s-au concentrat în jurul slăvirii „geniului carpatin”, a rolului său mesianic, „istoric”, în conducerea României.

Din păcate, această metodă de remodelare a gândirii, *Știința*

sacră, are efecte mult mai puternice decât s-ar putea crede la prima vedere. Chiar și după înlăturarea de la putere a regimurilor totalitare, foarte mulți oameni rămân pentru toată viața prizonierii unora dintre conceptele de bază, „mai presus de îndoială”, vehiculate de ideologii totalitarismului.

Spre exemplu, unii dintre cei care au fost împotriva lui Ceaușescu l-au acuzat că, în megalomania lui, a compromis „idealurile comunismului”, alții afirmă că ideologia comunistă ar fi perfectă, dar rămâne utopică, neputând fi aplicată în viața de zi cu zi. Prea puțini însă, raportând la nivelul întregii țări, sunt cei care pun în discuție bazele doctrinei comuniste. Chiar și după ani de zile de la colapsul sistemului. Și asta pentru că timp de aproape o jumătate de secol, probleme fundamentale, din punct de vedere filosofic, erau total ignorate în numele „adevărului absolut” propovăduit de ideologii comunismului. Este acel egalitarism idilic, reprezentat de principiul „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi”, benefic pentru dezvoltarea umanității? Sau doar permanenta competiție poate genera progresul? Iată întrebări pe care *Știința sacră* nu le admitea. Ea postula principiul egalității perfecte, fără a-l discuta.

Mai mult, pentru a remodela gândirea oamenilor, conceptele și rezultatele experienței erau amestecate și rearanjate pentru a folosi propagandei proprii. Deși nivelul mediu de trai din democrațiile occidentale era mult mai înalt decât cel din țările socialiste, informațiile ce veneau din exterior se filtrau cu grijă, pentru a fi evidențiate doar aspectele negative: criminalitate, șomaj, greve, prostituție etc. Și reprezentau „adevărata față a imperialismului”. În același timp, de pildă, nu se spunea nimic despre sistemul de protecție socială din democrațiile occidentale, care asigura oricărui șomer o viață decentă, la standarde superioare celei duse de majoritatea cetățenilor cu „drept la muncă” din societățile socialiste. Ca să nu mai vorbim de toate celelalte libertăți și drepturi cetățenești despre care nu se spunea niciun cuvânt.

Totodată, dincolo de ridicarea în slăvi a „mărețelor

realizări” din toate domeniile „construcției societății socialiste multilateral dezvoltate”, erau total interzise informațiile interne referitoare la criminalitate, cerșetori, handicapați, copii orfani ș.a.m.d. Conform principiului „despre ce nu se vorbește, nu există”, ideologii comunismului încercau acreditarea ideii că asemenea fenomene negative nu se întâlnesc în societatea socialistă, ele fiind specifice doar capitalismului.

Prin asemenea tehnici de manipulare, în care minciuna avea un rol primordial, nici nu se mai analizau, comparativ, concepțiile fundamentale în virtutea cărora au fost construite cele două sisteme, cel democratic și cel totalitar, ci se admitea doar discutarea efectelor. Însă și această discuție era total pervertită, pentru că din interior ajungeau la cunoștința maselor numai informațiile pozitive, exagerat poleite, iar din exterior veneau numai informațiile negative, exagerat îngroșate.

Chiar și după colapsul comunismului, foarte mulți oameni au rămas în capcana fostei ideologii, limitându-se la discutarea efectelor nocive asupra societății pe care le-au avut minciuna, demagogia și megalomania foștilor lideri comuniști, fără a încerca să clarifice dacă însăși bazele întregii doctrine erau adevărate sau false. Iar această lipsă a inițiativei de clarificare provine tocmai din sistemul de promovare a *Științei sacre*, care avea ca principală menire dezobișnuirea oamenilor de a pune și de a-și pune întrebări fundamentale.

Remodelarea limbajului are ca obiect condensarea întregii complexități a problematicii umane într-un număr redus de categorii, strict delimitate, curățate de nuanțe, conform principiului „purității”, exprimate prin clișee verbale ușor de rostit și de memorat, care vor fi repetate la infinit, până ce vor pătrunde în mintea individului drept concepte ale „științei sacre”. Efortul interior de analizare a acestor noțiuni va fi într-o eternă contradicție cu presiunile din lumea exterioară, unde este permisă numai folosirea clișeeilor, fără „greșeli” de exprimare ce ar atrage după sine diverse pedepse. Chiar dacă rezistența internă nu este anihilată, folosirea respectivelor

„noțiuni” la nesfârșit, în viața de zi cu zi, de către individ, are un efect considerabil asupra subconștientului său. Individul ajunge să nu mai gândească, ci doar să încerce permanent să se adapteze folosirii unor termeni abstracti, care reduc întreaga complexitate a lumii exterioare la câteva clișee.

„Limba de lemn”, pentru că despre ea este vorba, devine mijlocul oficial de comunicare. Cum spuneam, termenii folosiți de ea nu lasă loc interpretărilor sau nuanțelor. Spre exemplu, sintagma „mentalități burgheze” ajunsese să reprezinte tot ce era mai rău, mai retrograd, mai nociv pentru dezvoltarea ființei umane. Respectiva noțiune fusese total golită de conotații precum posibilitatea individului de a se exprima liber, adesea critic, la adresa unor idei politice sau a unor oameni politici, de a căuta alternative etc. S-a ajuns ca numai cuvântul de „mentalitate”, fără niciun alt atribut, să aibă o rezonanță negativă. La fel, de pildă, interdicția de a se discuta concepțiile a indus o conotație negativă cuvântului „a interpreta”. Expresia „nu vreau să se interpreteze ce am spus” nu mai era urmată de explicitarea „în bine” sau „în rău”, pentru că însăși acțiunea de a *interpreta* reprezenta un fenomen negativ. „Omul nou” nu interpretează, el crede. Numai cei cu „mentalități burgheze” interpretează și caută nod în papură.

Exemple de clișee ale „limbii de lemn” se pot da la nesfârșit. Mai important însă și mai grav este efectul pe care utilizarea acestor clișee îl are asupra individului. Limbajul este principalul mijloc de comunicare al omului, principala lui legătură cu semenii în cadrul societății, principalul mijloc de a percepe și interpreta experiența exterioară. Îngustarea limbajului, rigidizarea lui, reducerea la câteva noțiuni ce exprimă doar „binele” și „răul”, fără posibilități de nuanțare, sunt percepute de individ ca o permanentă amenințare la adresa intimității sale. Din nou se poate produce o dedublare a personalității, în sensul că, în interior, dilemele iau amploare, iar în exterior omul încearcă permanent să-și adapteze limbajul și chiar gândirea noilor reguli. Rezultatul este un profund sentiment de frustrare care accentuează vulnerabilitatea individului.

La fel, evadarea din această „capcană lingvistică” este extrem de grea. Utilizarea forțată a unor termeni, timp de decenii, a dus la un sentiment instinctiv de aversiune față de unele cuvinte, al căror sens a fost pervertit evident. Noțiunile de „patrie” și „patriotism”, de exemplu, au fost în asemenea măsură tocite de propaganda comunistă, pentru a fi confundate cu „partidul” și „dragostea pentru cârmaci”, încât la ani de zile după căderea sistemului comunist, oamenii încă mai utilizează cu fereală astfel de cuvinte firești, pentru a nu fi catalogați, printr-o analogie instinctivă, drept comuniști. Iată că ștergerea efectelor „limbii de lemn”, revenirea la un limbaj normal, lipsit de înțelesuri abuziv impuse unor cuvinte, este un proces dificil și îndelungat, care poate dura ani de zile.

Doctrina mai presus de oameni se află în strânsă interdependență cu toate celelalte tehnici de remodelare a gândirii umane, dar mai ales cu *Știința sacră*. Aceasta din urmă are ca obiectiv, după cum spuneam, crearea unei aure de sacralitate în jurul ideologiei totalitare. Ideologia nu poate fi pusă la îndoială, ea reprezintă adevărul absolut și oferă singura „cale de progres” a ființei umane. Pentru a înlătura orice umbră de îndoială cu privire la aceste postulate, este aplicat mecanismul de manipulare, schematic numit *Doctrina mai presus de oameni*, prin care întreaga experiență umană este subordonată principiilor doctrinei.

Astfel, chiar dacă ideologia este perfectă, trebuie totuși să se integreze perfect în realitate, să fie motivată perfect de trecut și să determine în mod firesc viitorul. În acest mod, orice îndoială cu privire la forța și corectitudinea ei este înlăturată. Însă potriveala între doctrina totalitară și realitatea unei comunități umane e foarte greu, dacă nu imposibil de atins. Cum doctrina este perfectă, evident realitatea e cea care trebuie modificată pentru a veni în concordanță cu ideologia. Altfel spus, doctrina este „sacră”, perfectă, în timp ce oamenii sunt imperfecti, iar colectivitatea umană trebuie remodelată pentru a se putea bucura de „binefacerile” promise de noua ideologie.

La nivel de societate, istoria este rescrisă complet,

evenimentele din trecut sunt reinterpretate total sau, atunci când acest lucru este imposibil, sunt trecute sub tăcere și uitate, liderilor sistemului totalitar li se confecționează biografii mesianice ș.a.m.d. Întreg trecutul e recreat pentru a motiva apariția și impunerea noii doctrine în respectiva comunitate umană. Apoi urmează recrearea prezentului, prin mijloacele deja descrise, pentru a se cupla perfect cu „logica” doctrinei. Drept urmare configurarea viitorului va ține seama de această nouă „realitate” conformă cu ideologia și se va integra perfect în viziunea propovăduită de liderii sistemului totalitar.

Am putea concluziona că această tehnică de remodelare a gândirii umane are ca obiectiv inocularea ideii că doctrina, dincolo de aura ei sacră, este mai adevărată, mai „reală” decât însăși realitatea. Iar cei care nu înțeleg nu pot fi decât indivizi cu „mentalități burgheze”, indivizi neadaptabili, devianți, care nu doresc să accepte „noile realități”.

Delimitarea socială constă în împărțirea indivizilor în două categorii distincte: de o parte sunt cei al căror drept la existență trebuie recunoscut, iar de cealaltă cei care nu au niciun drept. *Cerința de puritate* nu acceptă nuanțele sau indivizii neimplicați. De aceea împărțirea societății se face conform principiului „cine nu este cu noi, este împotriva noastră”. Cale de mijloc nu există. De o parte se află adeptii, de cealaltă „oile rătăcite”. Sau, în viziunea totalitarismului comunist, de o parte sunt marea majoritate a „tovarășilor”, „oamenii noi”, „constructorii conștienți ai socialismului și comunismului”, de cealaltă parte sunt indivizii cu „mentalități ale vechii societăți burghezo-moșierești”, „lacheii imperialismului”, ba chiar „reacționari”, „huligani” sau ticăloși aflați în slujba „agenturilor străine”.

Menirea societății, a partidului consta în curățarea sa de asemenea „impurități”. Efectele acțiunilor de epurare se manifestau atât la nivelul celor docili, cât și la nivelul disidenților. Pentru docili, chiar dacă în adâncul lor nu credeau în noua ideologie, permanenta amenințare că dreptul la existență le putea fi luat la cea mai mică abatere constituia o

motivație suficientă pentru a se integra sistemului. Sistemele totalitare au redus chintesența existenței umane de la celebra teză carteziană „cuget, deci exist”, la o constatare mult mai pragmatică: „mă supun, deci exist”.

În ceea ce privește „devianții”, după perioadele de execuții în masă, sistemul s-a perfecționat, oferindu-le acestora posibilitatea de „reeducare”, ca alternativă la sentința de condamnare la moarte sau la temniță grea.

Variațiuni ale acestor opt principale metode de manipulare a conștiințelor au fost, sunt și vor fi întâlnite în mai toate sistemele totalitare. În același timp, ca orice analiză, și cea care a condus la clasificarea „căilor” de remodelare a gândirii are o anumită doză de arbitrar, depinzând de cel care își propune radiografierea ideologiilor totalitare și a metodelor de impunere a acestora. Evident, există și alte modalități de abordare a subiectului. În *Structura minciunii*, Piotr Wierzbicki a ținut să-și completeze explicit analiza minciunilor oficiale cu o constatare extrem de importantă: sistemul comunist nu putea rezista numai prin dezvoltarea unui imens aparat al dezinformării, ci prin completarea acestuia cu un sistem la fel de extins al represiunii.

O constatare recentă din domeniul psihologiei sociale relevă faptul că remodelarea minții umane nu se face prin forță sau prin îndoctrinare excesivă. La oricâte torturi fizice sau psihice ar fi supus, oricâte lecții de îndoctrinare ar urma, omul nu ajunge să creadă cu adevărat într-o ideologie care îi este străină, ci, cel mult, consimte să i se conformeze, să-și ascundă reacțiile firești, să mintă pentru a supraviețui. Pentru a se produce o schimbare majoră în gândire, trebuie îndeplinite două condiții esențiale. Individul trebuie să aibă senzația că depinde numai de el dacă acceptă sau nu să se comporte și să gândească într-un mod ce contravine credințelor și concepțiilor lui anterioare. Apoi, presiunea la care este supus pentru a accepta noul comportament sau mod de gândire trebuie să fie permanentă, dar suficient de moderată pentru a nu-l determina la o respingere instinctivă. Prin acțiunea

conjugată a acestor doi factori, individul ajunge să-și modifice radical atitudinea, deoarece i se oferă posibilitatea de a-și crea o motivație interioară pentru gestul său, prin acea aparență a libertății de decizie.

Spre exemplu, după teroarea primilor ani și chiar a primelor decenii comuniste, care nu au reușit să schimbe mentalități, ci doar să impună prin forță acceptarea ideologiei comuniste în rândurile celor care îi erau ostili, a urmat perioada „destinderii”, în care manipularea conștiințelor a trecut la acțiuni subtile.

Persecuțiile violente au încetat, lagărele au fost desființate, torturile și prigoana au scăzut considerabil în intensitate și, în paralel, a început dezvoltarea „politicii” de șantaj. Dacă individul se conforma ideologiei, putea promova în carieră, putea avea acces la unele privilegii, putea duce o viață liniștită și chiar cu unele satisfacții. Chiar și admiterea la doctorat trecea mai întâi prin filtrul partidului. Nu se impunea nimic prin forță – dacă individul nu se manifesta public împotriva regimului. Dimpotrivă, totul sau aproape totul era la libera alegere a cetățeanului. Putea să se conformeze și să aibă unele satisfacții sau să nu se conformeze și să rămână cufundat într-o existență anostă, cenușie. Treptat, chiar dacă nu era întru totul de acord cu noua ideologie, individul ajungea la concluzia că este mai bine pentru el să i se supună. Urmau apoi avantajele. Și, treptat, noua ideologie nu i se mai părea chiar atât de nefirească, ba chiar acceptabilă în anumite privințe. Faptul că în România regimul ceaușist a căzut printr-o revoluție s-a datorat într-o mare măsură neglijării acestei tactici în ultimii ani de „domnie” ai lui Ceaușescu. Presiunile asupra cetățenilor au devenit mult prea puternice pentru a le mai da senzația unei libertăți de alegere. Foametea, teroarea frigului în fiecare iarnă, întunericul din locuințe, lipsa oricărui gen de divertisment măcar la televiziune, toate la un loc au depășit cu mult bariera minimei rezistențe și efectul a fost contrar celui așteptat. Ostilitatea s-a amplificat la nivelul întregii societăți și sistemul a căzut. Cei care nu cred într-o asemenea teorie sunt invitați să se gândească bine cât de des au auzit, după

revoluție, în rândurile cetățenilor obișnuiți, fraze de genul: „Dacă Ceaușescu dădea mâncare la oameni după ce a plătit datoriile, mai era și acum la putere...”

Înainte să încheiem această scurtă încercare de a radiografia sistemele totalitare, se cuvine să răspundem la două întrebări.

Care este, de fapt, sursa intimă a ideologiilor totalitare?

O asemenea întrebare implică, poate, cea mai profundă și mai complexă problemă legată de esența ființei umane. Dincolo de fundamentele oricărei ideologii totalitare s-ar putea să fie eterna dorință a omului de a căuta un ghid, un suport omnipotent (fie că este vorba de o forță supranaturală, de o idee filosofică, de un mare conducător sau de o știință precisă și universal valabilă) care să permită solidarizarea definitivă a tuturor oamenilor și să elimine teroarea reprezentată de moarte și de nimicnicie. Această permanentă căutare este prezentă, într-o formă sau alta, în mai toate mitologiile și religiile, în istoria umanității, dar și în viața fiecărui individ în parte.

Rădăcinile tendinței individuale spre totalitarism ar putea fi căutate în copilăria fiecăruia. Sentimentul de neajutorare al celor mici și impresia de putere și de autoritate pe care le-o inspiră părinții se pot manifesta mai târziu prin tendința de a căuta un suport puternic, omnipotent, care să faciliteze rezolvarea tuturor problemelor. De asemenea, sentimentul de haos încercat de unii în copilărie poate induce, la maturitate, un sentiment de intoleranță față de haos. Părinții prea autoritari îi fac și pe copii, mai târziu, să dorească un sistem bine definit, în alb-negru, de valori ș.a.m.d. Cum asemenea stări se regăsesc în copilăria mai tuturor, potențialul pentru dezvoltarea și acceptarea tendințelor și mai apoi a ideologiilor totalitare se menține aproape constant. La maturitate, în circumstanțe favorabile, el poate fi reactivat într-o formă îmbogățită prin experiența personală. În societățile echilibrate, tendința spre totalitarism este mult atenuată, pentru că și sentimentul de insecuritate personală este foarte restrâns. Însă în perioadele de criză culturală sau de schimbări istorice rapide, sentimentul de invulnerabilitate crește și o dată cu el

crește și tendința de a căuta sau de a accepta o forță omnipotentă care să aducă salvarea. Revoluția comunistă din Rusia a avut loc în timpul primului război mondial, nazismul a apărut imediat după aceeași primă conflagrație mondială, instaurarea comunismului în celelalte țări europene s-a produs imediat după cel de-al doilea război mondial. Și exemplele pot continua.

O concluzie a acestei explicații aproximative ar putea fi: stabilitatea favorizează democrația, iar instabilitatea – totalitarismul.

A doua întrebare: *Care este, de fapt, rolul acestor studii referitoare la sistemele totalitare?*

De data aceasta răspunsul e simplu: *Knowledge is power* (*Știința înseamnă putere*), după cum spunea filosoful englez Francis Bacon. Ideologiile totalitariste, chiar dacă își trag rădăcinile dintr-o permanentă zbatere a ființei umane de a găsi o forță mai presus de înțelegerea comună, care să-i unească și să-i protejeze împotriva spaimelor universale, în practică s-au dovedit falimentare. Pentru că ele au fost imaginate tot de oameni sau de grupuri de oameni, care au vrut să se identifice cu acele forțe supreme și, inevitabil, și-au depășit condiția, iar pentru a se menține la putere au apelat la constrângeri și la teroare. Începutul, dezvoltarea și declinul sistemelor totalitare au fost însoțite de tragedii soldate cu nenumărate victime omenești, dar și cu regretabile involuții ale comunităților umane. Pentru ca astfel de fenomene să nu se mai întâmple, pentru a rezista manipulărilor de orice fel, dezinformării și presiunilor subtile, individul trebuie să fie avertizat, să cunoască în amănunt esența și mecanismul intim ale sistemelor totalitare. Astfel va deveni mai puternic și mai puțin influențabil. Simpla opoziție față de totalitarism, fără a-i cunoaște esența și căile de acțiune, nu este decât tot o expresie a vulnerabilității individului, ușor de exploatat de artizanii manipulării.

Cercetătorii în psihologia socială au imaginat numeroase modalități de educare a cetățenilor pentru a rezista manipulării. Toate însă au la bază analiza minuțioasă a

strategiilor de remodelare a gândirii. Fără această analiză, chiar și metodele de educare ar reprezenta tot un anume gen de manipulare, chiar dacă scopul lor este nobil. Dar, teoretic, și țelul ideologiilor totalitare era nobil...

De aceea cel mai eficient mijloc de „imunizare” față de influențele exterioare este studiul analizelor referitoare la asemenea influențe...

Eminențele negre ale propagandei

În primul capitol al acestei cărți erau descrise câteva imagini semnificative din filmul *Triumful voinței*, realizat de Leni Riefenstahl, în cadrul acțiunilor de propagandă nazistă. Dincolo de faptul că Adolf Hitler era prezentat ca un zeu coborând din cer pentru a-și binecuvânta milioanele de supuși, tehnică menită, printre altele, să creeze o aură mistică Führerului, secvențele devin de-a dreptul înspăimântătoare pentru spectatorul neutru atunci când înfățișează sute de mii de oameni în uniformă, comportându-se precum roboții, mărșăluind, cântând și scandând lozinci, părând simple păpuși, manevrate prin fire invizibile de liderii regimului nazist. Cum a fost posibil așa ceva?

În capitolul precedent am analizat metodele prin care propovăduitorii unei ideologii totalitare acționează pentru a obține controlul total asupra minții, a comportamentului și a sentimentelor unei mase imense de oameni. Cele opt căi, *Controlul comunicațiilor umane*, *Manipularea „mistică”*, *Cerința de puritate*, *Cultul confesiunii*, *Știința sacră*, *Remodelarea limbajului*, *Doctrina mai presus de oameni* și *Delimitarea socială* sunt, în diverse variante, caracteristice tuturor sistemelor totalitare. Pentru a înțelege și mai bine mecanismele de manipulare în masă, se cuvine prezentarea unui studiu de caz. Cum pentru exemplificarea pe larg a celor opt metode ar fi necesar spațiul unui volum de sine stătător, ne vom limita doar la *Controlul comunicațiilor umane*.

Până la apariția Partidului Național Socialist German, au existat în istoria omenirii nenumărate alte sisteme totalitare, ce au distrus sute de mii sau milioane de vieți în numele unor ideologii, însă niciodată până atunci tehnicile de manipulare

nu au fost atât de perfecționate și de extinse, pentru a controla tot ceea ce înseamnă cuvânt tipărit sau vorbit, imagine artistică sau sunet muzical, în scopul controlului total al individului. Sistemele comuniste, mai ales cele din perioada lui Stalin, Mao sau Kim Ir-Sen, au ajuns la „performanțe” similare după experiența nazistă și într-un interval de timp sensibil mai lung.

Totodată, trebuie reamintit faptul că, deși teroarea nazistă a provocat milioane de victime umane, totuși alte zeci de milioane de oameni au fost determinați să creadă sincer în discursurile lui Hitler, să se supună cu devotament unor experiențe altminteri umilitoare, să-și dea viața de bună-voie pentru cel de-al Treilea Reich. Cum a fost posibilă această isterizare fără precedent a maselor și cine a fost artizanul ei, iată două întrebări cărora li se va da un posibil răspuns în cele ce urmează.

Fundamentele ideologiei naziste și principalele metode propagandistice de impunere a ei au fost gândite de Adolf Hitler și prezentate în cartea sa, *Mein Kampf*, însă Hitler nu se putea ocupa personal, zi de zi, cu dirijarea propagandei. El urma să fie cel adulat, figura mesianică în stare să mobilizeze întreaga energie a națiunii germane, omul de la tribună, conducătorul suprem. Pentru a-și putea îndeplini rolul, avea nevoie de un om de încredere, inteligent și energic, care să preia ideile sale și să le ducă la îndeplinire, aducându-și, la nevoie, propria sa contribuție. Acest om a fost găsit în persoana lui Paul Joseph Goebbels, un bărbat scund, firav, cu ochi mari și zâmbet diabolic, căruia îi plăcea ca lumea să i se adreseze cu *Herr Doktor*.

Goebbels s-a născut în 1897, într-o familie de catolici din Rheydt, un mic centru al industriei textile din valea Rinului. Tatăl său muncea într-un atelier de fitile de lampă și nota într-un carnețel cu coperte albastre fiecare ban pe care îl câștiga. Deși părinții se îngrijeau ca toți trei băieții lor să primească o educație sănătoasă și să nu ducă lipsă de nimic, totuși permanenta grijă pentru bani a tatălui și normele morale rigide ale familiei aflate la periferia clasei de mijloc i-au lăsat micului Joseph un gust amar, din care se va dezvolta mai

târziu cinismul ce îl va caracteriza.

O altă cauză a spiritului introvertit o reprezenta ura față de propriul său corp. Pe lângă faptul că era scund, avea și un schiopătat evident. Piciorul său stâng era cu vreo șapte centimetri mai scurt decât dreptul, ca urmare a unei boli din copilărie (probabil poliomielită sau osteomielită). Din cauza handicapului a fost respins de la serviciul militar, în timpul primului război mondial, lucru care l-a făcut să se urască și mai mult pe sine, dar să urască și lumea înconjurătoare. Ceva mai târziu, când a plecat la Universitatea din Heidelberg, să studieze literatura germană, a inventat o poveste, potrivit căreia schiopăta din cauza unei răni suferite pe câmpul de luptă. La facultate a excelat în studiul latinei și al religiei, însă atitudinea sa arogantă l-a făcut să fie ocolit de colegi. Deși a absolvit Universitatea cu rezultate foarte bune și, în 1922, și-a luat doctoratul, cariera sa de scriitor nu a avut șanse de reușită. A scris un roman, câteva piese de teatru, poeme și mai multe articole pentru ziare, toate respinse de editori.

În 1924 și-a găsit adevărata chemare, atunci când s-a angajat ca redactor la o publicație aparținând alianței de extremă dreaptă, ce includea partidul nazist. În foarte scurt timp a ajuns mâna dreaptă a lui Gregor Strasser. De profesie farmacist, Strasser era la acea vreme un foarte influent lider al naziștilor și rivalul ideologic al lui Adolf Hitler. Goebbels și-a slujit cu credință noul șef ajungând până la a-l denigra pe Hitler ca având mentalități „mic-burgheze” și a cere expulzarea acestuia din partid. Cuvântările lui Goebbels au început să aibă o tot mai mare audiență, el însuși fiind plăcut surprins de darul oratoric pe care și-l descoperise. Atunci când vorbea, avea senzația că este un adevărat predicator, un apostol, un comandant de oști. *Sufletul muncitorului german este în mâinile mele și îl pot simți moale precum ceara*, scria el entuziasmat de fascinația pe care o creau discursurile lui asupra mulțimii.

Abilitatea sa de a manipula auditoriul i-a atras atenția lui Adolf Hitler, care a declanșat o veritabilă campanie pentru a-l atrage de partea lui. Cu timpul, Goebbels a înțeles că viitorul îi

va aparține lui Hitler. Mai mult, influența de care se bucura Führer-ul l-a făcut să îl admire sincer, așa cum o arată însemnările din jurnalul său personal. Nu a mai durat mult până la despărțirea de Strasser.

La douăzeci și nouă de ani, Joseph Goebbels a fost numit de Hitler conducător al Organizației berlineze a partidului nazist. În același timp, Führer-ul a început să-l instruiască temeinic asupra importanței covârșitoare pe care o are propaganda, pregătindu-l pentru viitorul pas pe scara ierarhică.

Adolf Hitler era un geniu al propagandei. El începuse să practice această artă încă din 1919, când a fost angajat ca ofițer responsabil cu educația politică, în cadrul Regimentului I de pușcași din Bavaria. Întreaga lui activitate din acea perioadă s-a bazat pe analiza mijloacelor utilizate de propagandiștii englezi în timpul primului război mondial. Aceștia folosiseră un întreg arsenal de articole de presă, caricaturi grotești, emisiuni radiofonice, imagini trucate pentru a-i prezenta pe soldații germani ca pe niște barbari (*huni*, cum erau denumiți pentru a se induce instinctiv asocierea cu imaginea triburilor de migratori). În plus, nemții erau acuzați permanent de atrocități monstruoase, prezentate cu o asemenea abilitate, încât până și soldații germani ajunseseră să creadă că, într-adevăr, acestea fuseseră comise de unii camarazi de arme de-ai lor. Adolf Hitler a sesizat efectul devastator pe care l-a avut propaganda engleză chiar asupra moralului soldaților și civililor germani. Pe baza acestor observații a scris cartea sa de căpătâi, *Mein Kampf*, în care a preluat, printre altele, și una dintre ideile fundamentale ale inamicului: *Spune o minciună și ea va prinde*, la care a adăugat că *propaganda trebuie să se adreseze maselor și că ea trebuie să se concentreze doar asupra câtorva puncte care să fie repetate la nesfârșit*.

Sub îndrumarea lui Hitler, Joseph Goebbels a învățat curând că *propaganda nu are nimic comun cu adevărul*. Trebuind să revigoreze anemica organizație nazistă din Berlin, el a imaginat nenumărate căi de acțiune. A inițiat tipărirea de afișe incitante, a publicat articole de genul *Micul ABC pentru Național-Socialiști* și a inițiat un ziar al partidului, numit *Der*

Angriff (Atacul), în care vor fi publicate frecvent caricaturi grotești ale evreilor și ale marxștilor. Apoi a provocat nenumărate confruntări între oamenii săi și adversarii lor politici, comuniștii, pentru a cuceri supremația politică. *Trebuie să ieșim din anonimat*, le spunea adeptilor, *lăsați-i să ne înjure, să ne calomnieze, să ne bată, important este să se vorbească despre noi*. În urma ciocnirilor violente cu comuniștii îi pune pe soldații săi să își arate în public rănilor pentru a apărea ca niște martiri. Atunci când pe ecranele berlineze a fost programată premiera filmului american pacifist *Nimic nou pe Frontul de Vest*, a răspândit în sălile de cinema șoricea și șerpi inofensivi, făcându-i pe oameni să le părăsească în panică. La un moment dat, unul dintre soldații naziști din trupele de asalt, Horst Wessel, s-a certat pentru o prostituată cu un individ și a fost ucis de acesta. Aflând că ucigașul făcea parte din Partidul Comunist, Goebbels a creat imediat un mit, în care Wessel era prezentat ca victima inocentă a adversarilor politici ai naziștilor. Mai mult, a preluat un cântec scris de Wessel și l-a transformat în imnul mișcării naziste.

În paralel, Goebbels și-a perfecționat talentul oratoric. El își repeta ore în șir discursurile în fața unui triptic de oglinzi, atent la fiecare gest, la fiecare intonație a vocii. Hitler era mulțumit de progresele lui și spunea că Goebbels a devenit singurul vorbitor pe care îl poate auzi fără să adoarmă. În 1930, Führer-ul l-a numit șef al propagandei naziste, pe postul pe care el însuși îl ocupase până atunci. Păstrându-și și funcția de conducător al Organizației berlineze, Goebbels s-a angrenat serios în viitoarea campanie electorală. El a folosit toate mijloacele pentru a-i crea lui Hitler o aură mistică, de unic salvator al Germaniei din ghearele evreilor și ale comuniștilor. Se pare că Goebbels a fost cel care a inventat acea celebră lozincă menită să energizeze masele: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer (Un popor, o țară, un conducător)*. Mesajul va fi preluat, mai târziu, în diverse forme, și de alți lideri ai unor sisteme totalitare. Spre exemplu, în România ultimilor ani ai regimului comunist, arhicunoscuta siglă PCR a fost tot mai mult utilizată, mai ales prin intermediul odelor politice, pentru a

induce în rândul maselor un gen de fascinație mitică a nou-apărutei trinități *Poporul-Ceaușescu-România* sau *Partidul-Ceaușescu-România*.

Pentru meritele sale, pe 13 martie 1933, la șase săptămâni după ce Hitler a ajuns cancelar al Germaniei, Joseph Goebbels a fost numit ministru al Informației și Propagandei. Prin decret, el devenea responsabil „pentru toată influența exercitată asupra vieții intelectuale a națiunii, pentru toate relațiile publice din stat, cultură și economie și pentru administrarea tuturor instituțiilor ce sivesc acestor scopuri”.

Goebbels a organizat urgent ministerul, i-a găsit un sediu somptuos și a alcătuit personalul din tineri străluciți, recrutați din alte ministere. Pentru că mulți dintre noii săi subordonați nu aveau suficientă experiență, le-a adus profesori și a instituit un sistem foarte strict de reguli interne. Între altele, a impus ca rapoartele ce i se înaintau să aibă maximum cinci pagini dactilografiate și să fie scrise extrem de fluent și de corect din punct de vedere gramatical.

În șase luni, Ministerul Propagandei, supranumit și Promi, s-a dezvoltat rapid și a ajuns să aibă și treizeci și două de filiale regionale. Dar Goebbels voia să controleze absolut toată viața culturală a Germaniei, așa că l-a convins pe Hitler să înființeze Camera de Cultură a Reich-ului, cu șapte departamente: literatură, teatru, muzică, film, arte frumoase, presă scrisă și radio. Oricine „producea, distribuia sau vindea proprietate culturală” era obligat să se înscrie în departamentul potrivit al Camerei de Cultură și să se supună regulilor dictate de președintele acesteia, Joseph Goebbels. Evreii, non-arienii sau cei care nu erau agreeți din motive politice nu puteau deveni membri ai Camerei și, în consecință, nu aveau voie să desfășoare nicio activitate din sfera culturii.

În tripla sa calitate de șef al propagandei partidului nazist, de președinte al Camerei de Cultură și de ministru al Propagandei, Goebbels deținea mecanismele necesare controlului întregii activități culturale a Germaniei. Prima țintă spre care și-a concentrat atenția a fost presa scrisă. La acea vreme, în Germania existau circa patru mii șapte sute de

cotidiane și săptămânale și peste șapte mii de reviste, mai mult decât în orice altă țară de pe glob. Publicațiile reprezentau o paletă foarte largă de interese politice, religioase, sindicale. În 1933, incendierea Reichstagului, pe care Hitler a pus-o în seama comuniștilor (abia mult mai târziu se va dovedi că a fost o înscenare abilă), a oferit motivul pentru interzicerea presei de stânga (comuniste și social-democrate). Cu toate acestea, publicațiile naziste reprezentau sub trei la sută din total.

Spre sfârșitul lui 1933, Goebbels a luat două măsuri de forță, în primul rând a unit cele două agenții naționale de știri existente la acea dată într-una singură, pe care a denumit-o Biroul German de Știri și a pus-o în subordinea ministerului său. În acest fel a reușit să dobândească un anume control asupra informațiilor. Al doilea pas l-a constituit promulgarea Legii Editorilor, prin care aceștia erau făcuți răspunzători pentru fiecare cuvânt din publicațiile lor. În același timp li se interzicea să publice vreun material ce ar fi putut leza interesele statului. Mai mult, pentru a fi autorizați să-și desfășoare activitatea, era necesar să fie înscrși într-un nomenclator, la Ministerul Propagandei. Orice scăpare, cât de mărunță, precum menționarea vreunei diferențe între germani și austrieci după anexarea Austriei din 1938, atrăgea după sine excluderea editorului respectiv din nomenclator și interdicția de a mai profesa.

Următoarea mutare a fost transformarea conferințelor de presă guvernamentale în ore de instruire a ziariștilor despre ce și cum să scrie. De două ori pe zi, la prânz și seara, reprezentanților presei li se spuneau știrile zilei, bine selectate, apoi erau puși să semneze pentru primirea unor teancuri de foi galbene, secrete, conținând directive amănunțite privind evenimentele despre care era permis să se scrie, precum și lumina în care să fie prezentate. După citirea instrucțiunilor, redactorii erau obligați să le ardă în prezența unui martor. Se ajungea până la a le impune ziariștilor și lungimea articolelor, aranjarea acestora în pagină, mărimea titlului ș.a.m.d. Treptat, redactorii și editorii au ajuns doar să preia articolele deja scrise de propagandiștii lui Goebbels, să le semneze și să le pună în

pagină acolo unde li se indica. Situația presei devenise atât de dramatică, încât până și Goebbels recunoștea, în jurnalul său intim: *orice om căruia încă i-a mai rămas o fărâamă de onoare va fi foarte atent ca nu cumva, în viitor, să ajungă ziarist.*

Lună de lună, cenzura devenea tot mai strictă. O directivă din 1935 interzicea publicarea fotografiilor cu lideri naziști la mese festive, în spatele unor rânduri de sticle, pentru a nu crea populației „impresia absurdă” că membrii guvernului s-ar ține de chefuri. Era interzisă orice referire la cerșetori sau la săraci, fără menționarea actelor de caritate pe care le făcea partidul nazist pentru aceștia. În 1938, în preajma invadării Cehoslovaciei, ziarelor li s-a impus să amplifice excesiv orice incident creat de cehi la graniță. Uneori, Goebbels ajungea și în situații dificile, precum cea ivită la sfârșitul lui august 1939, când nu se știa dacă Hitler va lua sau nu hotărârea de a ataca Polonia. Instrucțiunea Generală nr. 674, adresată editorilor de ziare cu câteva ore înaintea luării deciziei, prevedea: *În numărul de mâine, articolul de fond va trebui să prezinte, cât mai elocvent cu putință, hotărârea Führer-ului, oricare ar fi ea, ca reprezentând singura soluție corectă pentru Germania.*

În paralel cu indicațiile pentru ziariști, Goebbels a pus la punct și un serviciu foarte extins de supraveghere a presei. Fiecare publicație se citea cu mare atenție și orice greșeală sau nesupunere era semnalată imediat. Pedepsele variau în funcție de gravitatea faptei. Erorile minore se soldau cu confiscarea tirajului, dar menționarea unui nume interzis (de exemplu al unei personalități socialiste sau al unui autor evreu) atrăgea după sine interzicerea dreptului de a mai profesa pentru editorul în cauză. În alte cazuri putea fi și mai rău. Pentru o greșeală de machetare, în urma căreia o explicație privind un carnaval a apărut sub fotografia unei procesiuni solemne a trupelor de asalt naziste, redactorul-șef și editorul unui ziar local din Essen au fost trimiși într-un lagăr de concentrare.

Chiar și publicitatea se cenzura. Goebbels a interzis apariția anunțurilor prin care erau căutate menajere pentru familiile fără copii, pentru că politica demografică a naziștilor încuraja nașterile.

Cu toate aceste acțiuni în forță de subordonare a presei, Goebbels nu a devenit omnipotent. Adolf Hitler a avut întotdeauna grijă să nu lase prea multă putere vreunui dintre subordonații săi, pentru a nu ajunge în situația de a-și vedea amenințată poziția supremă din ierarhie. Conform principiului „dezbină și stăpânește”, el a încurajat rivalitățile dintre subordonații săi apropiați, dintre autoritățile reprezentate de aceștia. Astfel, în timp ce lui Goebbels i-a încredințat misiunea să înregistreze presa, un alt cunoscut al său a fost ales să aducă în proprietatea partidului tot mai multe publicații. Este vorba de Max Amann, cu care Führer-ul se împrietenise în timpul primului război mondial, când amândoi făceau parte din aceeași unitate.

Amann era și el, ca și Goebbels, un individ scund, firav și handicapat. Își pierduse mâna stângă într-un accident de vânătoare. Hitler l-a numit director al editurii oficiale a partidului nazist, Eher Verlag, din München, deși Amann nu avea nici aptitudini literare, nici talent de orator. Chiar și ideologia nazistă îi era indiferentă. Însă avea un foarte ascuțit simț al afacerilor și mult fler în angajarea unor subordonați de valoare. La Eher Verlag a fost publicată cartea lui Hitler, *Mein Kampf* și tot aici era editat și ziarul oficial al partidului, *Völkischer Beobachter* (*Observatorul poporului*). În foarte scurt timp, Amann a transformat publicația dintr-un săptămânal plicticos, într-un cotidian plin de succes, cu un tiraj de peste un milion de exemplare, în ediții tipărite la München, Viena și Berlin. Tirajul imens se explica și prin faptul că, după venirea naziștilor la putere, foarte mulți oameni s-au abonat la ziarul lor pentru a se proteja într-un fel.

Hitler l-a numit pe Max Amann responsabil cu întreaga presă a partidului și l-a făcut șeful Departamentului de presă din cadrul Camerei de Cultură conduse de Goebbels. Puterea lui Amann a început să crească pe măsură ce noi publicații intrau în proprietatea lui Eher Verlag, mai ales după ce evreii au fost forțați să-și vândă pe nimic editurile.

Pentru a prelua tot mai multe publicații independente, Amann a dat și el niște ordonanțe, pe 24 aprilie 1935, în

calitatea lui de șef al Departamentului de presă al Camerei de Cultură, ordonanțe prin care îi obliga pe proprietarii de case editoriale să-și dovedească originea ariană până la anul 1800, le interzicea să dețină, fiecare, mai mult de un ziar și își aroga dreptul de a suspenda cu de la sine putere unele publicații, acolo unde considera concurența prea puternică. Peste cinci sute de editori s-au văzut nevoiți să abandoneze afacerile sau să-și vândă editurile lui Eher Verlag.

Până în 1939, numărul ziarelor germane s-a redus aproape la jumătate. Iar dacă în 1932 partidul avea în proprietate numai 3 la sută din publicații, acum a ajuns să dețină circa 66 la sută. Și în anii următori, în perioada războiului, procentul a fost ridicat la 82,5. Profitul casei editoriale a partidului nazist a ajuns să fie comparabil cu cel al celor mai mari corporații germane, precum I.G. Farben. Max Amann, la rândul său, și-a tras fără scrupule o parte însemnată din câștiguri, datorită faptului că poseda, în secret, o treime din acțiunile de la cea mai importantă tipografie cu care lucra editura.

Însă faptul că majoritatea publicațiilor aparținea naziștilor, iar cenzura funcționa pentru absolut toate, a făcut ca ziarele să devină extrem de plicticoase, lucru ce a dus la scăderea drastică a numărului de cititori. Îndemnul lui Goebbels la adresa jurnaliștilor de a fi mai inventivi s-au dovedit zadarnice. Fiecare era conștient că orice greșală îi poate fi fatală. Atunci ministrul Propagandei a hotărât să permită câtorva ziare foarte respectabile o minimă independență editorială. Cel mai important dintre acestea era *Frankfurter Zeitung*, care se bucura și de o solidă reputație internațională. Aparenta lui independență, continuitatea prezenței sale, evident fără evreii a căror familie îl avea în proprietate din 1856, au dus la creșterea prestigiului lui Hitler în străinătate. În același timp, regimul nazist a găsit un mijloc extrem de eficient pentru influențarea opiniei publice din afara granițelor Germaniei. În schimbul libertății de a comenta unele evenimente culturale și religioase, editorii lui *Frankfurter Zeitung* au acceptat să urmeze direcțiile politicii externe impuse de Hitler și pentru faptul că ei credeau în discursurile

acestui referitoare la crearea unei Germanii puternice, dar pașnice. Însă când Hitler a ordonat invadarea Poloniei, redactorul-șef al ziarului a rămas șocat. *Frankfurter Zeitung* a mai supraviețuit până în 1943, când Hitler a dispus desființarea lui.

După ce a reușit subordonarea necondiționată a presei, Goebbels s-a orientat rapid spre celelalte două noi mijloace de informare în masă: radioul și filmul. Dezvoltarea radiodifuziunii și a cinematografului sonore a coincis cu perioada de ascensiune a nazismului. Mai mult, caracterul lor de noutate, faptul că încă nu ajunseseră la o diversitate și la tradiții greu de controlat le făceau foarte vulnerabile imixtiunilor unor artizani ai manipulării. La toate acestea se adăuga și faptul că liderii naziști, în special Hitler, le agreau pentru că aveau posibilitatea să-și etaleze, prin intermediul lor, talentul oratoric.

În Germania, încă de la începuturile sale, din 1925, sistemul de radiodifuziune aparținea statului, așa că misiunea lui Goebbels nu a întâmpinat prea multe dificultăți. În martie 1933, Ministerul Propagandei a preluat controlul asupra întregii rețele radiofonice, incluzând releele și stațiile locale de emisie. Oamenii lui Goebbels i-au înlocuit masiv pe profesioniștii din radiodifuziune, iar pentru a asigura o cât mai mare audiență emisiunilor, ministerul a forțat producătorii să scoată pe piață cât mai multe difuzoare populare, la un preț cât mai scăzut. În șase ani, numărul posesorilor de radiouri s-a triplat. Circa șaptezeci la sută din populație avea în casă cel puțin un aparat de radio, procentul fiind cel mai ridicat din lume.

În 1933, Führer-ul a ținut patruzeci și cinci de cuvântări la radio, deși începutul a fost ceva mai dificil. Cu toate că era un orator înăscut, Adolf Hitler se obișnuise să vorbească în „priză” directă cu mulțimea. Aflat de unul singur în fața microfonului, s-a bâlbâit. Dar Goebbels a remediat imediat situația. La următoarele emisii a umplut studioul cu oameni.

Pe lângă stimularea producției de radiouri, Joseph Goebbels a inițiat și un vast program de audiții în comun, convins fiind

că efectul discursurilor este cu atât mai mare, cu cât mulțimea adunată într-un loc, să le asculte, este mai mare. Nenumărate difuzoare au fost instalate pe stâlpii de telegraf din intersecții, în fabrici, magazine, birouri, berării și în alte locuri publice. În timpul programelor importante, se ordona încetarea lucrului, astfel încât oamenii să poată auzi emisiunile. Mii de gardieni ai radiourilor publice se ocupau de organizarea grupurilor de ascultători, își notau preferințele oamenilor și raportau conștiincios orice eventuală nemulțumire legată de faptul că emisiunile durau prea mult.

În scurt timp, circa un sfert din cele nouăsprezece ore de emisie zilnică erau dedicate cuvântărilor și comentariilor cu conotație clar propagandistică. Restul programului cuprindea știri (dintre cele furnizate de agenția națională, aflată și ea sub totalul control al lui Goebbels) și muzică. În general muzică simfonică, opere de Beethoven și Wagner, marșuri, dar și muzică populară ori valsuri. Goebbels era foarte atent ca ascultătorii să nu se plictisească și să închidă radioul, de aceea urmărea cu grijă programele și intervenea ori de câte ori considera că era cazul.

Însă, cu toată preocuparea pentru a subordona presa scrisă și radioul, adevărata obsesie a lui Joseph Goebbels o constituia cinematografia. În fiecare din cele trei case ale sale avea câte un aparat de proiecție și își făcea timp să vadă cel puțin un film pe zi, chiar și atunci când era extrem de ocupat. Pelicula lui preferată era *Pe aripile vântului*, dar a urmărit de mai multe ori și *Nimic nou pe Frontul de Vest* pentru a-i studia modalitățile de transmitere a mesajului pacifist, din cauza căruia a fost interzis în Germania acelor ani.

Goebbels a înțeles că filmul, prin calitățile sale vizuale, mergând direct la sufletul spectatorilor, poate deveni un mijloc de propagandă extrem de inteligent și eficace. Singurul său regret era acela că foarte mulți dintre actorii și regizorii talentați ai Germaniei au plecat spre Hollywood sau spre alte capitale ale filmului din cauză că aveau evrei printre strămoși, iar persecuțiile antisemite căpătau tot mai multă amploare. Goebbels a încercat să-l convingă pe Fritz Lang, autorul

celebrului *Metropolis*, să facă filme pentru naziști, chiar dacă originea sa era evreiască. Lang i-a cerut un răgaz de gândire de douăzeci și patru de ore și în aceeași noapte a părăsit Germania cu trenul de Paris. Un alt actor renumit al timpului, Leo Russ, tot evreu, a fugit la Viena, și-a vopsit părul și barba în blond, și, sub un alt nume, s-a specializat în roluri de arieni, spre mândria criticilor de film naziști din capitala austriacă. Abia mai târziu și-a declinat adevărata identitate și s-a îndreptat spre Hollywood unde a început să lucreze pentru Metro Goldwyn Mayer.

Pentru a împiedica exodul acesta, Goebbels le-a promis realizatorilor de filme o libertate mult mai mare decât cea dată editorilor și celor de la radio. Dar promisiunea nu a ținut prea mult. Prin Ministerul Propagandei și prin Camera de Cultură, Goebbels le-a impus producătorilor să-i prezinte spre aprobare fiecare scenariu, apoi a început chiar el să decidă ce peliculă trebuie filmată, ce scene trebuie refăcute sau scoase din film, ce actori să interpreteze rolurile. În 1937, patru dintre cele mai cunoscute studiouri de film germane au intrat în proprietatea Ministerului Propagandei, iar puterea lui Goebbels a crescut și pentru faptul că el putea finanța diverse pelicule sau putea excepta încasările de la impozitare pe motiv că filmul are o „valoare politică și estetică specială”.

Joseph Goebbels viziona fiecare film produs în Germania, de la scurtele documentare educative până la peliculele artistice de lungmetraj. În mod surprinzător, acestea din urmă nu purtau mesaje propagandistice. Goebbels avea interesul ca oamenii să vină în sălile de cinema unde asistau, înainte de proiectarea filmului, și la jurnale de știri sau la documentare ce reprezentau propagandă pură. Cum mulți dintre spectatori începuseră să întârzie, a ordonat ca ușile sălilor să nu se mai deschidă în pauza dintre film și documentar.

Circa o mie cinci sute de caravane cinematografice colindau zonele rurale ale Germaniei pentru a proiecta în special filme documentare, jurnale de știri, pelicule despre tinerețea lui Hitler sau alte teme de propagandă nazistă. Neexistând alternativă, oamenii le priveau și pe acestea.

S-au realizat și două filme având ca eroi militari din trupele de asalt, însă numărul extrem de redus al spectatorilor care au venit să le vadă l-a făcut pe Goebbels să concluzioneze că: *Locul cămășilor brune este în stradă, nu pe ecran.*

Și totuși, pe măsură ce se apropia războiul, Goebbels a trebuit să introducă tot mai multă propagandă în producția cinematografică, mai ales după ce Hitler i-a reproșat că temele naziste sunt prea puțin reprezentate în filmele germane. În 1938, Goebbels a ordonat intrarea în producție a câtorva pelicule virulent antisemite. Deja terenul era pregătit de presa în care caricaturile hidoase ale evreilor apăreau aproape zilnic. Săptămânalul *Der Stürmer (Atacatorul)*, spre exemplu, ajunsese la un tiraj de șapte sute de mii de exemplare, cu toate că propaganda antisemită avea accente atât de scabroase, încât îi scârbise până și pe unii lideri naziști.

La realizarea peliculei *Jidanul Süss*, a trebuit ca Goebbels să-i amenințe pe producători și pe actori pentru a continua filmările. Pelicula prezenta cazul unui bancher evreu care își extorca fără scrupule concetățenii, îi tortura și le viola femeile, până ce revolta maselor a impus condamnarea lui la moarte. Efectul filmului a fost atât de puternic, încât grupuri de tineri, după ce ieșeau din sala de proiecție, se năpusteau asupra evreilor de pe stradă și îi băteau cu sălbăticie.

Strategiile de influență ale NKVD (KGB) pentru țările din lagărul sovietic

Despre tehnicile de manipulare utilizate intens de ideologia de la Kremlin s-ar putea scrie volume întregi. Pentru capitolul de față am ales numai un exemplu, anume directivele secrete ale NKVD (KGB), din 1947, pentru țările din sfera de influență sovietică.

Documentul, reprodus după revista *Literatură și artă*, Chișinău, 7 iunie 1990, citat și de istoricul Gh. Buzatu în lucrarea sa *Războiul mondial al spionilor*, a fost descoperit în camera de lucru a lui Boleslav Bierut, fostul președinte al Poloniei comuniste (1944-1956). Pregătit la Moscova, cu caracter strict secret, în birourile înalte ale NKVD (KGB), acest document conține directive exprese pentru toate filialele Comitetului de Stat pentru Securitate din statele-satelit ale URSS. În cele patruzeci și cinci de puncte ale „Testamentului roșu” kremlinez sunt cuprinse acele acțiuni ce aveau să fie întreprinse de cea mai malefică și întinsă rețea de spionaj din lume, din toate timpurile, cu consecințe tragice pentru toate popoarele din sfera Puterii sovietice. Deși documentul era destinat, cum se vede, filialei din Varșovia, aflat, nu se putea altfel, în seiful șefului partidului și statului polonez, firește, agent și executant impus de KGB, el a fost pus în practică în tot lagărul socialist. Și nu numai. Directivele au fost transmise destinatarilor pe 2 iunie 1947, cu mențiunea „Strict secret”, sub codul K-AA/CC 113. Indicație NK/003/47. E posibil ca, dincolo de directivele de bază, aceleași pentru toate filialele NKVD (KGB) din fostele țări comuniste, pentru fiecare dintre ele să existe câte o variantă. După „nevoile” Moscovei și după „pericolele” care existau în fiecare dintre aceste țări din orbita

URSS. Dar, judecând efectele dezastruoase pe care le-a avut ocupația sovietică asupra acestor țări, se poate acredita ideea că „directivele” au fost urmărite și aplicate întocmai. Consecințele se văd și astăzi.

Înainte de a trece la comentarea pe scurt a fiecărei instrucțiuni conținute în „Testamentul roșu”, se cuvine să observăm că acțiunile de manipulare pe scară largă a populației din țările-satelit ale Uniunii Sovietice se combinau perfect cu cele de spionaj și cu cele de terorizare a populației (mergând până la pregătirea și inițierea unor masacre halucinante).

De asemenea trebuie precizat că scurtele comentarii ce însoțesc fiecare directivă reprezintă doar fațeta cea mai evidentă a adevăratelor intenții ale celor care au imaginat respectiva strategie. O analiză extinsă ar scoate la iveală nenumărate alte rațiuni oculte. Lăsăm în seama cititorului tentativa de a le descifra. Și acum, documentul...

Directivele de bază ale KGB pentru țările din lagărul sovietic
Moscova, 2.6.1947 (Strict secret) K-AA/CC 113. Indicație NK/003/47

1. Este interzisă primirea pe teritoriul ambasadelor a autohtonilor racolați de noi ca informatori. Întâlnirea cu acești oameni este organizată de serviciul special desemnat în acest scop, iar întâlnirile pot avea loc doar în locuri publice. Informațiile sunt preluate de către ambasadă, prin organele serviciilor speciale.

Activitatea de spionaj trebuia să se desfășoare în cel mai deplin secret, de obicei respectându-se „principiul dominoului”, conform căruia fiecare verigă a serviciului de informații trebuia să cunoască numai cât îi era strict necesar în activitate. În același timp, contactele de lucru ale fiecărui agent se limitau numai la verigile imediat alăturate. Astfel descoperirea unui spion făcea mult mai dificilă căderea întregii rețele. Instrucțiunea, pe lângă referirile la păstrarea confidențialității racolărilor de informatori, relevă rolul important jucat de ambasadele Uniunii Sovietice în formarea

unor puternice rețele de spionaj pe teritoriul statelor unde funcționau.

2. Se va urmări ca între soldații noștri și populația civilă să nu se producă legături de niciun fel. Este inadmisibil ca ofițerii noștri să viziteze autohtoni la locuințele lor; este, de asemenea, inadmisibil ca simplii soldați să stabilească relații cu femei din rândul localnicilor. Nu se admite stabilirea de relații între soldații noștri și populația civilă, respectiv soldații autohtoni.

Pentru formarea unei armate eficiente, dezumanizarea inamicului este condiția esențială. Încetând să-și mai privească viitoarele victime ca pe niște ființe umane asemenea lui, soldatului îi va fi mult mai ușor să îndeplinească ordinele de atac, să ucidă. De aceea este interzisă orice legătură afectivă cu dușmanul. Astfel de legături între membrii celor două tabere rivale ar face imposibil succesul tehnicilor de dezumanizare a viitoarelor victime și, mai mult, ar putea genera fenomene total nedorite (dezertări, nesupuneri la ordine etc.). În același timp trebuie reamintit că cele mai puternice tehnici de manipulare se bazează pe izolarea individului (în cadrul unei cazărmi sau pe front, departe de viața normală), urmată de supunerea lui la un nou mod de comportament (dirijat prin regulamentele militare). Contactele interumane ar putea anihila foarte repede efectele izolării și ar putea sta la baza unor puternice relații emoționale ce ar zădărnici eforturile de obținere a unei supuneri necondiționate din partea soldatului față de ordinele superiorilor.

Toate acestea demonstrează fără putință de tăgadă că URSS considera toate statele-satelit niște potențiali inamici. Iar inamicii ar fi trebuit să fie îngenuncheați fără milă, chiar cu prețul unor masacre de proporții (așa cum de altfel s-a și întâmplat).

Aceasta era adevărata față a „prieteniei” pe care marele vecin de la Răsărit o nutrea față de țările socialiste vecine.

3. Se va accelera lichidarea cetățenilor care întrețin legături neinițiate de noi cu Partidul Comunist Polonez, Partidul Socialist Polonez, cu interbrigadiștii, cu Organizația Tineretului Comunist Polonez, cu Armata de Acasă și alte asociații. În acest scop trebuie

folosite elementele opoziției militare.

Oricât de sincere ar fi fost, legăturile cu partidele sau organizațiile „frățești” nu puteau fi inițiate decât în cadru organizat și supravegheat strict „de la Centru”. Cei care îndrăzneau să acționeze din proprie inițiativă urmau să fie lichidați fără milă.

În acest scop se foloseau „elementele opoziției militare”, pentru ca vina pentru ucideri să fie pusă pe seama inamicului. Grija de a controla total orice contacte cu partidele similare din țările-satelit demonstrează încă o dată atitudinea disprețuitoare și dușmănoasă a liderilor comuniști de la Moscova față de cei pe care chiar ei îi impuseseră la conducerea țărilor vecine. Oricând se puteau ivi motive pentru a-și executa fideli, motive reale sau imaginare, așa că relațiile cu aceștia nu puteau să depășească cadrul strict aprobat și controlat.

4. La acțiunile militare vor lua parte acei soldați care au stat pe teritoriul țării noastre (se are în vedere Uniunea Sovietică) înainte de a intra în Armata Kosciuzsco (Armata Polonă ce lupta de partea Armatei Sovietice pe teritoriul URSS). Se va ajunge la distrugerea ei totală.

În timpul șederii în Uniunea Sovietică, soldații erau supuși unui intens proces de spălare a creierului, pentru a li se inocula un sentiment de fidelitate necondiționată față de Moscova. Astfel ei deveneau demni de încredere în desfășurarea unor acțiuni militare. Și totuși efectul îndoctrinării putea să dispară în timp, atunci când soldatul se înapoia în mijlocul conaționalilor săi, când își relua vechile obiceiuri și revenea la uzul limbii materne. Cu cât trecea timpul, controlul asupra lui era mai dificil de exercitat. De aceea armata aliaților, chiar dacă se dovedise tovarășă fidelă de luptă a celei sovietice, trebuia, în cele din urmă, să fie distrusă, pentru a înlătura orice surprize viitoare.

5. Trebuie realizată în mod accelerat unificarea tuturor partidelor într-un partid unic, având grijă ca toate rolurile-cheie să revină acelor oameni care aparțin serviciilor noastre secrete.

Controlul total asupra societății trebuia exercitat numai de

la Centru. Sistemele totalitare, printre care și cele de sorginte comunistă, excludeau cu desăvârșire pluralismul politic. În cadrul lor nu exista decât o singură doctrină „corectă”, anume cea propovăduită de liderii de la Centru. Orice deviere de la linie trebuia pedepsită cu cea mai mare severitate. Iar pentru aceasta, ea trebuia să fie sesizată cu maximum de operativitate de oamenii antrenați special pentru astfel de misiuni.

6. Unificarea tuturor organizațiilor de tineret. De la conducători de plase în sus, în poziții de conducere se vor repartiza oameni cu care sunt de acord serviciile noastre speciale.

Membrii organizațiilor de tineret reprezentau schimbul de mâine al partidului unic. De aceea trebuia să fie verificați cu atenție, pentru a rămâne fideli Moscovei, indiferent în ce situație se va afla țara lor. Tinerii constituiau de asemenea materia primă pentru formarea „omului nou”, iar cei aleși pentru a face parte din respectivele organizații ar fi trebuit să reprezinte „crema” viitoarelor detașamente credincioase pe veci Kremlinului.

7. Se organizează și se urmărește ca funcționarii aleși deputați la congrese să nu-și poată păstra mandatul pe întreaga perioadă ce le stă în față. Deputații nu pot convoca în niciun caz ședințe între întreprinderi. Dacă nu există altă soluție și o asemenea ședință trebuie totuși convocată, se vor îndepărta acei oameni care au activitate legată de proiectarea concepțiilor și avansarea revendicărilor. Pentru fiecare congres se vor pregăti oameni noi și doar cei vizați de serviciile noastre secrete vor fi aleși.

Nicio personalitate autohtonă nu trebuia să aibă ocazia de a dobândi prea multă autoritate. Autoritatea ar fi făcut-o mult mai greu de controlat. Obstrucționarea permanentă a celor competenți, înlocuirea lor conform principiului „rotirii cadrelor” făceau imposibilă impunerea lor în fața concetățenilor. Astfel influența lor asupra celor din jur era redusă la maximum, iar căile de manipulare de la Centru rămâneau deschise.

8. Se va acorda o atenție deosebită persoanelor cu capacități organizatorice și cu șanse sigure de popularitate. Acești oameni trebuie cooptați, iar în cazul în care se opun, nu li se vor oferi posturi

ierarhic superioare.

Niciun autohton nu trebuia să capete prea multă popularitate, prea multă aderență la mase. Popularitatea îl făcea greu de controlat. Competenții ori se racolau, ori se anihilau. Cu orice preț, cale de mijloc nu exista.

9. *Se va urmări ca funcționarii de stat (exclusiv organele de securitate și din industria minelor) să aibă retribuții mici. Aceasta se referă îndeosebi la sfera sănătății, justiției, culturii, respectiv la cei care dețin funcții de conducere.*

În permanență, trebuia ca toți cei care puteau genera curente de opinie, care puteau juca rolul unor agenți de influență sau care puteau aduna adepți în jurul lor să fie reduși la tăcere. Salariile mici îi obligau la un trai mizer. Trebuia să fie umiliți, făcuți să se preocupe de supraviețuirea zilnică, pentru a nu mai avea timp de altceva. Oamenii de cultură, medicii, lucrătorii din justiție, ceilalți funcționari de stat, care prin natura profesiei lor puteau avea un ascendent asupra semenilor, să fie minimalizați, supuși disprețului. Justiția, mai ales, trebuia târâtă în criză, pentru a-i face pe judecători total dependenți față de Putere. Excepție făceau lucrătorii din securitate, a căror fidelitate trebuia întreținută prin oferirea unor privilegii, dar și minerii. Aceștia din urmă, din pricina izolării totale în care își petrec majoritatea timpului, sunt foarte influențabili, foarte ușor de manipulat. Orice scânteie de nemulțumire poate aprinde un veritabil butoi de pulbere, imposibil de controlat. De aceea salariile mai mari decât media erau menite să le inducă un sentiment de fidelitate față de Centru, în virtutea căruia puteau fi scoși în orice moment pentru a servi intereselor ascunse ale manipulatorilor, fără ca ei să-și dea seama.

10. *În toate organismele de guvernământ, respectiv în majoritatea uzinelor, trebuie să avem oameni care conlucrează cu serviciile noastre speciale (fără știrea organelor administrative locale).*

Marile colectivități muncitorești reprezentau în permanență un pericol potențial. Așa cum, în trecut, nemulțumirile lor au putut fi exploatate foarte ușor pentru declanșarea revoluțiilor prin care a fost instaurat sistemul comunist, și în continuare ei

se puteau revolta oricând împotriva mizeriei zilnice. În fond, muncitorii nu aveau de pierdut „decât lanțurile”. Pe baza acestei concepții ei au fost folosiți în revoluții, dar tot în virtutea ei se puteau răzvrăti oricând împotriva noilor stăpâni. Liderii de la Kremlin cunoșteau foarte bine strategia răsturnării unui regim cu ajutorul muncitorilor și se temeau că îi vor cădea victime la rândul lor. Ceea ce, în multe cazuri, s-a și întâmplat. Spre exemplu, în România, regimul ceaușist s-a prăbușit definitiv în momentul în care marile colective muncitorești s-au alăturat revoluționarilor din stradă. Din aceste motive, trebuia ca muncitorii să fie supravegheați permanent, cu atenție, de oameni special pregătiți, infiltrați în rândurile lor.

11. Se va urmări cu strictețe ca presa autohtonă să nu transmită date privind calitatea și sortimentul mărfurilor ce ni se transportă. Nu este voie ca această activitate să se cheme comerț. Trebuie neapărat menționat faptul că e vorba de schimburi de mărfuri.

Marele vecin de la Răsărit nu trebuia perceput ca un partener de afaceri, ci ca un prieten. Iar cu un prieten nu faci afaceri, deoarece, mai devreme sau mai târziu, pot apărea suspiciuni ori nemulțumiri, mai ales din partea celui aflat în inferioritate. De aceea trebuia păstrat un secret absolut și asupra mărfurilor trimise în URSS. În plus, sintagma „schimburi de mărfuri” inducea impresia unui avantaj reciproc, ce masca jafalul practicat de liderii de la Moscova în detrimentul statelor-satelit.

12. Se vor exercita presiuni asupra serviciilor, în sensul neacordării de acte de proprietate asupra pământului; actele vor arăta calitatea de lot dat în folosință, dar nu de proprietate a deținătorului.

Sentimentul de proprietate trebuia anihilat prin orice mijloace. Distrugându-i suportul material al independenței personale, individul putea fi făcut să-și piardă complet identitatea și apoi cufundat cu mult mai multă ușurință în anonimatul maselor de manevră supuse necondiționat autorităților.

13. Politica față de mica gospodărie țărănească să urmeze acel curs pentru a o face nerentabilă. După aceea trebuie începută

colectivizarea. În cazul în care ar interveni o rezistență mai mare, trebuie redusă împărțirea mijloacelor de producție, concomitent cu creșterea obligațiilor de predare a cotelor. Dacă nu se ajunge la rezultatul scontat, trebuie aranjat ca agricultura să nu poată asigura aprovizionarea întregii țări, astfel ca necesarul să fie acoperit prin import.

Proprietatea particulară trebuia distrusă, mai ales la țară. Micul proprietar agricol avea un grad mai mare de independență datorită faptului că își putea asigura cele necesare traiului, și chiar ceva în plus, în cadrul propriei sale gospodării. El nu mai depindea de relațiile cu cei din jur pentru a supraviețui și nici nu era prea preocupat de obținerea unor înalte poziții sociale sau de alte privilegii. Micul proprietar agricol trăia într-o cvasiizolare, fapt care îl făcea foarte greu de manipulat. De aceea trebuia înlăturat suportul ce îi dădea siguranța zilei de mâine și forța de a rezista, îndârjit și tăcut, tuturor presiunilor. Țăranul știa că puterea lui stătea în pământ și în mica gospodărie din care își asigura traiul zilnic, de aceea era imposibil de aplicat o metodă directă pentru a-l deposeda de ceea ce avea mai scump. În acest sens, strategii comunismului au apelat la o manevră indirectă și anume la subminarea micii proprietăți private, gradat, prin diverse metode, făcând-o nerentabilă. Sărăcit, hărțuit, lipsit de speranță în ceea ce privește viitorul, micul proprietar trebuia în cele din urmă să se supună colectivizării. Iar dacă totuși rezistența continua, trebuia să se apeleze la import, pentru a-i da lovitura de grație. Metoda a fost adoptată în mai toate statele socialiste, în primele decenii ale formării acestora, dar și mai târziu. Spre exemplu, în România, în 1992 și 1993 s-a apelat la importul de grâu, deși micii producători obținuseră producții dincolo de așteptări.

14. *Trebuie făcut totul ca hotărârile și ordinele – fie acestea cu caracter juridic, economic sau organizatoric – să fie nepunctuale.*

În statele-satelit trebuia păstrată permanent o stare de dezorganizare. Trebuia ca legile să se bată cap în cap ori să vină prea târziu, ordinele și hotărârile să fie ineficiente, ierarhiile să nu aibă stabilitate ș.a.m.d. Menținând haosul,

societatea își păstra slăbiciunile și putea fi foarte ușor de controlat. Oamenii nu aveau posibilitatea să-și solidifice un sistem propriu de valori, sentimentul de insecuritate se accentua, iar manipulatorii aveau astfel un teren extrem de propice pentru acțiune.

15. Trebuie făcut totul ca anumite cazuri să fie discutate concomitent de mai multe comisii, oficii sau institute, însă niciuna dintre ele să nu aibă drept de decizie înainte de a se consulta cu celelalte (fac excepție cazurile ce vizează industria minelor).

O altă strategie menită să inducă haosul, să împiedice formarea unor ierarhii funcționale, să nu ofere posibilitatea vreunei instituții sau alteia de a acumula prea multă autoritate. De fapt, o variantă a vechiului principiu „dezbină și stăpânește”. Excepție face industria minelor, deoarece minerii constituiau armata de rezervă a regimului, prin faptul că ei puteau fi manipulați cu extremă ușurință. Iar pentru ca efectul manipulării să fie cel scontat, era necesar ca în rândurile celor din subteran să funcționeze impecabil simțul ierarhiei. La un singur semn al celui pe care îl considerau lider (evident, acesta fiind agent KGB), trebuia ca ei să se mobilizeze și să acționeze pentru îndeplinirea ordinelor, fără niciun comentariu sau reținerere. Izolarea totală de lumea exterioară dădea posibilitatea liderului să-i convingă că numai ce spunea el era „corect” și „bine” pentru ei. O veritabilă armată de roboți, păstrată în subterane, gata de acțiune la orice moment.

16. Autoconducerea din uzină nu poate exercita nicio influență asupra activității din uzină. Poate lucra doar la punerea în practică a hotărârilor.

Trebuia ca principiile socialiste vehiculate tot timpul, precum și cel al „autoconducerii muncitorești”, să rămână numai pentru fațada propagandistică și, eventual, pentru a arunca vina tuturor nereușitelor asupra colectivelor înseși. Dar realizările trebuie atribuite doar „viziunii înțelepte” a conducătorilor de la Centru. În acest sens, Centrul trebuia să coordoneze nemijlocit întreaga activitate, iar „autoconducerea” uzinală să îndeplinească doar rolul simplului executant. Asta și pentru a evita, iarăși, acumularea

de autoritate sau de popularitate de către unii oameni din colectivele muncitorești, competenți, dar neverificați și neînregimentați.

17. *Sindicatul nu au dreptul de a se împotrivi conducerii. Sindicatul trebuie să fie ocupate cu alte probleme, spre exemplu cu organizarea odihnei în concedii, discutarea cererilor de pensii și împrumuturi, programe culturale și distractive, organizarea de excursii, repartizarea mărfurilor deficitare, justificarea unor puncte de vedere și decizii ale conducerii politice.*

Rolul sindicatelor, ca și al tuturor celorlalte organizații civice, obștești, de tineret etc. trebuie să fie acela de simpli vasali aflați sub controlul total al partidului unic, mai bine zis al Centrului de la Kremlin. Ele trebuie să îndeplinească orbește ordinele, să promoveze politica partidului unic, să capaciteze energiile populației spre diverse alte sectoare, pentru a restrânge riscul apariției unor nemulțumiri sau răzvrătiri. Deși purtau denumirea unor organisme existente și în statele democratice, pentru a induce o aparență de libertate, ele se deosebeau fundamental de acestea. În statele democratice, sindicatul și celelalte organizații neguvernamentale se află total în slujba membrilor sau a cetățenilor lor. În sistemele totalitare, ele se aflau și se află încă și astăzi, în numeroase zone ale globului, numai în slujba partidului unic, acționând, subtil sau chiar fățiș, împotriva intereselor legitime ale cetățenilor.

18. *Trebuie avansați numai acei conducători care execută impecabil sarcinile primite și nu le analizează depășind cadrul activității lor.*

Conducerea de la Kremlin nu avea nevoie, în statele-satelit, de parteneri, ci de executanți. Această politică trebuia aplicată până la nivelul celei mai neînsemnate întreprinderi. Criteriul de avansare nu trebuia să fie competența, autoritatea, inteligența sau popularitatea, ci fidelitatea necondiționată față de Centru. Faptul că fidelitatea era cultivată, în majoritatea cazurilor, numai la cei incapabili, pentru că ei erau cei mai zeloși executanți, nu deranja, ba chiar era de dorit. Nu contau uriașele pierderi suferite de economiile țărilor socialiste prin

promovarea incompetenților. Scopul era păstrarea unui control total asupra fiecărui segment al vieții politice, economice, sociale și culturale. Iar dezastrul era chiar de dorit, pentru că bunăstarea ar fi oferit oamenilor răgazul de a gândi.

19. *În legătură cu activitatea localnicilor cu funcții de partid, de stat sau administrative, trebuie create asemenea condiții, încât să fie compromiși în fața angajaților, astfel devenind imposibilă întoarcerea lor în anturajul inițial.*

Din nou, oricât de fideli ar fi fost Kremlinului, partenerii de ideologie din țările-satelit nu puteau fi lăsați să dobândească prea multă putere. Indiferent de serviciile aduse Moscovei, trebuia ca înalții funcționari de partid sau de stat din țările „frățești” să fie compromiși iremediabil, chiar aruncați în temniță, cel mai adesea în urma unor procese de „demascare” sau prin reconsiderarea trecutului lor conform unor concepții și reguli inventate special în acest scop. Istoria perioadei comuniste din mai toate țările Europei Centrale și de Est dovedește că principiul a fost aplicat temeinic, decenii la rând. De fiecare dată când un nou lider venea la conducerea țării, cei de dinaintea lui erau blamați, judecați, înfierăți, întemnițați ș.a.m.d. Niciodată, în perioada existenței regimurilor comuniste, cei acuzați nu au mai putut să revină la putere.

20. *Cadrelor militare autohtone li se pot încredința poziții de răspundere în locuri unde deja sunt plasați oamenii serviciului special.*

Armata trebuia și ea supravegheată îndeaproape, prin agenți infiltrați în poziții-cheie. Fiecare personalitate militară autohtonă trebuia să aibă cel puțin o „umbră” din cadrul KGB, care să-i raporteze orice mișcare, să-i afle slăbiciunile, în vederea unui eventual șantaj viitor, dar, totodată, să poată cunoaște în amănunt și cele mai secrete planuri militare ale armatelor „frățești”. Cum infiltrarea spionilor în colective de conducere deja formate atrăgea după sine unele riscuri, era mult mai eficientă promovarea cadrelor militare autohtone în locuri unde deja se aflau implantați agenți KGB, astfel încât autoritatea militarilor din țările-satelit să crească în același timp cu cea a agenților Kremlinului.

21. În cazul fiecărei acțiuni armate și cu ocazia tragerilor, cantitatea muniției va fi controlată permanent și cu seriozitate, indiferent de tipul de armă.

Întotdeauna se putea ivi posibilitatea unei conspirații militare având ca scop declanșarea unei revolte împotriva stăpânului de la Răsărit. De aceea, alături de supravegherea tuturor persoanelor influente din armată, trebuia controlată minuțios muniția existentă, pentru a nu permite formarea unor stocuri clandestine, care să fie folosite ulterior.

22. Trebuie ținut sub observație fiecare institut de cercetare și laborator.

Progresele științei puteau oferi oricând un atu pentru contracararea influenței rusești sau pentru preluarea supremației într-un anumit domeniu. De aceea institutele de cercetări trebuie supravegheate cu atenție pentru a contracara astfel de eventualități, dar și pentru a prelua, prin activități specifice spionajului economic, orice descoperire demnă de interes.

23. Trebuie acordată o mare atenție inventatorilor, inovatorilor, respectiv dezvoltată și sprijinită activitatea lor, dar fiecare invenție trebuie înregistrată cu consecvență la Centru. Este permisă doar realizarea acelor investiții care au aplicabilitate în industria minelor sau cele care au indicațiile noastre speciale. Nu se pot realiza acele invenții care ar asigura creșterea producției de produse finite și, paralel cu aceasta, scăderea extracției și a producției de materii prime sau ar împiedica îndeplinirea deciziilor. Dacă o invenție a devenit cunoscută, trebuie organizată vânzarea acesteia în străinătate. Documentele cuprinzând date cu privire la valoarea și descrierea invenției nu se publică.

Și activitatea inventatorilor și a inovatorilor trebuia supusă celui mai strict control. Dacă unele invenții ar fi dus la accelerarea progresului economic și la creșterea gradului de bunăstare a populației, trebuia să fie subminate. Populația trebuia menținută la limita subzistenței pentru a deveni total dependentă de măsurile luate de liderii sistemului, iar economiile statelor-satelit să fie total dependente de relațiile cu Uniunea Sovietică. Excepție făcea industria minelor, a cărei

dezvoltare trebuia să ofere, pe de o parte, materia primă necesară în orice moment economiei și, pe de alta, bunăstarea minerilor, care puteau fi folosiți oricând drept armată fidelă de rezervă. Dacă totuși unele invenții deveneau cunoscute, aveau să fie exploatare în folosul statului, pentru că nicio sursă de venit nu trebuia neglijată. Însă invențiile rămâneau secrete, pentru a nu atrage cuiva atenția asupra acestei politici oculte de supraveghere și utilizare a lor.

24. Punctualitatea transporturilor trebuie perturbată (mai puțin cele cuprinse în îndrumările din NG 552-46).

Cu cât haosul creștea, cu atât țara respectivă, populația ei, era mai ușor de stăpânit. În plus, trebuia ca oamenii să fie în permanență preocupați de ceva, nemulțumiți de activitatea vreunui șofer sau a altuia, agasați de întârzieri ori de aglomerație, pentru a-și pierde obișnuința gândirii lucide, pentru a nu observa că întreg sistemul era greșit. În plus, în momente de cumpănă, când mizeria traiului cotidian atingea insuportabilul, orice reglementare minoră însoțită de înfierarea publică a unor țapi ispășitori putea dezamorsa tensiunea, atrăgând chiar recunoștința populației pentru scurtul moment de respiro. Apoi tactica era reluată.

25. În uzine trebuie inițiate diferite ședințe și conferințe profesionale, trebuie notate propunerile, observațiile ce au fost expuse, respectiv autorii acestora.

Preocupările de ordin profesional ale cetățenilor și îndeosebi ale celor din marile centre industriale trebuie să fie cunoscute cu precizie pentru a nu face loc surprizelor. Dar nu numai cunoscute, ci și notate, clasificate, arhivate, pentru a urmări evoluția profesională a fiecărui individ în parte, modul său de gândire, motivele de satisfacție sau de nemulțumire, dorințele și potențialul intelectual ș.a.m.d. Având aceste fișe individuale se putea anticipa și comportamentul fiecăruia în anumite situații.

26. Trebuie popularizate discuțiile cu muncitorii care se ocupă de probleme actuale legate de producție, respectiv cele care critică trecutul și problemele locale. Nu se vor înlătura cauzele fenomenelor în discuție.

Preocupările și gândurile clasei „conducătoare” trebuie canalizate spre probleme de muncă ori locale, pentru a evita întrebările grave ce puteau apărea în mințile unora. De asemenea, pentru a demonstra că sistemul comunist încuraja libertatea de opinie (așa cum susțineau ideologii de la Centru), erau încurajate pozițiile critice, dar, bineînțeles, numai la adresa trecutului sau a unor probleme minore, ce nu puteau duce la punerea în discuție a întregului sistem. Din aceleași motive era încurajată și autocritica. Dar pentru ca astfel de discuții diversioniste să poată continua la nesfârșit, era esențială păstrarea cauzelor ce le făceau posibile.

27. Luările de poziție ale conducătorilor autohtone pot avea coloratură națională sau istorică, dar nu pot duce la unitate națională.

Pentru păstrarea unei aparențe de independență față de Moscova, erau îngăduite luările de poziție cu substrat istoric (bineînțeles, era vorba de istoria națiunilor respective rescrisă în cheie comunistă), sau naționalist (în acest caz, pentru a amplifica tensiunile interetnice în spiritul bine cunoscutului principiu „dezbină și stăpânește”). Trebuia însă respectată limita dincolo de care ar fi putut apărea unele revendicări teritoriale întemeiate. Chiar și după colapsul comunismului, în unele țări din sfera de influență moscovită directiva a fost aplicată în continuare. Spre exemplu, în România, după revoluția din decembrie 1989, tendințele naționaliste au răbufnit cu furie, dar nu s-a mers până la depunerea unor eforturi concrete, susținute, pentru reunificarea țării cu teritoriile românești de dincolo de Prut.

28. Trebuie acordată o mare atenție ca nu cumva să existe rețele de apă neracordate la rețeaua principală în cartierele în curs de reconstrucție sau nou construite. Canalizarea veche și fântânile trebuie lichidate sistematic pe parcurs.

Apa este esențială pentru supraviețuirea omului. În cazul unor revolte foarte greu de contracarat, controlul asupra rețelilor de apă oferea posibilitatea declanșării unor acțiuni diversionist-teroriste cu efect catastrofal asupra insurgenților. Pentru reușita totală a acestor acțiuni era necesar ca toate

rețelele de apă se fie conectate la un sistem central, iar sursele independente să fie distruse. De fapt, metoda era cunoscută și aplicată, în diverse variante, de foarte mult timp. Spre exemplu, popoarele din vechime, în fuga lor din calea năvălirilor barbare, aveau întotdeauna grijă să otrăvească fântânile. De asemenea, existența sistemului unic de alimentare cu apă făcea posibilă și aplicarea altor diversiuni, cum ar fi răspândirea zvonurilor privind otrăvirea apei potabile, ce amplificau starea de tensiune, de nesiguranță, făcându-i vulnerabili pe cei vizați. În timpul revoluției din România au fost utilizate intens astfel de zvonuri.

29. *Reconstrucția obiectivelor industriale și construcția celor noi se vor face având în vedere ca materialele reziduale să fie dirijate în depozitele de apă ce ar putea folosi drept rezerve de apă potabilă.*

Nu numai fântânile și sistemele independente de alimentare cu apă trebuie distruse, ci și orice altă rezervă potențială de apă potabilă. În acest sens era impusă poluarea lacurilor, a râurilor, a pânzelor freatice etc.

30. *În orașele reconstruite sau nou-construite nu se admit în locuințe spații excedentare, care ar putea folosi la adăpostirea pe o perioadă mai lungă a animalelor sau depozitarea rezervelor de alimente.*

Tot în eventualitatea apariției unor mișcări de rezistență sau a altor situații de criză, trebuie să fie reduse la maximum șansele de supraviețuire a celor care luptau împotriva sistemului.

31. *Întreprinderile proprietate personală și industriașii vor primi doar acele cantități de materii prime și utilaje care să împiedice producția de calitate. Prețul acestor mărfuri să fie mai mare decât prețul produselor similare ale întreprinderilor de stat.*

În unele state socialiste au mai continuat, un timp, să existe și întreprinderi particulare. Dar ele au fost subminate, pentru a da faliment în cel mai scurt timp posibil. Asemenea cazuri erau apoi folosite de propaganda comunistă ca exemple „vii” ale superiorității sistemului de producție socialist față de cel capitalist.

32. *Trebuie facilitată extinderea proprietății de stat la cel mai*

înalt grad în toate domeniile. Este admisă criticarea activității organelor administrative, însă nu se admite nicidecum scăderea numerică a personalului și nici funcționarea lor normală.

Controlul statului, respectiv al partidului unic, trebuia impus în absolut toate domeniile. Pentru a facilita acest lucru era necesară crearea unui uriaș sistem birocratic, în cotloanele căruia să se piardă orice revendicare rațională, orice inițiativă nedorită, orice manifestare de independență. Sistemul birocratic putea fi criticat, pentru a da nemulțumiților iluzia că își pot exprima liber părerile, dar nu trebuia împiedicat să funcționeze.

33. Trebuie să se aibă o mare grijă de toate proiectele de fabricație din industria minieră, respectiv din întreprinderile indicate în mod special. A se împiedica aprovizionarea bună a pieței interne.

„Pârghiile” economiei socialiste trebuie păstrate în mâinile celor de la Centru. Din nou, o atenție specială este acordată industriei miniere, precum și celorlalte „sectoare prioritare”. În ce privește populația, aceasta trebuia menținută la limita subzistenței. Obținerea unui strict necesar pentru viața de zi cu zi trebuia să devină preocuparea permanentă a fiecărui individ, pentru a nu mai avea timp să gândească. În același timp, se crea posibilitatea recompensării celor fideli cu permisiunea de a se aproviziona pe filiere preferențiale.

34. Trebuie acordată o atenție deosebită bisericilor. Activitatea cultural-educativă trebuie astfel dirijată ca să rezulte o antipatie generală împotriva acestora. E necesar să fie puse sub observație tipografiile bisericesti, arhivele, conținutul predicilor, al cântecelor, al educației religioase, dar și cel al ceremoniilor de înmormântare.

Biserica putea oferi un refugiu, îl putea conecta pe individ la un alt sistem de valori, la o altă viziune asupra existenței, îi putea da un sprijin pentru a rezista celor mai aspre încercări. Biserica trebuia anihilată, pentru ca singura „știință sacră” să rămână ideologia comunistă.

35. Din școlile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee și facultăți trebuie să fie înlăturați profesorii care se bucură de popularitate. Locurile lor vor fi ocupate de oameni numiți. Să se analizeze diferențele dintre materii, să fie redusă cantitatea de

material documentar, iar la licee să se oprească predarea limbilor latină și greacă veche, a filosofiei generale, a logicii și geneticii. Cu ocazia predării istoriei nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele țării, ci trebuie arătată mișelia regilor și lupta poporului asupra. În școlile de specialitate trebuie introdusă specializarea restrânsă.

Profesorii care se bucură de popularitate sunt foarte greu de controlat. Atenția deosebită ce li se acordă e motivată de faptul că, lucrând cu tinerii, le pot forma acestora concepții și atitudini ostile ideologiei comuniste. Mai mult, atitudinile deprinse la o vârstă fragedă au șanse considerabile să se păstreze toată viața. De aceea se impunea obligatoriu înlocuirea dascălilor populari cu politrucii convinși. Materialul documentar folosit în procesul de învățământ trebuia să fie redus cât mai mult pentru a le transmite elevilor doar rudimente de cultură generală, rudimente permise de cenzura regimului. Adevărata învățătură urma să fie cea din manualele de socialism științific, economie politică, precum și din toate celelalte manuale rescrise în cheia ideologiei comuniste. Studiul limbilor latină și greacă veche trebuia interzis în licee pentru a nu le da posibilitatea elevilor să aibă acces direct la operele unor mari gânditori ai lumii. Filosofia generală era interzisă, singura filosofie „adevărată” fiind cea marxist-leninistă; individul nu trebuie să aibă vreun termen de comparație pentru a ajunge să-și pună întrebări periculoase. De asemenea, era interzis studiul logicii, pentru că ea i-ar fi putut face pe unii să aibă ideea de a judeca logic ideologia comunistă. Genetica, precum și alte științe de avangardă, ar fi putut deschide noi orizonturi cognitive, din perspectiva cărora materialismul dialectic, darwinismul, ori socialismul științific ar fi părut desuete și chiar false. O atenție specială se acorda rescrierii istoriei. În acest context, chiar dacă respectiva națiune ar fi avut înaintași de marcă, trebuia ca ei să fie minimalizați, pentru a permite ca inocularea urii față de sistemul monarhist și capitalist să aibă eficiență maximă. În școlile specializate era recomandată specializarea îngustă, menită să-l transforme pe om într-un robot foarte priceput în domeniul său de activitate,

dar neputincios în rest.

36. *Trebuie să fie inițiată organizarea unor acțiuni cu caracter artistic sau sportiv care să sărbătorească lupta autohtonilor împotriva cotropitorilor (exclusiv rușii, îndeosebi nemții) și care să popularizeze lupta pentru socialism.*

Din când în când, populația avea nevoie și de o porție de „circ”. Acesta însă trebuia să îndoctrineze cetățenii. Istoria era rescrisă, astfel încât orice sărbătoare națională se transforma în prilej de glorificare a „luptei pentru socialism” și, eventual, a „mult iubitorilor” conducători.

37. *Pe plan local este interzisă apariția unor opere despre acei autohtoni care înainte de revoluție și în perioada celui de-al doilea război mondial au trăit la noi.*

Iluzia independenței față de Moscova a statelor-satelit trebuia păstrată pentru a nu zgândări în mod inutil orgoliul național al popoarelor vasale. Și se păstra și secretul asupra trecutului acelor personalități autohtone (multe dintre ele în funcții importante, mergând până la cea supremă în stat și partid, sau în rezerva de cadre), personalități care au fost pregătite din punct de vedere ideologic pe teritoriul Uniunii Sovietice, antrenate în spiritul unei fidelități absolute față de Kremlin.

38. *Dacă se constituie o organizație care ar sprijini alianța cu noi, dar totodată ar stăruia asupra controlului activității economice a conducerii oficiale, imediat se va porni împotriva ei o campanie de acuzare a naționalismului și șovinismului. Se va începe cu: profanarea monumentelor ce ne aparțin, distrugerea cimitirelor, difuzarea unor manifeste din care să rezulte ponegrirea națiunii și a culturii noastre și îndoiala față de înțelesul contractelor încheiate cu noi. În munca de propagandă trebuie implicați și localnicii, folosindu-ne de ura care există împotriva acelor organizații.*

În statele socialiste puteau apărea diverse organizații având la bază ideologia comunistă, și chiar declarativ filoruse. Întotdeauna însă exista pericolul ca declarațiile de fidelitate față de Moscova să reprezinte doar o fațadă în spatele căreia aceste organizații să încerce promovarea independenței naționale, cel puțin din punct de vedere economic. A le

interzice de-a dreptul era dificil, pentru că nu se puteau invoca în mod clar incompatibilități ideologice și nici nu se dorea zgândăriră orgoliului național al cetățenilor din țara respectivă. De aceea se recomanda utilizarea unei diversiuni constând în acuzarea organizației în cauză de naționalism și șovinism. În doctrina comunistă, naționalismul era definit drept o „armă politică a burgheziei, folosită în scopul ațâțării urii naționale, pentru a justifica asupra națională, pentru a ascunde tendințele sale expansioniste, pentru a împiedica unitatea de luptă a oamenilor muncii împotriva exploatării”. Naționalismul era în totală opoziție cu „internaționalismul proletar”. La rândul său, șovinismul se definea ca „atitudine politică anacronică și retrogradă”. Dar aceste „păcate ideologice” puse în seama organizației vizate ar fi trebuit susținute de fapte reprobabile pe măsură. De aceea se trecea la înscenarea unor fapte de o extremă gravitate precum profanarea de monumente, răspândirea de manifeste ostile Uniunii Sovietice și „prieteniei” dintre țara respectivă și marele vecin de la Răsărit ș.a.m.d. În același timp, oricând puteau fi găsiți localnicii care să poată fi folosiți drept cozi de topor, în scopul provocării unei aversiuni totale a populației față de organizația vizată. Motivele anihilării fiind astfel create, lovitura finală devenea extrem de simplă.

39. *Se va avea grijă de construcția și reconstrucția șoselelor, a podurilor, a drumurilor și rețelelor de legătură, astfel ca în cazul în care este nevoie de o intervenție armată, locul rezistenței sau al concentrării forțelor reacționare să fie accesibil din toate părțile.*

Uluitoarea viteză cu care trupele sovietice au intervenit în Cehoslovacia anulului 1968 reprezintă o confirmare elocventă pentru importanța acestei instrucțiuni.

40. *Atenție ca reprezentanții opoziției politice să fie închiși. Să se prelucreze acei opozanți care se bucură de stima populației, înainte ca ei să se întipărească în conștiința maselor, trebuie lichidați prin așa-numite „întâmplări neprevăzute” sau închiși sub acuzație de crimă de drept comun.*

Reprezentanții opoziției politice nu puteau rămâne în libertate pentru că foarte ușor ar fi putut deveni nuclee de

cristalizare a unor noi mișcări de rezistență anticomunistă. În același timp trebuia evitată cu foarte mare grijă martirizarea lor, pentru a nu rămâne în conștiința contemporanilor și a generațiilor viitoare drept exemple de verticalitate morală. Deoarece păstrarea unui secret absolut asupra sorții lor era imposibilă, se impunea demolarea imaginii pe care o aveau în ochii populației. În acest scop, erau acuzați și condamnați pentru delict de drept comun. În alte cazuri se răspândeau zvonuri și chiar „dovezi” despre colaborarea lor cu diverse forțe antinaționale sau chiar, mai târziu, cu serviciile de securitate. Iar atunci când se considera că înscenările ar fi luat prea mult timp, erau lichidați pur și simplu prin „întâmplări neprevăzute”.

41. Trebuie împiedicată reabilitarea celor condamnați în procese politice. Iar dacă devine inevitabilă, se admite doar cu condiția ca acest caz să fie considerat o greșeală judecătorească: nu va avea loc reluarea procesului, respectiv pricinuitorii judecării greșite nu vor fi convocați.

Sistemul comunist era „perfect”. În „cea mai bună dintre lumi”, justiția nu putea greși, mai ales din punct de vedere ideologic. Dacă totuși se iveau cazuri în care reabilitarea unor condamnați în procese politice devenea inevitabilă, „greșeala” trebuia atribuită unor oameni, nu sistemului în sine. Tot pentru a nu se ajunge la punerea în discuție a sistemului era interzisă cu desăvârșire reluarea procesului. Pricinuitorii erorii judiciare erau și ei învăluiți în uitare, pentru a nu atrage prea mult atenția opiniei publice asupra dedesubturilor procesului și implicit a sistemului.

42. Acei conducători numiți de către partid, care prin activitatea lor au produs pierderi sau au trezit nemulțumirea angajaților, să nu fie chemați în judecată. În cazuri drastice se recheamă din funcție, fiind numiți în poziții similare sau superioare. La sfârșit vor fi puși în funcții de conducere și ținuți în evidență ca și cadre de rezervă pentru perioada schimbărilor ulterioare.

Incompetenții promovați în funcții superioare, care au produs pierderi substanțiale sau au creat tensiuni nedorite în rândul subalternilor, nu erau învinuiți, nici trimiși în judecată,

pentru că asemenea acțiuni ar fi atras atenția asupra întregului sistem de promovare a cadrelor și, în ultimă instanță, ar fi erodat credibilitatea regimului. Dacă situația devenea intolerabilă, erau revocați din funcții și trecuți în posturi echivalente sau chiar superioare ierarhic, pentru a demonstra populației că liderii nu au greșit atunci când i-au investit în respectivele funcții, ci de vină au fost unele situații obiective, cărora nimeni nu le-ar fi făcut față mai bine în acele momente. Chiar dacă motivația părea confuză și contradictorie, ea era utilizată ca atare și pentru a induce în conștiința publică ideea că existau „rațiuni superioare”, de neînțeles pentru omul obișnuit, care au motivat schimbarea din funcție a respectivilor. În continuare incompetenții erau menținuți în posturi-cheie sau ca rezerve pentru procesul de „rotație a cadrelor”, deoarece erau total dependenți de directivele de la Centru și, astfel, extrem de ușor de controlat. În plus, dosarele penale ce li se puteau întocmi în orice moment puteau fi utilizate cu eficiență garantată ca instrument de șantaj, dacă respectivii ar fi dat cel mai timid semn de nesupunere. Procedul a continuat să fie folosit și după colapsul comunismului, în unele țări est-europene. Spre exemplu, în România din timpul regimului Iliescu sunt nenumărate exemple de miniștri sau de înalți funcționari de stat care, după compromiterea definitivă în anumite funcții, au fost „rotiți” în altele similare sau au fost numiți consilieri prezidențiali, în loc de a fi deferiți justiției, pentru a nu se da o confirmare oficială a greșelilor grave comise de conducerea de la București.

43. Se aduc la cunoștință publicului procesele acelor persoane cu poziție de conducere (în primul rând din cadrul armatei, ministerelor, serviciilor importante, cadrelor didactice) care sunt învinuite de atitudine împotriva poporului, a socialismului, a industrializării. E o acțiune ce atrage atenția maselor populare.

Sistemul comunist nu putea fi acuzat vreodată de greșeli. Mai ales din punct de vedere ideologic. Pentru a accentua această percepție în ochii opiniei publice, trebuia să se dovedească intransigent, îndeosebi cu cei care deviau de la linia politică impusă de la Centru, în timp ce se aflau în poziții

de conducere. Debarasarea de astfel de opozanți politici periculoși trebuia mediatizată la maximum, pentru a demonstra populației că liderii comuniști nu fac niciun fel de discriminare și îi pedepsesc drastic pe cei cu atitudini „dușmănoase” la adresa poporului sau a socialismului. Totuși procesele politice de răsunet s-au împușinat cu timpul, pentru că politica șantajării „vinovaților” cu „petele” de la dosar s-a dovedit mult mai eficientă.

44. Cei care lucrează în diferite funcții trebuie să fie schimbați și înlocuiți cu muncitori cu cea mai slabă pregătire profesională, chiar necalificați.

Cei competenți erau foarte greu de manipulat. De aceea ei nu erau de dorit în funcții de conducere. În posturile-cheie trebuia să fie numiți doar cei total incompetenți, deoarece aceștia, pentru a-și păstra noile privilegii, deveneau fideli total conducerii de la Centru și îndeplineau cu strictețe numai directivele venite de sus.

45. Trebuie ca la facultăți să ajungă cu prioritate cei care provin din cele mai joase categorii sociale, cei care nu sunt interesați să se perfecționeze la nivel înalt, ci doar să obțină o diplomă.

Pentru ideologii totalitarismului, marile personalități ale culturii reprezentau cea mai mare amenințare. Asemenea personalități puteau desființa foarte ușor, cu argumente clare, rudimentara ideologie comunistă, puteau aduna în jurul lor alți oameni de valoare, puteau forma grupuri de rezistență tacită, dar extrem de eficientă în privința impactului asupra unei populații nemulțumite, erau greu de contracarat sau de aruncat în pușcării datorită renumelui lor internațional. Din aceste motive trebuia ca ei să fie anihilați în timp, prin izolare, prin umilire, prin înlocuirea cu noi „personalități”, selectate dintre parveniții cu „origine socială sănătoasă”, interesați numai de avansarea în ierarhia socială, științifică sau culturală, doar pe baza unei diplome și a relațiilor cu persoane influente din partid. În timp, strategia a avut sorți de izbândă, astfel că la prăbușirea regimurilor comuniste din estul și centrul Europei, mare parte din „elita” culturală ori științifică a respectivelor state era alcătuită din indivizi mediocri. Din

păcate, aceștia s-au erijat imediat în reprezentanți „autentici” ai intelectualității și au invadat noua scenă politică, în timp ce adevăratele valori, decimate în timpul regimului comunist, au continuat să trăiască și să creeze în izolare și cvasianonimat, scârbite de noua mascaradă a democrațiilor de operetă.

În încheierea acestui capitol, cred că ar fi interesant pentru cititor să încerce identificarea cât mai multor exemple de aplicare a acestor instrucțiuni în România. Atât înainte de revoluția din decembrie 1989, cât și după...

Controlul total asupra individului

Controlul total asupra individului înseamnă controlul total asupra *modului său de gândire*, asupra *comportamentului său* și asupra *sentimentelor sale*. Sistemele totalitare ce urmăresc supunerea necondiționată a oamenilor se concentrează spre crearea acelui tip de cetățean *incapabil să ia decizii de unul singur*.

În consecință esența controlului total asupra individului este reprezentată de anihilarea sentimentului de independență a acestuia, sentiment ce l-ar putea determina să gândească, să-și creeze propriul său sistem de valori și să ia decizii de unul singur. Pentru a pune sub control total mintea oamenilor, trebuie ca ei să fie cufundați în anonimatul maselor de manevră, să fie permanent dependenți de sistemul de gândire al grupului din care fac parte și să se supună necondiționat, instinctiv, autorităților.

Pentru a înțelege mai bine ce înseamnă controlul asupra minții umane și cum se obține, practic, reformarea gândirii indivizilor, este necesară, de la bun început, sublinierea diferențelor existente între această *reformă a gândirii* și *spălarea creierului* sau *manipularea prin hipnoză*.

Spălarea creierului, metodă căreia îi va fi dedicat un capitol special al acestui volum, are efecte remarcabile în ceea ce privește determinarea individului de a se supune din reflex ordinelor sau de a-și trăda semenii ori propria sa țară. Tehnica a ieșit în evidență în timpul războiului din Coreea. Prizonierii americani erau supuși unui tratament intensiv de manipulare a gândirii, în urma căruia ajungeau să servească propaganda procoreană, împotriva intereselor Statelor Unite. Și totuși efectele spălării creierului depindeau de conjunctura în care se

afla prizonierul. Scăpat de sub influența „educatorilor” săi, eliberat de spaimă, individul era capabil, în majoritatea cazurilor, să revină la vechiul său mod de gândire.

Hipnotismul, la rândul lui, constă în desprinderea individului din starea de conștiință normală, în timpul căreia atenția îi este concentrată către exterior prin intermediul celor cinci simțuri, pentru a-l plasa într-o stare de transă: legăturile cu exteriorul îi sunt estompate sau chiar retezate, iar atenția îi este focalizată către interior, către sine. Evident, există mai multe feluri de transe, mergând de la cele de simplă reverie, când subiectul are semnale slabe de la lumea exterioară, până la cele puternice, când se supune total ordinelor hipnotizatorului, ajungând chiar la performanțe incredibile. În foarte multe secte, ritualurile specifice sunt menite să inducă adeptilor o stare de transă, în urma căreia predicatorii îi fac să se comporte irațional sau să comită acte pe care, în mod normal, le-ar fi respins.

Comparativ cu spălarea creierului sau cu manipularea prin hipnoză, reformarea gândirii este un proces mult mai subtil și mai sofisticat. În sistemele totalitare, în special în cele evolute, abuzul fizic sau psihic este foarte puțin sau chiar deloc perceptibil. Artizanii manipulării încearcă să creeze o imagine agreabilă a liderului în rândul maselor. În acest fel, rezistența psihică a individului este mult diminuată și el poate fi influențat mult mai ușor. Fără să vrea, el va coopera astfel cu manipulatorii săi, oferindu-le de multe ori informații despre sine, informații care mai apoi, fără știrea sa, vor fi folosite chiar împotriva lui. Treptat subiectul se va integra maselor și va răspunde perfect la ceea ce este „programat” să răspundă.

Experiența celui de-al doilea război mondial, în timpul căruia mii de oameni obișnuiți au fost determinați să participe la exterminarea, în lagărele de concentrare, a milioane de alți oameni obișnuiți, a relevat încă o dată, cu acuitate, necesitatea studierii mecanismelor de manipulare atât la nivel individual, cât și la nivelul unor largi grupuri de oameni. Rezultatele acestor studii au arătat că *procesul de influențare* are trei

componente principale: *modificarea comportamentului, integrarea în grup și inducerea sentimentului de supunere necondiționată față de autorități.*

Experimentele desfășurate de cercetătorii în domeniul psihologiei sociale au demonstrat că, în majoritatea cazurilor, atunci când individul caută să răspundă unei anumite situații sociale, el reacționează din reflex, conform informației acumulate în subconștientul său. Acționând asupra subconștientului, artizanii manipulării obțin aproape întotdeauna reacțiile dorite din partea subiecților, fără ca aceștia să își dea seama că sunt influențați.

Pentru a înțelege mai bine cele trei componente ale *procesului de influențare* este necesară prezentarea câtorva experimente foarte simple, însă deosebit de relevante.

În studierea tehnicilor de *modificare subtilă a comportamentului*, fără ca subiectul manipulat să-și dea seama, un grup de cercetători i-a instruit pe studenții unei clase de psihologie să experimenteze metoda pe propriul lor profesor. Astfel, în timp ce profesorul își ținea cursul mișcându-se spre partea stângă a încăperii, trebuia ca studenții să zâmbească și să pară mult mai atenți la spusesele lui. În momentul în care profesorul se deplasa către partea dreaptă a clasei, studenții păreau plictisiți, iritați, neatenți. După mai multe cursuri, profesorul a început să prefere doar partea stângă a încăperii pentru a-și ține prelegerile, iar câteva zile mai târziu s-a obișnuit să vorbească sprijinit lejer de peretele din stânga clasei.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Chiar și după ce studenții au revenit la comportamentul absolut normal, profesorul a continuat să-și țină cursurile în apropierea peretelui din stânga. Întrebat de cercetători asupra comportamentului său, a reacționat oarecum cu iritare, susținând că așa preda el dintotdeauna, că acela era stilul său personal, că nu i se părea deloc ciudat să se sprijine de peretele din stânga clasei. În mod clar el nu conștientiza faptul că fusese influențat de „jocul” studenților săi.

Exact ca în experimentul descris mai sus, nenumărate

caracteristici comportamentale îi sunt induse individului în urma presiunii exercitate permanent asupra sa de cei din jur, de tradiții, obiceiuri, rutine.

În acest mod se ajunge la cea de-a doua caracteristică, cea a *integrării totale a individului în grupul din care face parte*. Un alt experiment faimos, inițiat de doctorul Solomon Asch, a demonstrat că marea majoritate a indivizilor ajung să se îndoiască de propriile lor cunoștințe atunci când sunt puși într-o situație socială în cadrul căreia componenții grupului care se bucură de cel mai mare respect dau răspunsuri greșite la întrebări simple. O variantă a acestui experiment s-a desfășurat într-o școală cu elevi foarte buni, care au fost puși în rând, în fața unui examinator sever. Acesta i-a întrebat care este formula apei. Elevii au răspuns relaxați, unul după altul: H_2O . Examinatorul a zâmbit oarecum disprețuitor, apoi a reluat cu severitate întrebarea: *încă o dată: care este formula chimică a apei?* Puși să răspundă pe rând, elevii au rămas dezorientați, unii au tăcut încurcați, alții au răspuns că nu știu. Nimeni nu a reluat răspunsul corect!

Un alt exemplu care demonstrează cât de puternică, dar și subtilă, este influența regulilor grupului asupra individului îl reprezintă unul dintre episoadele îndrăgितului serial de televiziune *Camera ascunsă*. Organizatorii au trimis un grup de câțiva cetățeni să intre în liftul unei instituții și să-l ocupe în așa fel încât să nu mai fie loc înăuntru decât pentru o singură persoană, apoi să stea cu spatele la ușă pe tot timpul deplasării ascensorului. După terminarea aranjamentului, camera ascunsă a înregistrat comportamentul indivizilor inocenți, care intrau în lift, alături de grupul manipulatorilor.

La început, fiecare „victimă” era vizibil surprinsă de comportamentul neobișnuit al celor dinăuntru, manifesta o stare accentuată de disconfort, se agita, încerca să rămână, totuși, cu fața la ușă, apoi se întorcea într-o parte, tot mai mult, iar la destinație era aproape întotdeauna cu spatele la ușă, la fel cu toți ceilalți. Într-un singur caz, un tânăr s-a agitat permanent, dar a rezistat eroic tentației de a se supune regulii de grup. După ce a ieșit din ascensor, starea de tensiune îi era

atât de mare, încât a simțit nevoia să-și aprindă imediat o țigară.

În privința supunerii față de autorități, cele mai elocvente sunt experimentele lui Stanley Milgram, ce au fost descrise pe larg în capitolul dedicat clasificării manipulărilor. Ca o concluzie importantă a studiilor sale, nu trebuie uitat că Milgram scria: *Esența supunerii constă în faptul că o persoană ajunge să se considere pe sine însăși ca fiind un instrument al îndeplinirii dorințelor și ordinelor unei alte persoane și, ca urmare, nu se mai consideră responsabilă pentru propriile sale acțiuni.*

În capitolul dedicat sistemelor totalitare au fost descrise pe larg cele opt căi majore de manipulare a individului și, în ultimă instanță, a maselor, pentru obținerea unui control total asupra acestora. Cele opt tehnici urmăresc declanșarea și amplificarea procesului de influențare, cu cele trei scopuri principale ale acestuia, deja descrise anterior: modificarea comportamentului, integrarea individului în grup (cufundarea în anonim) și supunerea necondiționată față de autorități.

Efectele acestui proces de influențare se concretizează, treptat, în supunerea totală a individului, deoarece manipulatorii ajung în cele din urmă să-i controleze și comportamentul, și gândirea, și sentimentele.

Înainte de analizarea celor trei componente ale recreării complete a individului: *controlul comportamentului, controlul gândirii și controlul sentimentelor*, este necesară introducerea unui nou concept, anume *disonanța cognitivă*.

În 1957, Leon Festinger a făcut cunoscute rezultatele unor studii ale sale bazate pe conflictul interior ce apare atunci când un raționament, o trăire sau un act de comportament vine în contradicție cu celelalte două. *Identitatea* unui individ este alcătuită din împletirea *armonioasă* a gândirii, sentimentelor și acțiunilor sale. Individul poate suporta numai discrepanțele minore între cele trei componente ale identității lui. Atunci când apare o discrepanță majoră, omul are o senzație foarte puternică de disconfort, care reprezintă *disonanța cognitivă*.

Întotdeauna când omului îi este foame, încearcă să

mănânce, întotdeauna când îi este sete, încearcă să bea. La fel, întotdeauna când resimte disconfortul psihic, încearcă să-l reducă sau chiar să-l anihileze. Cum? Festinger oferă un exemplu general în concluziile studiului său: *Dacă unei persoane i se modifică actele comportamentale, atunci gândirea și sentimentele sale se vor modifica în sensul minimalizării disonanței.*

Altfel spus, întotdeauna când unui individ îi este indusă schimbarea uneia dintre cele trei componente ale identității sale (gândire, comportament, sentimente), el și le va modifica instinctiv pe celelalte două, pentru a nu mai avea senzația acută de disconfort psihic.

Să dăm câteva exemple simple pentru a înțelege cât mai exact implacabilul mecanism declanșat de disonanța cognitivă. Să presupunem că un individ are obiceiul fumatului. În urma citirii avertismentelor privind nocivitatea viciului său, privind rata înaltă de cancer pulmonar în rândul fumătorilor, între obiceiul (comportamentul) său și rațiune apare un conflict. Pentru a elimina acest conflict, individul are două variante: ori renunță la viciu, ori își adaptează gândirea acestui comportament, în sensul găsirii unor justificări. Optând pentru cea de-a doua variantă, fumătorul înveterat va ajunge să-și spună că, de fapt, statisticile privind cancerul nu sunt concludente, sau că va fi ferit de pericol dacă va fuma numai țigări cu filtru, ori va găsi exemple justificative de genul: *Uite la nea Ilie, are nouăzeci de ani, fumează câte un pachet pe zi de la doi'spe ani și n-are nici pe naiba...* Dacă adaptarea gândirii este insuficientă, fumătorul își va adapta și sentimentele, ajungând să fie convins că o țigară îi produce atât de multă plăcere, încât merită să-și sacrifice câteva minute din viață pentru ea. Pentru nefumători asemenea justificări par stupide. Însă pentru fumători ele devin convingeri de nezdruccinat. Și tocmai pe crearea unor asemenea convingeri se bazează strategia publicitară a marilor companii producătoare de țigări.

Pe același fenomen al disonanței cognitive se bazează și *dezumanizarea victimelor*, în urma căreia oamenii obișnuiți sunt transformați în ucigași cu sânge rece, proces descris într-un capitol anterior. Soldații, altminteri indivizi normali, sunt

antrenați să lupte și săucidă inamicul. De multe ori se ajunge chiar la masacrarea unor ființe nevinovate: femei, bătrâni, copii. În urma unor asemenea acte de cruzime, soldatul resimte un acut disconfort psihic, concretizat prin apariția remușcărilor. Pentru a scăpa de remușcări, pentru a-și aduce în consonanță acțiunile cu sentimentele și rațiunea, soldatul ajunge să creadă sincer în propaganda desfășurată de conducătorii săi. El consideră că dușmanii nu sunt oameni ca și el, ci figuri odioase a căror viață nu are niciun fel de valoare. În consecință astfel de raționamente îl absolvă de vină, iar sentimentele se conformează și ele rațiunii, în sensul că remușcărilor fac loc disprețului și urii față de inamic, ba mai mult, satisfacției că dușmanii au fost eliminați.

Revenind la exemple mai simple, trebuie menționat și comportamentul cumpărătorului obișnuit. Să presupunem că cineva colindă magazinele specializate pentru a-și găsi o mașină pe placul său. În cele din urmă se decide și cumpără un anumit model. După efectuarea plății, în subconștientul individului apare o contradicție între actul de cumpărare pe care tocmai l-a efectuat și gândul că poate ar fi găsit ceva mai bun ori sentimentul că alte modele ar fi totuși mai frumoase. În timp, pentru a reduce disonanța, va ajunge să creadă că mașina pe care a cumpărat-o este cea mai frumoasă și cea mai performantă. Chiar dacă un cunoscut ar încerca să-i demonstreze că alegerea sa a fost greșită, noul posesor de autoturism nu-l va asculta sau va căuta imediat argumente prin care să-i demonstreze că modelul cumpărat de el este cel mai bun. Dacă argumentele nu stau în picioare, el va pune intervenția cunoscutului pe seama invidiei.

Este interesant și modul în care au reușit să se impună, pe piețele occidentale, alimentele cu conținut scăzut de grăsimi, fără colesterol etc., deși gustul lor este diferit de cel al alimentelor tradiționale. În acest caz, propaganda producătorilor a acționat asupra rațiunii consumatorilor, convingându-i că asemenea alimente sunt cele mai sănătoase. Comportamentul a urmat rațiunea, în sensul că oamenii au început să cumpere numai astfel de produse. Mai rămâneau

simțăminte. Pentru cei neobișnuiți, gustul noilor alimente părea fad. Treptat însă, gustul s-a adaptat, conformându-se rațiunii și comportamentului. După câteva luni, consumatorii chiar nu mai suportă gustul bucatelor tradiționale, care li se par infernal de grase, spre exemplu.

În concluzie trebuie subliniat încă o dată faptul că, datorită fenomenului de disonanță cognitivă, obținerea controlului total asupra individului nu este neapărat condiționată de exercitarea presiunilor, cu aceeași intensitate, și asupra gândirii individului, și asupra sentimentelor lui, și asupra comportamentului său. În funcție de scopul urmărit, manipulatorii pot acționa, în principal, numai asupra uneia dintre cele trei componente ale identității individului, celelalte două modificându-se de la sine în funcție de cea deja schimbată. Cu alte cuvinte, artizanii manipulării provoacă în mod *deliberat* disonanțe cognitive, pentru a face mult mai eficient și mai rapid procesul de influențare.

Având în vedere importanța fenomenului de disonanță, să analizăm pe rând cei trei piloni pe care se bazează controlul total asupra individului: *controlul comportamentului, controlul gândirii și controlul emoțiilor.*

Controlul comportamentului este determinat de controlul realității fizice în care trăiește individul. În această idee, artizanii manipulării au în vedere tipul de locuință a individului, felul în care acesta se îmbracă, numărul mediu al orelor de somn, alimentația, felul muncii pe care o prestează, ritualurile și obiceiurile sale și, în general, toate acțiunile lui.

Primul pas îl constituie instituirea unui program zilnic foarte strict, valabil pentru toți membrii grupului social (cetățeni obișnuiți din societățile guvernate de ideologii totalitare, membri ai unor secte, indivizi aflați în captivitate etc.). În fiecare zi, un important interval de timp este dedicat activităților de îndoctrinare și îndeplinirii unor ritualuri. În același timp fiecărui individ i se dau sarcini specifice, a căror rezolvare îi ocupă cea mai mare parte a timpului. În societățile totalitare și în cadrul sectelor distructive, omul are întotdeauna

ceva de făcut. El nu se poate substitui regulilor deoarece știe că este pasibil de pedeapsă.

În unele sisteme sociale ca și în sectele extremiste, indivizii sunt aduși până în faza unei dependențe totale față de lideri. Ei trebuie să ceară permisiunea pentru absolut orice. Trebuie să ceară bani pentru autobuz, pentru haine, pentru a putea da un telefon unor rude sau cunoștințe, pentru a se duce la doctor ș.a.m.d. Fiecare oră din viață este destinată pentru ceva anume, conform indicațiilor liderilor sau cu aprobarea acestora. Pentru a fi exclusă orice manifestare de insubordonare, indivizii sunt aduși în starea de dependență financiară totală față de liderul de grup sau față de sistem. Nesupunându-se ordinelor și regulamentelor, ei nu mai au șanse de supraviețuire fizică.

În Albania lui Enver Hoxha, spre exemplu, oamenii ajunseseră la o dependență totală față de conducătorii regimului. Pentru a avea dreptul să primească un aparat de radio, trebuia să se înscrie pe liste la serviciu și să dovedească un comportament „exemplar” în muncă și viață. După ani întregi de demonstrare a loialității față de regim puteau primi chiar și aprobarea de a-și cumpăra o bicicletă sau, culmea luxului, un televizor. Locuitorii obișnuiți ai blocurilor din Tirana nu aveau încălzire, nici bucătării în apartamente. Existau bucătării comune, pe stradă, iar femeile erau obligate să meargă acolo pentru a găti. În Albania nu existau autoturisme, decât în posesia unor membri ai ambasadelor sau a unor lideri comuniști. În rest nimeni nu avea acces la așa ceva. Singurele mijloace de transport în comun erau autobuzele. Nu trebuia ca oamenii să fie lăsați să simtă că le aparține ceva numai lor, indiferent că era vorba de un autoturism sau de liniștea unui cămin. Ei puteau doar să primească recompense pentru comportament loial. Casele de odihnă existente la sfârșitul celui de-al doilea război mondial pe superbul litoral al Adriaticii au fost închise și lăsate în paragină. A merge în concediu la mare era considerat un obicei „mic-burghez”, ce trebuia eradicat. În locul acestor perioade de relaxare, oamenilor li se oferea ceva mult mai

„util”. Datoria de onoare a fiecăruia era să-și apere țara de iminenta invazie a cotropitorilor imperialiști. Într-un timp record, întreg teritoriul țării a fost împânzit cu cazemate. Cupolele de ciment au fost amplasate în sate, la intersecția drumurilor, în vii, în livezi, în lanuri, pe plaja de la malul mării, în munți, absolut peste tot. Cazematele erau astfel orientate pentru a primi atacurile venite din vest, în special din Italia. Nu era zi în care fiecare cetățean al țării să nu vadă cazematele și să nu simtă, instinctiv, pericolul. Iar dacă se întâmpla totuși să-i mai rămână și ceva timp liber, era preocupat să și-l ocupe în întregime cu căutarea unei îmbucături mai bune sau cu procurarea câtorva lemne cu care să facă focul într-o sobă specială, două ore pe săptămână, pentru a-și îmbăia copilul.

Pe lângă controlul strict exercitat asupra fiecărei ore din viață, o altă metodă de determinare a comportamentului este impunerea unor reguli care să-l determine pe individ să se integreze grupului, să nu aibă senzația unei identități proprii, ce l-ar putea duce spre exprimarea unor opinii personale. În sistemele totalitare, dar mai ales în sectele distructive, oamenii sunt puși să mănânce împreună, să lucreze împreună, să aibă cât mai multe întâlniri în grup și chiar să doarmă în mari dormitoare comune. Individualismul este descurajat prin orice mijloace. Mai mult, individul trebuie înregimentat într-o organizație anume, oricare ar fi ea, pentru a se supune unor regulamente abuzive și a se integra unei ierarhii suplimentare.

În România lui Ceaușescu, conform experienței nord-coreene, s-a încercat crearea „omului nou”, cu un comportament total nou, prin plasarea lui într-un cadru complet nou. Marile monumente istorice ale țării au fost lăsate în paragină, pentru că trecutul trebuia rescris. Tradițiile și obiceiurile românești au fost ignorate și chiar interzise. Un fabulos tezaur spiritual, cel al mitologiei naționale, a fost cenzurat total, deoarece nu avea nicio legătură cu noua doctrină comunistă. Nici măcar locuințele nu au scăpat tăvălugului demolator. Nenumărate clădiri din centrele tuturor orașelor țării au fost rase de pe suprafața pământului

pentru a face loc arhitecturii „de tip nou”, concretizate în așa-numitele „centre civice”, toate trase parcă la indigo, pentru a nu individualiza în vreun fel orașul sau regiunea respectivă. În fiecare cartier al Bucureștiului a început construirea unor mari complexe alimentare, despre care a prins să se insinueze tot mai mult zvonul că urmau a fi transformate în uriașe cantine publice. La țară, teroarea a fost și mai mare. Sute de sate au fost distruse sau rase de pe fața pământului în intenția de a desființa gospodăria țărănească, așa neajutorată cum era ea, pentru că reprezenta o sursă de inducere a simțului de proprietate privată, care, la rândul său, îi conferea omului o anumită individualitate. În locul caselor au fost ridicate blocuri, în încercarea de a le impune țăranilor un nou mod de viață, bazat pe traiul în comun, anost, fără posibilitatea vreunei inițiative. De asemenea, în orașe oamenii au fost înghesuiți în blocuri-tip, fără personalitate, fără niciun detaliu arhitectonic distinctiv, care să le inoculeze tocmai acest sentiment de cufundare în anonim, și implicit comportamentul respectiv. Toate orașele din țările foste comuniste au același aspect: sufocate de blocuri uriașe, identice, în culori șterse. Omului îi era impusă prin orice mijloace pierderea identității.

Controlul comportamentului se creează din fragedă pruncie, prin înregimentarea în tot felul de organizații bazate pe o ierarhie bine stabilită, cu un statut rigid, cu obligația de a purta un anumit gen de uniforme, aceleași pentru toți. În România regimului comunist a fost înființată organizația națională a „Șoimilor patriei”, în cadrul căreia comportamentul copiilor era controlat încă din faza preșcolară. Urmau apoi organizația de pionieri, UTC-ul, sindicatul, organizația de partid ș.a.m.d. Întreaga populație trebuia cuprinsă în una sau mai multe forme de organizare, cu reguli stricte, eventual cu uniforme specifice, care să creeze sentimentul supunerii față de autorități, orice reprezentare ar fi avut acestea. Inducerea supunerii determina implicit și un anumit model de comportament. Omul nu trebuia să aibă timp de reflecție pentru a ajunge la vreo opinie proprie sau la manifestări personale. Permanent, individul era ocupat să

participe la acțiunile organizației, să se zbată pentru obținerea unor mici recompense, în majoritatea cazurilor „titluri de merit” ce nu aveau nicio componentă materială, să se comporte „exemplar” pentru a accede la trepte superioare ale ierarhiei grupului. Într-un asemenea mediu, guvernat de reguli nenumărate, orice act comportamental putea fi interpretat într-un anume fel, atrăgând după sine recompense sau pedepse. Individul era menținut permanent într-o balanță asupra căreia își concentra întreaga atenție. Acționând în sensul dorit de autorități, el era recompensat, laudat și, uneori, promovât; acționând în sens nedorit, el era expus oprobriului public, criticat, retrogradat, supus unor munci umilitoare.

Viața în cadrul unui asemenea sistem, fără alternativă, fără derogări de la reguli (în cazul majorității cetățenilor obișnuiți), îl aduce pe individ în situația de a crede sincer că recompensele pe care le obține în cazul comportamentului „corect” sunt absolut firești. De asemenea el crede sincer că atunci când este pedepsit pentru acte „incorecte”, chiar *merită* pedeapsa. Astfel impunerea unui anume gen de comportament atrage după sine, în timp, modificarea gândirii individului și chiar a sentimentelor acestuia.

Obținerea controlului total asupra individului prin determinarea modului său de comportament impune crearea unui întreg sistem de ritualuri și obișnuințe menite să asigure coeziunea grupului, să cufunde individul în anonim și să-l facă să se supună din reflex autorităților și regulilor statuate de acestea. Se ajunge astfel la crearea unei maniere de a vorbi, de a se îmbrăca, de a se tunde, chiar și la o anumită expresie facială. „Limbajul de lemn” atât de ironizat după colapsul comunismului reprezenta totuși, la vremea lui, o poartă spre promovarea socială. Cei care ajungeau să-l stăpânească erau conștienți că puteau accede mult mai ușor spre vârful ierarhiei. Mulți ajungeau chiar să creadă sincer că un asemenea limbaj este „diplomatic” și superior celui utilizat de „vulg”. Tunsoarea „decentă” era un alt element care îi făcea pe oameni să nu se deosebească unii de alții. În sistemele totalitare asiatice, majoritatea populației purta un soi de uniforme tot

timpul zilei. Dependența totală față de regim din punct de vedere financiar îi obliga pe cetățenii obișnuiți să se așeze la coadă pentru a primi periodic îmbrăcăminte și încălțăminte. Chiar și să fi vrut, oamenii nu aveau posibilitatea să-și procure haine mai „altfel”. Cu timpul, obișnuința i-a făcut să creadă sincer că acel gen de îmbrăcăminte este cel mai potrivit, cel mai decent, cel mai practic. Oamenii îmbrăcați deosebit le provocau un instinctiv sentiment de respingere.

În cadrul sectelor, adepții sunt supuși unor nenumărate ritualuri ce le creează un anumit gen de comportament, care, la fel, atrage după sine reformarea gândirii și a sentimentelor. Un fost membru al sectei lui Moon își amintește că până și obiceiuri orientale minore precum descălțatul la intrarea într-un centru de meditație, îngenuncherea și plecăciunile în fața celor mai în vârstă îl făceau să se simtă deosebit de restul lumii, să aibă un sentiment de relaxare și mulțumire de sine.

Indivizii care totuși mai rezistă integrării totale sunt acuzați de egoism, de mentalități învechite și, înainte de a fi pedepsiți, li se oferă „șansa” reabilitării. Pentru a se reabilita, sau chiar pentru a nu se pune în asemenea situații, indivizii caută să se integreze perfect grupului, ajungând până la a-și controla cele mai mici gesturi sau chiar tonul vocii în dorința de a nu ieși cu ceva în evidență. Supunerea totală față de conducător, orice reprezentare ar avea acesta, devine cel mai important lucru pe care îl au de învățat.

Conducătorii știu că nu pot comanda gândurile ascunse ale indivizilor. Însă ei știu foarte bine cum să le comande *comportamentul*, pentru ca gândirea și emoțiile să se conformeze de la sine acestuia.

Controlul gândirii presupune îndoctrinarea indivizilor atât de profund, încât ei să accepte necondiționat ideologia grupului, să adopte în mod firesc noul limbaj și să își formeze reflexul de a respinge instinctiv orice „gând perturbator”. Pentru a deveni un „bun” membru al respectivului grup social, individul ajunge să își manipuleze singur propria sa gândire.

În sistemele totalitare, oamenii sunt aduși în situația de a crede că ideologia propagată de conducători reprezintă „adevărul absolut”, singura interpretare corectă a realității. Doctrina și întregul păienjeniș de legi și regulamente ale sistemelor totalitare nu se axează doar pe filtrarea informațiilor culese de individ din exterior, ci mai ales au în vedere crearea unui sistem de gândire prin care individul însuși să selecteze și să interpreteze informațiile în sensul dorit de lideri.

Îndoctrinarea, pentru a fi cât mai eficientă, trebuie să se bazeze pe simplitate. Individului i se anulează posibilitatea de a judeca în profunzime, de a interpreta situațiile sociale, în special prin împărțirea tuturor fenomenelor în „bune” și „rele”. Nuanțele sunt excluse. În acest sens, lozinca: *Cine nu este cu noi, este împotriva noastră* separă dintr-o dată societatea, lumea exterioară, în „buni” și „răi”, în oameni care gândesc „corect” și inamici cu „mentalități învechite”. Delimitarea dintre cele două categorii este strictă și nu acceptă nicio derogare, nicio interpretare. Pentru a da măsura lucrurilor „corecte”, tot ce este „bun” și permis se regăsește în imaginea conducătorului. Tot ce este „rău” provine din afară.

Mai mult, toate sistemele totalitare susțin că doctrina lor este riguros fundamentată din punct de vedere științific. Este, de fapt, singura „valabilă”, singura „adevărată”. Din acest motiv, indivizilor le este inoculată ideea de a nu se mai gândi la asemenea lucruri, „deja verificate”, pentru că ideologii sistemului au avut grijă să gândească pentru ei și să le asigure integrarea în „cea mai bună dintre lumi”.

Conducătorii unui sistem totalitar creează întotdeauna un limbaj propriu grupului, alcătuit din cuvinte și expresii specifice, pentru că limbajul pune la dispoziția gândirii simbolurile cu care aceasta operează. *Controlând limbajul, se poate controla gândirea*. Majoritatea situațiilor ce ar necesita analize complexe pentru a fi înțelese în esență de oamenii obișnuiți sunt condensate, etichetate și reduse la simple clișee verbale, ce atrag după ele formarea unor clișee de gândire.

Spre exemplu, în secta lui Moon, atunci când un membru

are dificultăți în a se înțelege cu un altul, situat fie deasupra, fie dedesubtul său în ierarhia grupului, conflictul este calificat drept „problema Cain-Abel”. Această etichetare induce imediat în mintea adeptilor și modul de rezolvare a conflictului: Cain trebuie să i se supună lui Abel și să-l urmeze, nu să-lucidă, așa cum s-a întâmplat în episodul descris de Vechiul Testament. Cu alte cuvinte, cel situat pe o treaptă ierarhică superioară are întotdeauna dreptate. În acest mod conflictul este dezamorsat pe loc. Încercarea vreunui adept de a gândi altfel este calificată imediat drept supunere față de dorința Diavolului de a-l pune pe Cain-cel-rău mai presus de Abel-cel-bun. Acest clișeu verbal și de gândire îi împiedică pe adepti să judece actele și eventualele greșeli ale conducătorilor. Pentru că liderul acționează întotdeauna corect și, chiar dacă deciziile lui par uneori bizare, el știe foarte bine ce face.

Clișeele verbale și, mai apoi, cele de gândire au rolul de a-i separa net pe membrii grupului de restul lumii. Acest lucru este vizibil mai ales în cadrul unor secte, al căror sistem de îndoctrinare este foarte eficient și pentru faptul că liderii lor acționează asupra unor grupuri de oameni relativ restrânse, izolate de ansamblul societății. Prin practicarea unui limbaj propriu, sectanții se simt superiori, aleși, posesori ai adevărului absolut. În același timp, clișeele verbale servesc pentru derutarea nou-veniților. Aceștia au impresia că sectanții au ajuns la o înțelegere superioară a fenomenelor vieții, că pentru a deveni asemenea lor trebuie parcurse nenumărate trepte inițiatice, care să deschidă noi porți ale cunoașterii, că vor fi necesari ani întregi de eforturi pentru a accede la „adevărul absolut”. În realitate, însușindu-și limbajul sectei, participând la ritualurile inițiatice, novicii vor învăța cum să *nu* gândească. Ei vor învăța că adevărata cunoaștere înseamnă credința totală în ideologia sectei.

O altă componentă importantă a controlului gândirii este formarea reflexelor mentale ale individului de a respinge orice gând ce ar putea contraveni ideologiei. Judecarea instinctivă a diverselor situații sociale este anihilată, prin crearea unei noi identități spirituale a individului, deosebite total de cea veche.

Procesul inducerii unor astfel de reflexe mentale are mai multe etape. În prima fază se aplică negarea totală a ideilor „incorecte”, coroborată cu cenzurarea drastică a informațiilor venite din exterior: *Ce spun ei nu este adevărat. Este o minciună inventată de dușmanii noștri.* Treptat, individul ajunge în situația de a-și forma el însuși un nou mod de gândire. Atunci când are unele dubii, din instinct va fi învățat să gândească: *Așa ceva s-a întâmplat din motive bine întemeiate.* Apoi nu va mai gândi, ci va veni imediat cu justificarea: *Așa ceva s-a întâmplat pentru că trebuia să se întâmple.*

Crearea reflexelor mentale are ca scop aducerea indivizilor în situația de a respinge din start orice idee ce vine în contradicție cu doctrina sistemului, orice critică la adresa conducătorilor sau a grupului. Astfel de indivizi vor fi incapabili să raționeze cu detașare, să evalueze și să interpreteze obiectiv situațiile sociale. Rigiditatea gândirii lor îi va împiedica să se angreneze chiar în cel mai banal schimb de opinii. Ei vor fi sincer convinși că sunt posesorii adevărului absolut. Dar ceea ce este mai grav, vor fi la fel de sincer convinși că toți cei ce nu au idei asemenea lor le sunt dușmani de moarte și trebuie eliminați.

Tot în ideea inducerii reflexelor mentale este încurajat un anume gen de critică și autocritică. În cazul multor indivizi, deși atrofiat până aproape de dispariție, instinctul de judecare detașată a unor situații sociale nu poate fi eliminat definitiv. De aceea el trebuie pervertit treptat, oferindu-i-se șansa de a fi utilizat, spre exemplu, în afirmarea unor păreri critice. Critica și autocritica au și menirea de a crea o imagine de „obiectivitate” a sistemului, întrucât cetățenilor le este permis să-și expună, chiar public, părerile. Însă punctul vital al acestor manifestări constă în faptul că niciodată nu este permisă criticarea ideologiei, ci a fenomenelor, a situațiilor și a persoanelor care *i se opun*. Întotdeauna doctrina, sistemul, conducătorul sunt mai presus de orice îndoială, în consecință numai ceea ce *i se opune* este demn de critică. La fel, autocritica nu va include niciodată părerea de rău a individului că a crezut necondiționat în ideologia grupului, ci

nemulțumirea că nu a crezut destul pentru a fi un „bun” cetățean sau un „bun” adept al sectei respective.

În cadrul unor secte se practică intens ritualuri speciale de alungare a gândurilor „rele”. Adepții sunt învățați să identifice ei înșiși aceste gânduri și să le anihileze pentru a se putea ridica pe o „treaptă superioară a cunoașterii”.

În funcție de sectă, respectivele ritualuri pot consta în: rugăciuni, mătăanii, meditații, cântece specifice, repetarea cu voce tare sau în gând a unor clișee cu valoare de simbol, intrarea în transă ș.a.m.d. Treptat, ritualurile devin obișnuință. Individul este „programat” să le activeze la primul semn de îndoială, teamă sau nesiguranță. Automatismul ajunge la perfecțiune, iar sectantul începe să se roage brusc sau întră subit în transă fără ca măcar să realizeze că tocmai a avut un gând „rău”.

Asemenea automatisme mentale de înlăturare a oricărui gând „incorect”, a oricărei îndoieli sau incertitudini reprezintă cea mai directă cale de a rupe individul de realitate. Pentru el doctrina grupului va fi perfectă, conducătorii vor fi perfecți, iar toate lucrurile rele ce i se vor întâmpla vor fi numai din vina lui. Dacă în cadrul sectelor astfel de automatisme se pot crea în câteva săptămâni sau luni, în cadrul sistemelor sociale mari este nevoie de ani sau chiar de decenii. Cu cât trece mai mult timp, apar noi generații, care, chiar dacă nu ar fi îndoctrinate în mod evident, ar ajunge să servească ideologia regimului prin simplul fapt că trăiesc în acel sistem, că întreg comportamentul lor, modul de gândire, sistemul de valori, standardele culturale etc. se formează sub influența totală a ideologiei respective. Din acest motiv, seismele sociale mari, provocate de prăbușirea unui întreg sistem doctrinar, induc la nivelul întregii populații starea de anomie, despre care am discutat într-un capitol anterior. Pentru reducerea perioadei de anomie cât mai mult posibil este necesară restructurarea din temelii a întregului sistem de valori, de legi și regulamente. Perpetuarea unei stări de falsă tranziție, în care vechile structuri și mentalități continuă să funcționeze, chiar și sub forme poleite, în paralel cu noile mecanisme politice,

economice și sociale, nu face decât să permanentizeze haosul și confuzia. Sistemele totalitare au putut fi instaurate rapid tocmai prin eliminarea completă, într-un interval de timp foarte scurt, a vechilor structuri. Instaurarea unui regim democratic, bazat pe încurajarea individului de a-și manifesta propria sa identitate, nu se poate realiza prin forță. Aici intervine rolul personalităților în istorie.

Atunci când personalitățile, aflate la conducere în asemenea situații de criză, sunt incapabile să imprime un curs ascendent redefinirii societății, artizanii manipulării pot induce foarte ușor sentimentul culpabilizării generale. Având în vedere că fostul regim ideologic totalitar a inoculat în mentalitatea cetățenilor de rând ideea că doctrina și acțiunile conducătorilor sunt întotdeauna corecte, iar fenomenele negative sunt puse exclusiv pe seama oamenilor obișnuiți, cu concepții „incorecte”, aceștia vor putea fi învinuiți mult mai ușor de toate relele, pe motiv că „mentalitatea lor este învechită”, că nu vor să înțeleagă măreția programelor propuse de lideri și justetea acestora, că se lasă influențați de dușmanii națiunii sau de diverși „huligani” ori „golani”, că toată lumea este coruptă, că oamenii nu-și merită liderii.

Conducătorii totalitari nu vor accepta niciodată ideea că fenomenele negative s-ar putea întâmpla din cauza incompetenței lor, doctrinei pe care o servesc, sau sistemului pe care îl susțin. Chiar în fața celor mai clare evidențe ale eșecului totalitarismului, ei vor susține în continuare ideologiile de inspirație totalitară sub diverse pretexte precum: *Se poate democrație și cu un despot luminat... ș.a.m.d.*

Revenind la mecanismele de control al gândirii, trebuie subliniat și în acest caz faptul că, acționând asupra gândirii, exploatănd fenomenul de disonanță cognitivă se poate obține și controlul asupra comportamentului sau al sentimentelor.

Controlul sentimentelor constă în manipularea emoțiilor individului și în restrângerea cât mai mult posibilă a spectrului său sentimental. *Vinovăția* și *frica* sunt două instrumente absolut necesare pentru a ține oamenii sub

control. Manipularea sentimentului de vinovăție dă cele mai bune rezultate pentru integrarea individului în societate, pentru cufundarea lui în anonimat, dar și pentru inducerea supunerii necondiționate față de autorități.

Vinovăția poate fi de multe feluri. Astfel *vina istorică* este cea prin care se creează culpabilizarea generală. Pentru ororile nazismului a fost blamat întregul popor german. Pentru aruncarea bombelor de la Hiroshima și Nagasaki, fiecare american s-a simțit vinovat. Pentru a nu se începe procesele criminalilor comuniști s-a insinuat ideea că toți membrii de partid ar fi vinovați de crimele comise în lagărele și pușcăriile comuniste. Vina istorică poate fi indusă atât de cuceritorii din afară, care urmăresc să obțină supunerea necondiționată a „vinovaților” în numele păcatelor comise de reprezentanții acestora, cât și de propriii conducători, care doresc să-și justifice unele acte grave și să le prezinte distorsionat în ochii opiniei publice interne sau internaționale. Vina istorică se bazează pe inducerea unui sentiment de complicitate între autorități și cetățenii obișnuiți, chiar dacă deciziile le iau numai unii, ceilalți reprezentând doar masa de manevră. Complicitatea și vina istorică prind mult mai repede în regimurile totalitare, acolo unde opoziția a fost eliminată, iar liderii acționează și vorbesc în numele întregii națiuni.

Vina incapacității de afirmare a propriei identități, exprimată prin sentimentul de insatisfacție al individului că nu trăiește la nivelul valorii sale, poate fi de asemenea exploatată pentru amplificarea stării de nemulțumire până la stadiul de revoltă ori, în sens opus, până la acceptarea unei supunerii totale față de autorități, supunere în schimbul căreia individului îi este facilitat accesul spre treptele superioare ale ierarhiei sociale, spre un loc pe care acesta consideră că îl merită.

Vina pentru acțiuni comise în trecut este intens utilizată de artizanii manipulării pentru șantajarea individului. În acest sens sunt alcătuite dosare voluminoase, care pot fi scoase la iveală ori de câte ori persoana în cauză dă semne de nesupunere. Puterea extraordinară a acestui tip de vinovăție determină și crearea unor noi genuri de „păcate”, tocmai

pentru a face dosarele cât mai voluminoase. Iar dacă individul a avut o viață exemplară, se pot găsi oricând părinți, frați, prieteni sau simple cunoștințe ale acestuia pentru greșelile cărora să fie făcut și el răspunzător. Mărturisirea păcatelor nu aduce niciodată iertarea lor. Cu atât mai puțin uitarea. În sistemele totalitare sau în sectele distructive, este generalizată aplicarea practicii întâlnite la societățile democratice doar în cadrul proceselor penale: *Tot ce spui poate fi folosit împotriva ta.*

Vina socială constă în culpabilizarea generală a indivizilor pentru tarele existente în societate. Prin inducerea acestei vinovății, individul este determinat să-și minimalizeze propriile sale probleme și incertitudini, să nu mai dea atenție îndoielilor la adresa celor care îl conduc. *Cum te poți lega de unele greșeli minore ale guvernului, când atâția oameni mor de foame pe străzi și din vina ta?*, sună doar una dintre întrebările retorice prin care se propagă vina socială. În cadrul unor secte se ajunge la blamarea adeptilor pentru toate tarele societății, chiar și pentru cele ipotetice, precum iminenta declanșare a unui război nuclear. Ei sunt făcuți răspunzători pentru toate păcatele omenirii. Bineînțeles, ca să-și spele „greșelile”, trebuie să creadă nestrămutat în liderul lor spiritual, care, mai devreme sau mai târziu, le va aduce iertarea.

Frica este celălalt sentiment utilizat pe scară largă pentru manipularea indivizilor, în special în sensul menținerii coeziunii grupului social din care fac parte. Sentimentul de frică este îndus și amplificat în două direcții principale, fiecare având la bază o amenințare specifică. Astfel, în primul rând, indivizii sunt avertizați permanent asupra pericolului reprezentat de forțele ostile din exterior, care acționează continuu pentru a dezmembra și a distruge grupul. Aceste forțe pot fi autoritățile statului în cazul unor secte extremiste, „forțele imperialiste, reacționare” în cazul sistemelor socialiste, slujitorii Diavolului în cazul unor grupări religioase, grupările comuniste în cazul unor societăți cu doctrină de dreapta, etniile rivale în cazul în care se urmărește exacerbarea unor conflicte interetnice, grupările teroriste dușmane unei națiuni, religii sau unui sistem social ș.a.m.d.

Manipularea indivizilor prin inducerea și amplificarea amenințărilor venite din exterior poate ajunge până la subtilități extrem de perfide. În cazurile în care „dușmanul” nu există, el este inventat. Individul trebuie menținut permanent într-o stare de frică pentru a nu avea timp să gândească. În același timp, existența „dușmanului” poate motiva, în sistemele totalitare, acțiuni în forță, sângeroase, care au ca scop final accentuarea stării de teamă și nesiguranță în rândurile întregii populații. Propaganda nazistă s-a bazat într-o mare măsură pe învinovățirea evreilor de toate relele societății. Milioane de oameni au fost uciși în numele acestei idei, dar, în același timp, a fost dezvoltat un imens sistem de represiune menit să distrugă orice opozant al regimului, indiferent dacă avea sau nu vreo legătură cu etnia evreilor. La rândul său, propaganda comunistă se baza pe exacerbarea sentimentelor de teamă față de „acțiunile dușmănoase ale cercurilor imperialiste, reacționare”. Oricine nu era de acord cu doctrina comunistă putea fi oricând învinovățit de legături cu „agenturile străine”.

Având în vedere cele spuse mai sus, iese în evidență cea de-a doua cale de utilizare a terorii în scopul controlării totale a individului. Acestuia îi este indusă, permanent, teama de a nu fi descoperit și pedepsit de autorități, indiferent dacă vina lui este reală (în sensul încălcării unor reguli arbitrar impuse de regimul la putere) sau pur și simplu inventată. Această perfidă combinație între dezvoltarea unui sentiment de vină individuală și frica de a nu fi descoperit este cu atât mai eficientă cu cât regulile sunt mai numeroase, mai oculte și, astfel, foarte ușor de încălcat. Într-un sistem totalitar dezvoltat este practic imposibil ca individul să respecte absolut toate regulile și legile, mai ales că aproape în fiecare zi sunt inventate altele noi, iar popularizarea lor este ținută în frâu, „din rațiuni superioare”, astfel încât cetățeanul să afle de ele abia după ce le-a încălcat și a devenit, în acest fel, pasibil de pedeapsă. Mai mult, de fiecare dată când apar reglementări noi, efectul lor este retroactiv, pentru a nu da nicio șansă individului, oricât de supus și de atent ar fi el.

De multe ori, pentru a controla eficient emoțiile indivizilor, se utilizează *redefinirea sentimentelor*. În acest mod, ceea ce era motiv de tristețe trebuie să devină prilej de bucurie, ceea ce reprezenta o rușine trebuie să devină o mândrie ș.a.m.d. Fericirea, spre exemplu, este un sentiment spre care aspiră orice ființă umană. În unele secte, de pildă, liderii spun că omul poate fi fericit numai atunci când se simte cât mai aproape de Dumnezeu. Dar cum Dumnezeu este, în viziunea respectivilor lideri, mai tot timpul nefericit și nemulțumit, ar fi un adevărat sacrilegiu ca adepții sectei să-și manifeste, vreodată, în mod deschis, bucuria, în consecință, starea de fericire se atinge printr-o permanentă nefericire și suferință. De multe ori, sectanții ajung în extaz numai după ce se supun unor suplicii înfricoșătoare (flagelări, posturi negre, automutilări, crucificări etc.). Cu cât durerea este mai atroce, cu atât ei se simt mai aproape de divinitate, deci mai fericiți.

Redefinirea sentimentelor este o tehnică de bază în absolut toate sistemele totalitare. Copiii sunt crescuți și educați după standarde noi, conform cărora trădarea părinților pentru „mentalități învechite” devine un merit. Mai mult, în sistemele comuniste de mână forte, au fost numeroase cazuri în care fiii și-au acuzat părinții în cadrul unor procese publice și au cerut condamnarea lor la moarte. Tinerii au fost prezentați ca veritabili eroi, au fost coplesiți de onoruri și li s-a facilitat ascensiunea socială, pentru ca exemplul lor să fie urmat de cât mai mulți. Treptat s-a creat o nouă mentalitate, în care delațiunea a fost ridicată la rangul de virtute, de „îndatorire patriotică” fundamentală a oricărui cetățean. Mai trist este faptul că astfel de metode sunt continuate chiar și după colapsul sistemelor totalitare. În România, spre exemplu, la șase ani după revoluția din decembrie 1989, forul legislativ a adoptat noua lege a secretului de stat, în care delațiunea se menține ca o expresie a „fidelității față de țară”. Pentru a-și demonstra această fidelitate, fiecare cetățean este obligat să-și supravegheze și să-și suspecteze permanent semenii, să devină un colaborator asiduu al serviciilor de informații. Astfel noua lege a secretului de stat nu numai că menține redefinirea

sentimentelor inițiată de fostul regim, dar are și un al doilea scop extrem de important, acela de a crea o neîntreruptă stare de suspiciune în rândurile cetățenilor. Astfel este facilitată dezbinarea, oamenii pot fi asmuțiți mult mai ușor unii asupra altora, iar controlul asupra lor este extrem de eficient, conform principiului de guvernare: *Divide et impera!*, enunțat de Machiavelli. De fapt, principiul este preluat de la romani: *Divide ut regnes! (Dezbină ca să domnești!)*.

Fericirea, în majoritatea cazurilor de redefinire a sentimentelor, este redusă la bucuria individului de a se integra grupului, de a-și urma și adula conducătorul, de a îndeplini conștiincios toate sarcinile ce îi sunt atribuite. În Coreea de Nord, copiii, dar și foarte mulți oameni maturi atingeau chiar o veritabilă stare de extaz la vederea „Conducătorului” Kim Ir-Sen. De asemenea, în multe secte, fericirea adeptilor este concretizată într-o muncă epuizantă în folosul grupului, în cedarea tuturor bunurilor către comunitate, în respectarea fiecărui îndemn adresat de către lider. Chiar și atunci când acesta face apel la sacrificiul suprem, așa cum a fost cazul în Guyana, când Jim Jones a determinat sinuciderea în grup a peste nouă sute de oameni.

Alte două sentimente utilizate intens de artizanii manipulării sunt *loialitatea* și *devotamentul*. Un uriaș sistem de propagandă este pus în mișcare pentru a-l determina pe individ să-și canalizeze sentimentele negative numai către cei din afara grupului. Nu este admisă nicio critică la adresa doctrinei sau a liderilor, ci doar la adresa celor care au concepții potrivnice sistemului. De asemenea, autocritica este încurajată doar în sensul blamării oricărei tendințe de nesupunere față de normele ideologiei respective sau față de îndemnul conducătorilor. Pentru încurajarea sentimentului de cufundare în anonim, ce atrage după sine obediența necondiționată față de autorități, indivizii sunt învățați să nu se mai preocupe de ei înșiși, de nevoile și aspirațiile lor firești, ci numai de ceea ce este „bun” și „corect” pentru întregul grup. În acest sens, sistemul comunist urmărea continuu inducerea în conștiința cetățeanului a principiului: *De la fiecare*

după capacități, fiecăruia după nevoi. Individul trebuia să se gândească permanent la faptul că sunt destui cei cu un standard de viață mai scăzut decât el (apare aici și sentimentul de vină socială), de aceea nu trebuia să se plângă, ci să depună eforturi tot mai mari pentru „binele colectiv”. Nu conta că acest principiu era aplicat numai oamenilor de rând, în timp ce suprastructura se bucura de privilegii nemăsurate. Despre acele privilegii era interzis să se vorbească. „Codul eticii și echității socialiste” anula ierarhia firească a valorilor și îi acuza imediat de „egoism” pe cei care doreau să-și pună în evidență propriile lor capacități. Manifestarea unui spirit egalitarist perfect (în cazul cetățenilor de rând) era dovada supremă a loialității față de doctrina comunistă.

O importanță deosebită pentru controlul total asupra structurii emoționale a individului o are *manipularea relațiilor interpersonale* ale acestuia. Liderii urmăresc direcționarea indivizilor spre un anumit gen de prietenii, le inoculează necesitatea evitării celor cu concepții „incorecte”, îi angrenează în activități entuziaste de grup, axate în special pe îndeplinirea îndemnurilor venite de la conducători. Munca patriotică, colectarea sticlelor goale, organizarea de brigăzi artistice, dincolo de scopul lor pur economic sau cultural, creează prietenii și simpatii având la bază tocmai îndeplinirea unei „sarcini” transmise „de la Centru”. Chiar și micile abateri de la linia impusă „de sus” sunt tolerate, pentru a da individului sentimentul de libertate, pentru a-l determina să se angreneze sincer în respectivele activități.

Uneori, sentimentele pe care trebuie să le manifeste permanent un „bun” membru al grupului social sunt impuse prin directive clare. Acestea au un rol bine determinat, mai ales atunci când îi vizează pe cei mai tineri membri ai societății, al căror sistem de valori este în plină formare. Astfel Statutul șoimilor patriei, elaborat în timpul regimului Ceaușescu, impunea încă din primele paragrafe: *Șoimii patriei trebuie să fie întotdeauna veseli.* Oricât ar părea de absurdă, la prima vedere, o asemenea „sarcină”, trebuie luat în considerare întregul sistem de educație din vremea respectivă,

sistem prin care primii răspunzători de încălcarea statutului puteau fi educatorii. Trebuia ca ei să-i mențină veseli pe micii „șoimi”, dar, în același timp, să-i învețe să respecte întocmai legile și reglementările regimului. În consecință, singura soluție era aceea de a-i forma pe copii în așa fel încât să fie veseli și fericiți numai atunci când gândeau și se comportau „corect”.

Controlul relațiilor interpersonale mai are o componentă deosebit de importantă, anume *controlul relațiilor sexuale*. Liderii sistemelor totalitare impun reguli foarte stricte în ceea ce privește alegerea partenerului de viață și numărul urmașilor pe care îi poate avea un cuplu. O atenție deosebită este acordată tinerei generații, deoarece aceasta este mult mai ușor de îndoctrinat. În timpul regimului nazist, alegerea unui soț sau a unei soții aparținând etniei evreilor echivala cu trimiterea într-un lagăr de concentrare și exterminare. În paralel, liderii naziști au imaginat și au pus în aplicare un program halucinant de obținere a unor noi generații de „arieni”, care să reprezinte viitorul națiunii germane. Trupe speciale SS răpeau din teritoriile ocupate copii care corespundeau „standardelor” și îi internau în cămine speciale unde erau crescuți doar în scopul procreării. Pe de altă parte, multe tinere germane erau selectate, într-o atmosferă de extaz ideologic, pentru misiunea „supremă” de a oferi copii Reich-ului. Fetele se împreunau, în cadru organizat și supravegheat, cu soldați germani, de asemenea selectați riguros, pe care nu îi cunoșteau și nici nu îi mai întâlneau vreodată. După naștere, pruncii erau preluați imediat în cămine speciale și crescuți în spiritul doctrinei naziste. Ei nu își mai vedeau niciodată părinții, iar aceștia din urmă erau mândri că își serviseră patria și Führer-ul.

În România regimului comunist, căsătoriile erau controlate prin mijloace mai subtile. În foarte multe cazuri, părinții se opuneau căsătoriei copilului cu cineva provenind dintr-o familie „cu probleme”. Ei știau că noul cuplu va avea de suferit din cauza „petelor” de la dosarele viitoarelor rude apropiate, și de aceea preferau să evite asemenea situații. Erau

îndeobște dorite căsătoriile cu odrasle ale suprastructurii comuniste, avându-se în vedere privilegiile de care se va bucura, automat, tânăra familie. Apărea astfel o polarizare invizibilă a societății în familii „bune” și familii „cu probleme”.

În ceea ce privește „politica demografică” a Partidului Comunist Român, situația a căpătat accente dramatice, mai ales în timpul regimului Ceaușescu. În dorința lui de a crea „omul nou”, Ceaușescu, la fel ca și Hitler și ca toți ceilalți lideri ai sistemelor totalitare, a știut că masa de manevră cea mai docilă va fi constituită de tânăra generație, crescută și educată „în spiritul valorilor comunismului”, ce urma să ia locul celor cu „mentalități învechite”. În acest sens, un prim pas a fost făcut prin interzicerea avorturilor, lucru ce a dus la nașterea unor generații întregi de „ceaușei”. Apoi, pentru a elimina total avorturile ilegale, a fost inițiat un sistem draconic de legi și regulamente, ce a dus la moartea a mii de femei. Doctorilor le-a fost interzis, sub amenințarea cu ani grei de pușcărie, acordarea oricărui ajutor pacientelor aflate în stare gravă, ca urmare a unor intervenții empirice, până ce acestea nu-l denunțau pe autorul intervenției. Chiar și atunci când femeile se aflau în comă, sistemul condiționa acordarea primului ajutor de existența unui denunț. Mii de familii au rămas îndoliate, sute de medici au ajuns în pușcării, alte mii de tinere au fost trimise la închisoare, deoarece, chiar dacă făcuseră mărturisiri complete, fapta era pedepsită exemplar, în semn de avertisment pentru cei care ar mai fi îndrăznit să încalce respectivele legi. În același timp, pentru încurajarea nașterilor, ideologii comunismului au inventat titlul onorific de „mamă eroină”, acordat femeilor cu mulți copii.

Însă condițiile tot mai mizere de viață din ultimii ani ai regimului Ceaușescu au făcut ca apariția unui copil să devină o adevărată problemă în foarte multe familii. De aceea avorturile clandestine au continuat. Pentru a le contracara și mai eficient, autoritățile au impus fiecărei femei din România obligativitatea de a se supune periodic unui control ginecologic umilitor, ce urmărea depistarea și înregistrarea

unor eventuale sarcini încă din primele luni. În acest mod, viața intimă a întregii populații a intrat sub o supraveghere foarte strictă. După revoluția din decembrie '89 s-a decretat imediat libertatea avorturilor, însă responsabilii pentru acea politică soldată cu mii de victime nu au fost niciodată trași la răspundere.

Controlul vieții sexuale este practicat și în foarte multe secte. În unele dintre ele, adeptilor le este impus un regim de abstenență. Pentru a putea rezista, ei trebuie să-și găsească o preocupare permanentă, aceasta fiind, cel mai adesea, desfășurarea unor munci extenuante în folosul grupului (de fapt, în foarte multe cazuri, cel care profită de roadele muncii adeptilor este exclusiv conducătorul sectei). În alte grupuri, sectanții sunt îndemnați spre o viață sexuală frenetică, spre adevărate orgii și chiar perversiuni, precum cele practicate în unele grupuri satanice. În ambele cazuri, adeptii devin tot mai dependenți de stilul de viață al grupului, iar controlul asupra stării lor emoționale ajunge o armă redutabilă în mâinile conducătorului sectei.

Dar cea mai puternică tehnică utilizată în obținerea unui control total asupra sentimentelor individului este inocularea *spaimii față de părăsirea grupului*. Individul este obișnuit cu o totală dependență față de comunitatea din care face parte. El trebuie să se simtă în siguranță numai în cadrul grupului. Permanent i se spune că, în cazul părăsirii comunității, va rămâne fără apărare, se va îmbolnăvi, va fi persecutat de cei din afară, va fi chiar ucis sau se va sinucide. În cadrul unor secte, adeptii ajung să aibă veritabile reacții de panică numai la gândul plecării: transpiră, bătăile inimii se accelerează, subconștientul le transmite o dorință intensă de a respinge respectiva idee. În societățile totalitare, aparatul de propagandă se preocupă intens de difuzarea unei imagini cât mai sumbre a lumii exterioare. Prin mediile oficiale de comunicare în masă ori prin intermediul zvonurilor, lumea exterioară este înfățișată ca un spațiu haotic, populat numai de teroriști, drogați, șomeri, criminali, indivizi fără scrupule, care abia așteaptă să-i înșelă și să-i exploateze pe nou-

veniți. O captură importantă pentru propaganda totalitară sunt cei reveniți în țară, după eșecurile înregistrate în exterior. Aceștia sunt mediatizați intens, puși să-și prezinte nerealizările ca fiind obiective, generate exclusiv de acțiunile forțelor oculte din exterior, apoi sunt reîncadrați în societate, chiar cu unele privilegii efemere, ca exemplu de mărinimie a sistemului față de „fiii rătăcitori”.

Însă oricum s-ar acționa pentru obținerea controlului asupra emoțiilor unui individ, trebuie reținut faptul că, o dată dobândit acest control, comportamentul și gândirea individului se vor conforma noii structuri emoționale.

În concluzie, modificându-se una dintre componentele identității individuale (fie gândire, fie comportament, fie structură afectivă), ca urmare a fenomenului de disonanță cognitivă, celelalte două se vor adapta corespunzător.

În cele mai multe cazuri însă, artizanii manipulării acționează în paralel asupra tuturor celor trei componente, astfel încât fiecare modificare a uneia dintre ele să vină imediat în întâmpinarea modificărilor celorlalte două. Astfel eficiența în obținerea unui control total asupra individului este maximă...

Spălarea creierului

În capitolul precedent am prezentat cele trei mari direcții de acțiune pentru obținerea unui control total asupra individului: remodelarea comportamentului, restructurarea gândirii și redefinirea structurii emoționale. Pentru fiecare direcție în parte am dat nenumărate exemple de modificări impuse individului. Strategia impunerii acestor modificări, pentru a fi eficientă, pentru ca schimbările să fie durabile, are ca numitor comun succesiunea a trei etape: *dezghețarea*, *schimbarea* și *reînghețarea*.

Dezghețarea are ca scop distrugerea totală a vechiului element de identitate a individului (act de comportament, mod de gândire, sentiment). *Schimbarea* este reprezentată de inocularea noului element de identitate. *Reînghețarea* constă în fixarea noii personalități a individului, pentru ca ea să reziste în timp.

Acest model în trei trepte a fost studiat, în linii generale, de Kurt Lewin, în anii patruzeci, apoi a fost descris și sistematizat, două decenii mai târziu, de Edgar Schein și de R.J. Lifton. Ultimii doi și-au bazat studiile pe analiza programelor de spălare a creierului, utilizate în China maoistă, la sfârșitul anilor cincizeci. Modelul în trei trepte nu este însă aplicabil numai unor tehnici de felul celor utilizate de comuniștii chinezi pentru a-i „converti” pe prizonierii lor americani. El este aplicabil în toate împrejurările în care individul este supus unor constrângeri fizice, sociale sau psihice, pentru a i se crea o nouă identitate.

Dacă nu se iau în considerare credința, valorile, atitudinile, sentimentele sau actele de comportament ce urmează a fi modificate, modelul în sine (devenit astfel neutru din punct de

vedere moral) poate explica toate procesele de influențare și de schimbare a personalității individului, atât cele cu finalitate morală negativă, cât și cele ce urmăresc scopuri pozitive, din perspectiva moralității, precum reeducarea în penitenciare sau psihoterapia.

Dezghetarea, schimbarea și reînghetarea sunt specifice și proceselor de îndoctrinare din sistemele totalitare, și metodelor de convertire la diverse religii și secte religioase, și sistemelor de reeducare din pușcării, și proceselor de recuperare mentală din spitalele de boli nervoase, și antrenamentelor din armată, iar exemplele pot continua. Modelul în trei trepte este universal valabil și, de fapt, singurul cu adevărat eficient.

Dezghetarea este cea mai importantă etapă a procesului, de eficiența ei depinzând reușita aplicării întregului model. Pentru a pregăti un individ în vederea unei schimbări radicale, identitatea acestuia trebuie distrusă. El trebuie să fie complet dezorientat. Sistemul său propriu de valori, standardele conform cărora se raporta la lumea exterioară și se înțelegea pe sine însuși sunt anihilate pentru a pregăti terenul schimbării ce va urma.

Dezghetarea poate fi aplicată pe diverse căi. Prima ar fi *detașarea individului din mediul său social și anihilarea deprinderilor sale zilnice*. Lipsa contactelor interumane obișnuite îl va priva de posibilitatea unor confirmări exterioare ale manifestărilor sale, sporindu-i deruta. În închisori, în spitalele de boli nervoase, în așezămintele monahale, în taberele de instruire ș.a.m.d., sistemul de regulamente interne, obligativitatea purtării unor veșminte specifice, aceleași pentru toți, programul zilnic foarte riguros stabilit creează un cadru cu totul nou, complet diferit de cel cu care era familiarizat individul. În același timp, vechile deprinderi sunt uitate și se formează noi obișnuințe ce vor intra curând în reflex. O situație asemănătoare, deși mai puțin evidentă, se întâlnește și în instituțiile de învățământ, mai ales acolo unde funcționează internatele. Nevoit să locuiască la cămin sau în campusurile

universitare, tânărul se adaptează treptat unui nou mediu social, contactul cu cei de acasă devine dificil, programul de studiu și regulamentele interne îi creează noi obișnuințe. În acest mod, procesul de educație începe pe un „teren defrișat”, eliberat, în mare parte, de influența experienței anterioare. La fel se petrece și în armată. Regulamentul strict, încalzarmarea, uniforme, lipsa contactelor cu cei de acasă îl dezorientează complet pe recrut și îl fac mult mai ușor de instruit, mult mai obedient față de ordinele superiorilor. Un studiu din 1954, efectuat în mai multe unități militare din Statele Unite, revela faptul că rezultatele militarilor erau cu atât mai bune, cu cât unitatea lor se afla mai departe de casă. Iar contactele cu cei apropiați erau mai puține.

În sistemele totalitare, după preluarea puterii, întregul sistem de legi este modificat într-un timp foarte scurt, se impun rapid noi deprinderi și noi forme de comportament, mergând până la purtarea unor haine specifice, utilizarea unor alte formule de adresare ori respectarea unui nou program zilnic, astfel că, pe fondul stării generale de anomie, propovăduitorii noii doctrine au o aderență sporită în rândurile mării mase a cetățenilor.

O variantă mai dură a acestei prime căi de *dezghețare* este *mortificarea eului*. Ea se întâlnește în special în unele secte religioase sau în lagăre. Individului i se iau definitiv toate bunurile personale, este privat, de multe ori, chiar și de unele semne distinctive ale persoanei sale prin obligativitatea tunsului la piele și a rasului, primește un număr în locul numelui, este supus unor munci sau ritualuri extenuante și deseori umilitoare, personalitatea îi e complet anulată. Devine un „nimeni” cufundat în anonimatul celor mulți. Vechea sa identitate este complet distrusă.

În unele culte satanice, novicele, pentru a fi rupt complet de vechea personalitate, este supus unor ritualuri ce implică desacralizarea și profanarea unor simboluri unanim acceptate în lumea exterioară (i se impune să scuipe crucea, să jure că își va omorî părinții sau prietenii dacă i se va cere, să facă diverse jertfe animale etc.).

O altă metodă foarte utilizată pentru distrugerea identității individului este privarea acestuia de somn. În completare se poate veni și cu o nouă dietă precum și cu noi ore de masă, ce sporesc dezorientarea persoanei. În unele grupuri se folosește regimul alimentar sărac în proteine și bogat în glucide. De asemenea, subalimentarea continuă a individului are efecte sensibile în subminarea stabilității sale psihice. În lagărele de concentrare naziste, metoda era generalizată. În România regimului Ceaușescu, întreaga populație a țării, cu excepția nomenclaturii, suferea de foame. Așa-numitul „program de alimentație rațională” avea ca scop atât erodarea rezistenței psihice a individului, cât și ocuparea timpului liber al acestuia cu o permanentă alergătură după alimente, pentru a nu avea când să mai gândească. Trebuie remarcat și faptul că, după căderea regimului comunist, inițiatorul respectivului „program” a ajuns ministru al sănătății.

Dezghețarea este realizată cu maximum de eficiență în izolare, atunci când indivizii nu au posibilitatea întreținerii unor legături cu exteriorul. Sistemele totalitare interzic cetățenilor lor călătoriile în străinătate. În sectele extremiste, adepții sunt aduși într-o stare de dependență totală față de așezământul grupului.

Hipnoza este o altă metodă, foarte puternică, pentru desfășurarea procesului de *dezghețare*. Extrem de eficiente sunt tehnicile hipnotice bazate pe utilizarea deliberată a confuziei pentru inducerea stării de transă. Confuzia rezultă atunci când individul este supus unui flux de informații contradictorii, comunicate în același timp. Spre exemplu, hipnotizatorul spune pe un ton autoritar: *Cu cât vei încerca mai mult să înțelegi ceea ce spun, cu atât te vei dovedi mai incapabil să pricepi vreodată. Înțelegi?* Deși, la o analiză mai atentă, fraza pare a avea sens, efectul ei imediat asupra subiectului este crearea unui sentiment de disconfort psihic.

Însă chiar și în absența hipnozei, atunci când individul este menținut mult timp într-un loc izolat și supus permanent unor astfel de fluxuri informaționale confuze, el va ajunge să-și suprime din reflex gândirea logică și să se comporte asemenea

celor aflați împreună cu el în izolare. Controlul informației își dovedește astfel întreaga putere de manipulare a conștiințelor.

Individul nu mai are încredere în sine, ci se adaptează din instinct comportamentului de grup.

În majoritatea sectelor, starea de transă este atinsă prin meditații îndelungate, ședințe de confesiune, rugăciuni, cântece în grup ș.a.m.d. În societățile totalitare, acestea sunt înlocuite cu ședințele comune de învățământ politic, sindicat ori partid, cu scrierea unor nenumărate autobiografii, cu participarea la spectacole grandioase de venerare a liderilor, cu audierea și interpretarea cântecelor patriotice etc. Chiar dacă nu cu aceeași intensitate ca în cazul sectelor, starea de disconfort psihic totuși apare și, pentru eliminarea ei, individul se conformează din reflex normelor impuse de autorități. Mai mult, o eventuală încălcare a normelor îi activează profunde sentimente de vinovăție, rușine și teamă de a nu fi pedepsit. Asemănările reflexelor de comportament ajung până la identificare. Spre exemplu, a te ridica în picioare și a părăsi biserica în timpul unei predici este la fel de inacceptabil ca a te ridica și a părăsi sala în timpul unei ședințe de învățământ politic.

Revenind la metoda propriu-zisă de spălare a creierului, aceasta este considerată unanim drept forma extremă de îndoctrinare politică și singura cu adevărat eficientă. Deși au urmat căi diferite, atât rușii, cât și chinezii au desăvârșit-o. Americanii, prin câteva programe ultrasecrete ale CIA, au experimentat alt gen de metode, în care au utilizat hipnoza, drogurile, șocurile electrice, administrarea de diferite substanțe chimice ș.a.m.d. Au fost depășite orice limite ale eticii medicale și profesionale, au fost sacrificate vieți omenești, însă rezultatele nu au confirmat așteptările. Comuniștii ruși și cei chinezi și-au păstrat „supremația” în domeniu, deși nu au folosit tehnici „exotice” precum americanii, iar violența fizică a fost aproape inexistentă.

Metoda rusească de spălare a creierului începea prin izolarea prizonierului într-o celulă austeră. Gărzile care îl supravegheau permanent, prin rotație, îl supuneau încontinuu

la tot felul de umilințe și înjosiri, pentru a-i crea senzația unei ruperi totale de lumea exterioară. Îi spuneau când să stea în picioare și când să se așeze, îi indicau în ce poziție să doarmă și îl trezeau când făcea o mișcare cât de mică, îi interziceau orice stimul exterior (cărți, știri, conversații).

După patru-cinci săptămâni, prizonierul claca. Plânga, mormăia, avea halucinații, se ruga de unul singur. Din acel moment începea interogatoriul. În fiecare noapte gardienii îl duceau într-o cameră specială unde îl aștepta anchetatorul. Acesta nu îl acuza de nimic, ci se arăta convins că prizonierul știe foarte bine de ce se află acolo. La rândul său, prizonierul se străduia să-și demonstreze nevinovăția fără a ști de ce era acuzat. Ore în șir, nopți în șir, cei doi treceau în revistă întreaga viață a prizonierului, în cele mai mici amănunte. Apoi o luau de la capăt. Anchetatorul depista orice neconcordanță și o amplifică, prezentând-o ca pe o dovadă indubitabilă de vinovăție. De câte ori prizonierul încerca să se justifice, anchetatorul izbucnea în râs, determinându-l să caute un alt răspuns, cât mai plauzibil.

După săptămânile de izolare și de nesiguranță, prizonierul încerca sentimente de ușurare și de recunoștință atunci când se întâlnea cu anchetatorul, acesta fiind singura ființă cu care putea comunica. Mai mult, ajungea să se învinovățească singur, pentru a face ancheta să avanseze, pentru a nu mai trăi în tensiunea aceea psihică insuportabilă. Treptat avea impresia că muncește cot la cot cu anchetatorul pentru rezolvarea cât mai rapidă a cazului său.

Pe măsură ce treceau săptămânile, prizonierul își lăsa tot mai mult sufletul în mâinile anchetatorului, iar acesta, ori de câte ori obținea o nouă mărturie, slăbea presiunea. Îi oferea prizonierului o țigară, stătea cu el la taclale, îi spunea că este un simplu om care trebuie să-și facă meseria. Dacă prizonierul întârzia să facă noi mărturisiri, strângea din nou șurubul, arătându-se nemulțumit că i-a fost înșelată încrederea, că nu s-a colaborat așa cum ar fi trebuit.

Pe măsură ce acuzațiile la adresa lui începeau să se contureze, prizonierul își dădea seama că singura cale de a

scăpa de acel calvar era mărturisirea completă. Altfel infernul ar fi continuat la nesfârșit. În nouăzeci și nouă la sută din cazuri, ajuns în această fază, prizonierul semna tot ce i se punea în față.

În Uniunea Sovietică de pe timpul lui Stalin, mărturisirea completă marca sfârșitul interogatoriului. După obținerea ei, prizonierul era împușcat sau trimis într-un lagăr de muncă. Din acest motiv, termenul de „spălare a creierului” este impropriu folosit în cazul procedurilor folosite de ruși asupra prizonierilor. Izolarea și interogatoriile constituiau, de fapt, doar prima etapă a metodei, cea de *dezghețare*.

Spre deosebire de ruși, chinezii au aplicat întreaga succesiune a etapelor, propunându-și, încă de la început, sarcina ambițioasă a reeducării prizonierilor. Pentru ei, obținerea mărturisirilor complete reprezenta abia începutul. Pentru a trece la faza a doua, cea de *schimbare*, mutau prizonierul într-o celulă mai largă, alături de alți deținuți. Aici avea loc îndoctrinarea. Din zori și până în noapte, prizonierul îi studia, împreună cu ceilalți, pe Marx și pe Mao, asculta prelegeri de învățământ politic și se autoevalua în cadrul ședințelor de autocritică. Supraveghetorii nu apreciau individual progresele, ci numai la nivelul întregului grup. Orice ameliorare, cât de mică, a condițiilor de detenție, depindea numai de „progresele” înregistrate de absolut toți membrii grupului. Din acest motiv, fiecare prizonier era foarte atent la comportamentul celorlalți, atacându-i violent pe cei care se dovedeau mai rezistenți la îndoctrinare. În cele din urmă, „rezistenții”, nemaisuportând presiunile exercitate de colegi asupra lor, se conformau comportamentului de grup. Imediat ei simțeau cum ceilalți îi privesc cu simpatie și chiar cu recunoștință. Se crea astfel reflexul de supunere necondiționată față de procesul îndoctrinării. Supunerea îl făcea pe prizonier să supraviețuiască în detenție, să se bucure de considerația colegilor săi, să se cufunde în anonimat pentru a-și reduce zbuciumul interior. Noul comportament atrăgea după sine, din cauza fenomenului de disonanță cognitivă, remodelarea simțămintelor și, în cele din urmă, a gândirii. În

timp, prizonierul ajungea să creadă că numai credința în noua doctrină îi putea aduce stima celor din jur. El avea „revelația” că ideologia comunistă reprezintă „adevărul absolut”, că doar lui trebuia să-și dedice viața.

Având în vedere acest proces de „spălare a creierului”, utilizat de chinezi asupra prizonierilor de război occidentali, se poate înțelege mult mai ușor cea de-a doua etapă a modelului de creare a unei noi identități și anume *schimbarea...*

Schimbarea constă în a impune individului un nou mod de a se comporta, de a simți și de a gândi. Astfel se umple vidul creat de ștergerea vechii sale identități și i se creează noua identitate. În acest sens, așa cum am văzut ceva mai înainte, procesul de îndoctrinare constă atât în tehnici evidente, convenționale (ore de învățământ politic, lecturi, ritualuri specifice), cât și în metode subtile, neconvenționale (inclusiunea într-un grup și supunerea la presiunile exercitate de acesta, crearea reflexelor de gândire ș.a.m.d.). Multe dintre tehnicile folosite în perioada anterioară, cea a *dezghețării*, sunt utilizate, în continuare, și în această a doua etapă.

Metoda chineză a demonstrat că cea mai puternică sursă de influență, în cadrul unui grup izolat, este reprezentată de dorința noilor prizonieri de a deveni asemenea veteranilor. Veteranii sunt percepuți ca modele de comportament și fel de a gândi, ca exemple de adaptare și supraviețuire, ca indivizi care au scăpat de povara acuzațiilor și se află spre finalul unui extenuant proces de reformare a personalității. Novicele, disperat, confuz, aflat la limita rezistenței tind să urmeze din instinct experiența veteranilor pentru a supraviețui.

Trebuie remarcat faptul că remodelarea novicilor prin această metodă se face numai când aceștia sunt convinși de sinceritatea veteranilor. Dacă există un dubiu cât de mic că veteranii s-ar afla în slujba autorităților, că sunt informatori sau agenți ai Puterii, tehnica nu mai dă rezultate. Novicii se izolează în ei înșiși, refuză contactele cu ceilalți membri ai grupului, resping orice cooperare. Din acest motiv, metoda chineză nu presupune, în mod special, contacte cu vreun

prizonier anume, nu se bazează pe infiltrarea de informatori sau agenți de influență suplimentari. Grupul este tratat în ansamblul său, iar constrângerile sau recompensele se aplică tuturor. Orice contact cu vreun veteran ar trezi suspiciune și ar compromite procesul de îndoctrinare. Este suficient ca veteranii să-și joace rolul lor de indivizi aflați la granița dintre viața în penitenciar și libertate. Novicii au încredere în ei pentru că îi simt asemenea lor. În același timp tind să le urmeze comportamentul pentru că veteranii reprezintă un model de supraviețuire.

Același lucru se constată, de pildă, în practica judiciară. Membrii bandelor criminale rezistă de obicei cu înverșunare interogatoriilor extenuante și presiunilor de tot felul venite din partea anchetatorilor. Însă atunci când un membru marcant al bandei este determinat să coopereze cu anchetatorii, exemplul său, în marea majoritate a cazurilor, îi determină și pe ceilalți delincvenți să facă mărturisiri complete.

Aceeași metodă este utilizată și în anumite penitenciare, în vederea reeducării deținuților. Eforturile autorităților se concentrează asupra celui care este privit ca lider de către ceilalți pușcăriași. Atunci când acesta este determinat să coopereze, influența lui asupra grupului poate fi determinantă în procesul de reeducare. Metoda implică totuși riscuri serioase. Dacă legătura liderului de grup cu autoritățile este descoperită mult prea devreme de către ceilalți deținuți, acesta poate să cadă în dizgrația grupului, să fie catalogat drept „gușă”, „ciripitor” ș.a.m.d. Astfel întreaga strategie dă greș, iar susceptibilitatea deținuților crește, făcându-i mult mai greu de reeducat prin repetarea acestei tehnici sau chiar prin aplicarea altora.

În spitalele de boli nervoase este cunoscut faptul că, pentru recuperarea pacienților, cea mai mare influență asupra acestora o au gardienii, infirmierele sau ceilalți pacienți. Medicii psihiatri obțin, de obicei, mai puține succese decât personalul auxiliar, tocmai pentru că rezistența internă a pacienților se amplifică instinctiv în prezența unui cadru medical cu autoritate. În unele spitale, psihiatrii, pentru a

obține rezultate pozitive, se mențin în umbră, coordonează comportamentul infirmierelor și al gardienilor, supraveghează discret adunările „libere” ale bolnavilor.

O metodă deosebit de eficientă, dar, într-un fel, și riscantă, este cea a „fratelui mai mare”. Foarte multe companii au renunțat la metoda tutelării noilor angajați de către persoane aflate spre vârful ierarhiei. Nou-veniții sunt încredințați celor aflați pe aceeași treaptă cu ei, dar vechi în meserie, sau celor de pe treapta imediat superioară. Aceștia au mult mai multă influență, astfel se creează și relații interpersonale mult mai stabile, care, în final, îi fac pe nou-veniți să devină loiali firmei. Riscul constă în faptul că unii dintre „frații mai mari” pot avea propriile lor frustrări, pe care le inoculează novicilor, determinându-i să devină reticenți sau chiar ostili față de cei din fruntea ierarhiei. În alte cazuri, „frații mai mari” pot manifesta o loialitate ostentativă față de companie, efectul fiind crearea aceluiași sentiment de reticență.

În sectele extremiste, *schimbarea* are loc în cadrul unor ritualuri extenuante, monotone, repetate la nesfârșit, în grup. Uneori predicile pe care sunt nevoiți să le asculte noii adepți sunt sofisticate, aproape neinteligibile, însă mesajul general este întotdeauna același: lumea exterioară este rea, de aceea unica speranță o reprezintă apartenența la sectă și respectarea întocmai a învățăturilor liderului. „Iluminarea spirituală este imposibilă pentru cei din exterior, deoarece ei nu cunosc «adevăru».” Iar „adevăru” poate fi înțeles numai printr-o supunere oarbă față de îndemnul conducătorului. „Vechile concepte” trebuie abandonate pentru a elimina „răul”, gândirea rațională este potrivnică progresului spiritual, în consecință numai credința fără limite poate salva sufletul și trupul. Recruților li se inoculează un nou comportament, un nou mod de gândire, noi simțăminte în mod gradat. Ei sunt considerați asemenea unor nou-născuți din punct de vedere spiritual. În momentul în care se observă o prea mare rezistență din partea vreunuia, procesul este încetinit și, cel mai adesea, respectivul este încredințat unui sectant experimentat care să-i continue îndochinarea. Întotdeauna,

puterea de influență a partenerilor de grup are mai mari șanse de reușită decât presiunea din partea celor situați în fruntea ierarhiei.

De multe ori, ședințele de îndoctrinare pot deveni obsedante, confuze, dar tocmai asta se dorește. Noul adept este adus într-un gen de transă hipnotică, în care gândirea logică este anihilată, mărinzind astfel șansele de reușită ale procesului creării unei noi identități. În plus, dacă novicii adorm în timpul unor ritualuri obositoare, sentimentul de vinovăție pe care îl încearcă instinctiv poate fi exploatat la maximum, pentru a-i face să se străduiască și mai mult în atingerea „iluminării spirituale” pe calea indicată de liderul sectei.

O altă tehnică de *schimbare* este „experiența spirituală”. Cele mai bine păstrate secrete ale recrutului sunt colectate treptat, eventual prin intermediul noilor săi prieteni din cadrul sectei, și transmise liderului pentru a fi folosite mai târziu, în revelarea unei așa-zise „experiențe spirituale”. Spre exemplu, noul adept a avut o prietenă care s-a sinucis. Informația este pasată conducătorului, care, la momentul potrivit, în cadrul unor ritualuri specifice, o face cunoscută. Recrutul, știind că nu divulgase nimănui secretul sau fiind convins că cel căruia i-l împărtășise nu îi putea trăda încrederea, ajunge la concluzia că liderul i-a citit gândurile sau a comunicat cu divinitatea. În consecință el ajunge să-și ceară iertare pentru insuficienta preocupare de a deveni un „bun” membru al sectei, iar încrederea lui în lider devine de nezdruncinat. În același timp, prin astfel de trucuri, conducătorul sectei capătă o aură cvasidivină. Și cum lipsa de credință în divinitate este cel mai mare păcat al unui sectant, dar și originea tuturor relelor din lume, noua identitate a adeptilor va fi lipsită total de atributul gândirii logice. În consecință, dependența adeptilor de sectă și de liderul acesteia va fi totală.

Din nou, studiile de psihologie socială axate pe analiza tehnicilor de manipulare din cadrul sectelor arată că totuși cea mai puternică presiune de influențare a noilor membri vine din partea semenilor lor deja îndoctrinați. Aceștia din urmă

sunt absolut convinși că știu exact ce le lipsește nou-veniților și îi „prelucrează” în consecință. Veteranii au senzația că ei sunt singurii vinovați în caz că recrutul nu e destul de maleabil, de aceea își măresc eforturile și presiunea până când obțin rezultatul dorit.

Pentru accelerarea procesului de creare a unei noi identități, membrii grupului sunt împărțiți în subgrupuri, astfel încât recruții să se afle permanent în preajma și sub influența unor veterani de care să se lege și sufletește.

Dar *schimbarea* nu implică doar inocularea unui sentiment de supunere necondiționată față de liderul sectei sau inocularea unor precepte religioase cu totul noi. Pentru a fi de durată, se urmărește crearea unei veritabile „mitologii” a grupului. Adepții ajung, treptat, să-și mărturisească între ei „vechile păcate”, să răspândească poveștile de succes ale sectei sau istorisirile cu aură mistică avându-l în centru pe lider, să perceapă noua viață din cadrul grupului ca fiind singura posibilă pentru ei. Se naște astfel un simț al comunității, iar dependența sectanților de grup este definitivă. Amenințați cu părăsirea sectei sau cu dezintegrarea acesteia, ei vor alege sinuciderea, așa cum s-a întâmplat în Guyana.

Trebuie adăugată și observația că, pentru reușita *schimbării*, o importanță aparte o are mediul (*fizic*, dacă putem să-i spunem așa) în care se află recrutul. După cum s-a văzut, *izolarea* este absolut necesară. Cele mai eficiente procese de schimbare au loc în închisori, spitale, internate, cazărmi etc. Liderii sectelor extremiste își duc întotdeauna adepții în locuri izolate, departe de lumea înconjurătoare, unde orice contact cu exteriorul este anihilat. Așezarea sectei este ridicată din temelii, într-un loc virgin, la fel cum noua identitate a adeptului este reconstruită total, pe spațiul liber obținut prin distrugerea vechii personalități.

Având în vedere tehnicile de *schimbare* a identității în sectele religioase sau în diferite instituții, se pot face și alte numeroase paralele cu manipularea din sistemele sociale totalitare. Ideologia comunistă, spre exemplu, urmărea formarea „omului nou”. Procesul de *schimbare* includea izolarea între

granițele țării, distrugerea a tot ceea ce amintea de trecut, reinventarea istoriei, exacerbarea cultului personalității, deposedarea cetățeanului de tot ceea ce i-ar fi oferit un anume grad de intimitate și cufundarea lui în anonimatul unei mase de manevră uniforme, includerea lui în tot felul de grupuri de îndoctrinare încă de la cea mai fragedă vârstă ș.a.m.d.

Eșecul sistemelor totalitare, mai ales al celor de sorginte comunistă, s-a datorat, într-o anume măsură, și numărului foarte mare de indivizi a căror mentalitate trebuia schimbată. Procesul are șanse de reușită cu atât mai mari, cu cât grupul este mai restrâns. Și totuși nu aceasta este cauza principală a eșecului, ci *supralicitarea*. Într-un capitol anterior spuneam că una dintre cele mai recente concluzii ale cercetătorilor în psihologie socială este aceea că presiunea manipulatorului asupra individului nu trebuie să depășească un anume prag. Depășirea pragului echivalează cu declanșarea unui intens sentiment de frustrare. Acesta va fi păstrat în interiorul individului, va fi ascuns de frica de represalii, însă, mai devreme sau mai târziu, va izbucni cu efecte incontrollable.

Pentru reușita totală a manipulării, individul trebuie să rămână cu iluzia că el a ales *schimbarea*, nu că i-ar fi fost impusă. Nu trebuie să uităm cât de preocupat era Goebbels ca programele lui de propagandă să nu depășească limita peste care populația ar fi fost plictisită și ar fi închis butonul radioului. Spre deosebire de el, activiștii lui Ceaușescu au exagerat enorm manifestările de venerare a „cârmaciului”, iar efectul a fost exact invers celui preconizat.

Se cuvine aici o digresiune cu privire la diferența fundamentală dintre socialismul de sorginte moscovită și socialismul democratic. Pentru cei care au trăit (și au suferit) într-un sistem socialist totalitar, pare de-a dreptul bizară aderența pe care o au ideile socialiste în democrațiile veritabile, și chiar în rândurile unei mari părți a intelectualității occidentale. Această percepție are la bază confuzia intenționată pe care propaganda comunistă a creat-o printr-un vast sistem de dezinformare și manipulare a opiniei publice interne și internaționale. S-a încercat inocularea ideii

că socialismul este același, indiferent de căile prin care este promovată. Mai mult, chiar și astăzi, când sistemele totalitare s-au prăbușit, nostalgicii comuniști, în intenția de a convinge cetățenii că doctrina în numele căreia au militat era „corectă”, iau Suedia ca exemplu de țară în care principiile socialiste (în special în ceea ce privește redistribuirea venitului) au avut câștig de cauză. Or, tocmai aici se află deosebirea esențială.

În democrațiile autentice, cetățeanul este *liber să opteze* pentru socialism, la fel ca pentru orice altă ideologie. De asemenea, el este *liber să renunțe* la respectiva doctrină atunci când nu mai este convins de eficiența ei. În sistemele socialiste totalitare, cetățeanul este *forțat să se supună* preceptelor ideologice impuse „de la Centru”, fără a avea nicio altă variantă. Mai mult, nesupunerea echivalează cu pedepse adesea insuportabile. Standardul înalt de viață atins în Suedia se datorează tocmai *sistemului democratic* de acolo. Dezastrul din țările est-europene a fost provocat tocmai de *sistemul totalitar*. Aderența pe care o au principiile socialiste în democrațiile autentice se datorează faptului că adepții lor *cred sincer* în ele. Prăbușirea „lagărului socialist” a fost posibilă pentru că oamenii *nu au mai crezut* în ideologia socialistă, poate și pentru că au fost forțați s-o facă decenii în șir.

Trebuie remarcat faptul că succesele regimurilor socialiste s-au înregistrat în prima perioadă a acestora, atunci când oamenii încă trăiau cu iluzia că socialismul este opțiunea lor firească. În acea vreme, era absolut real entuziasmul celor care, spre exemplu, în România, au construit, prin muncă voluntară, liniile ferate Bumbesti-Livezeni, Salva-Vișeu sau alte numeroase obiective. Pentru că acei oameni, atunci, credeau sincer în „zorii unei ere noi”. Dar pe măsură ce regimul a devenit tot mai apăsător, iar nivelul de trai tot mai scăzut, ei au încetat să mai creadă. Astfel, câteva decenii mai târziu, regimurile socialiste s-au prăbușit din interior, tocmai pentru că marea majoritate a populației simțea nevoia unei alternative.

Și totuși, poate că o anumită confuzie persistă. Sunt tot mai mulți cei care susțin că principiile socialiste contează la urma

urmei, nu căile prin care au fost promovate acestea, iar dacă s-au înregistrat eșecuri, a fost din cauza unor conducători incapabili, nu a sistemului în sine. Argumentația poate părea logică, dar ea eludează complexitatea fenomenului.

Sistemul socialist de sorginte moscovită pune *doctrina pe primul plan*. Omul trebuia să se supună acesteia fără crâcnire. Situația în țările occidentale este total diferită, pentru că, acolo, ideologia socialistă este doar o parte a unui sistem democratic, în care *omul se află pe primul plan*, iar sistemul trebuie să se adapteze pentru a pune în valoare personalitatea și calitățile fiecărui cetățean, indiferent de opțiunea lui politică.

În țările est-europene, nivelul de trai tot mai scăzut era motivat de oficialități prin necesitatea existenței unor „generații de sacrificiu” care să facă posibil acel „viitor luminos”, tot mai îndepărtat. Oamenii nu trăiau *în prezent*, ci doar sufereau, singura lor speranță fiind că urmașii se vor bucura, poate, de viață. În democrațiile veritabile, oamenii trăiesc *în prezent*, se bucură de viață și se îngrijesc în mod normal de generațiile viitoare.

În esență, deosebirea dintre socialismul de sorginte moscovită și cel democratic este deosebirea dintre *totalitarism* și *democrație*. Principiile socialiste ajunseseră, în Est, doar învelișul doctrinar menit să instituie un regim autoritar, în care nu era admisă nesupunerea, mai ales față de conducător. De aceea și metodele de instaurare și de menținere a unui astfel de sistem erau foarte asemănătoare cu cele utilizate în alte regimuri totalitare (de exemplu, în cel nazist). Ideologia, principiile „înălțătoare” în numele cărora guvernau liderii comuniști ajunseseră simple idei abstracte, menite să justifice represiunea. Ceea ce îi interesa pe conducători era doar menținerea unei puteri absolute asupra oamenilor, în numele căreia să-și aroge privilegii nemăsurate. Ei erau primii care încălcau principiile pe care le propovăduiau. De aceea sistemele socialiste totalitare ajunseseră să nu mai aibă nimic comun cu socialismul autentic. Ele erau pur și simplu sisteme totalitare, perfect asemănătoare celor pornite de la o doctrină de dreapta, spre exemplu. Întotdeauna, extremele se ating.

Acesta este și motivul pentru care curentul socialist din societățile democratice, concretizat și în Internaționala socialistă, refuză să se asocieze cu partide socialiste de sorginte moscovită sau asemănătoare lor. Pentru că astfel de partide nu urmăresc promovarea doctrinei socialiste (așa cum declară), ci sunt doar instrumentele prin care se încearcă promovarea unui sistem totalitar.

Socialismul a fost, este și va rămâne o ideologie cu o mare putere de fascinație asupra oamenilor. Însă promovarea principiilor sale este posibilă numai în cadrul unui sistem democratic. Doar într-un asemenea sistem, în care oamenii sunt liberi să aleagă, aderența sinceră la doctrina socialistă are șanse de reușită. În plus, orice abatere de la principii este imediat sancționată de celelalte partide, iar pericolul alunecării spre totalitarism (și spre toate consecințele nefaste ale acestuia) este cu atât mai mic, cu cât sistemul democratic este mai puternic.

În fond, în democrațiile avansate spre care se tinde, mai ales în cele participative, confruntările ideologice pierd foarte mult din intensitate. Cetățeanul nu mai este interesat de doctrina în sine, ci de ceea ce îi oferă promotorii ei în sensul bunăstării personale imediate. Încrâncenările, zvârcolirile, confruntările violente au loc doar acolo unde sistemul democratic este abia în formare. Variantele hibride, precum „democrația cu un despot luminat”, au avut uneori efecte benefice doar în democrațiile fragile, pe o perioadă limitată. Prelungirea unei astfel de perioade duce inevitabil la alunecarea spre totalitarism, în momentul în care „despoții” încep să prindă gustul puterii nelimitate.

Reînghețarea este cea de-a treia și ultima etapă a procesului de creare a unei noi identități. După ce i-a fost distrusă vechea personalitate și a fost supus îndoctrinării, individului i se cimentează noua identitate, pentru a nu exista posibilitatea să revină la vechile obiceiuri, sentimente sau mod de gândire, o dată ieșit de sub presiunea manipulatorilor săi. O mare parte dintre tehnicile descrise la primele două etape sunt folosite în

continuare.

Neglijarea *reînghețării* poate duce la eșecul întregului proces. Statisticile arată că, în ciuda programelor de reeducare din unele penitenciare, foarte mulți deținuți, o dată eliberați, recidivează. Din prima zi de libertate, ei se întorc la vechii prieteni, în mediul social cu care sunt obișnuiți și își reiau îndeletnicirile ilegale. Un lucru asemănător se întâmplă cu foștii pacienți ai spitalelor de boli nervoase, o dată reveniți la situația familială sau socială ce le-a produs căderea psihică. Și în cazul acestora, *lipsa unui suport social ulterior* zădărnicește programele de resocializare cărora le-au fost supuși în perioada internării.

În domeniul educației, se știe deja că „repetiția este mama învățăturii”. Însă principiul nu se aplică numai acumulării de cunoștințe. Sistemul educațional, după cum am spus deja, are și menirea de a crea elevului anumite deprinderi, un sistem de gândire specific, o scară de valori prin prisma căreia acesta va evalua ceea ce îi oferă societatea, noii prieteni și colegi de muncă etc. Integrarea proaspătului absolvent într-un mediu total diferit de cel cu care fusese obișnuit în timpul studiilor poate anihila efectul perioadei de educație, cu consecințe adesea negative.

De asemenea membrii unor secte religioase, atunci când le părăsesc, revin treptat la vechile deprinderi, sub presiunea noului mediu social.

Pentru ca procesul de creare a noii identități să nu se termine cu un eșec, perioada de *reînghețare* este riguros urmărită. Individului i se impune, în primul rând, să-și blameze trecutul, să-și facă autocritica, să se confeseze îndrumătorilor sau partenerilor săi. El trebuie să se simtă permanent vinovat de faptele, gândurile și sentimentele pe care le-a încercat înaintea *schimbării*. În lagărele de reeducare sau în cultele extremiste, individul este obligat să-și negligeze aptitudinile specifice, să-și renege familia și foștii prieteni sau colegi, să-și reprime dorințele firești sau interesele personale și să se preocupe doar de ceea ce i se spune că este „permis”, „corect” ori „înălțător”. De cele mai multe ori, ca și în etapele

precedente, novicele este dat spre tutelare unui veteran. Astfel se ating două obiective. Novicele va avea permanent un model de comportament la care să se raporteze și spre care să tindă, iar veteranul își va găsi confirmarea credinței sale în respectul pe care i-l va arăta învățacelui.

Noua pereche sau, după caz, noul grup va forma în acest fel o „familie adevărată”. Celelalte legături de sânge vor fi privite doar ca o demodată familie „biologică”, neavând nimic comun cu spiritul. Jim Jones, liderul sectei *Templul poporului*, ai cărei membri au comis acea halucinantă sinucidere colectivă în Guyana, le-a impus adeptilor săi să i se adreseze cu formula de „tată”. Comuniștii ruși îl denumeau pe Stalin „tutucul”.

Pentru a impulsiona cimentarea noii identități, individului i se dă, uneori, un nou nume, i se impun un nou stil de îmbrăcăminte, o nouă tunsoare, noi formule de adresare, un nou limbaj, toate acestea specifice grupului și neavând nicio legătură cu perioada anterioară din viața lui. În sistemele totalitare, am discutat deja, se ajunge până la impunerea unui nou tip de locuință, a unui nou sistem educațional, a unui nou regim alimentar ș.a.m.d.

În scopul ruperii tuturor legăturilor tradiționale ale individului, acesta este forțat să locuiască într-un mediu cu totul nou și cât mai lipsit de intimitate. Liderii marilor sisteme totalitare au inițiat deportările în masă. Întregi grupuri etnice au fost determinate, prin forță în marea majoritate a cazurilor, să-și părăsească teritoriile natale și să se stabilească la sute și mii de kilometri distanță, în locurile de baștină ale altor popoare. Conflictele sângeroase interetnice, înregistrate mai ales în ultimii ani în numeroase zone ale globului (în fosta Uniune Sovietică, în fosta Iugoslavie etc.) sunt urmarea nefastă a unor astfel de acțiuni, desfășurate cu decenii în urmă. Mutarea într-un mediu total nou face mult mai facilă subordonarea indivizilor față de autorități. Lipsiți de suportul social și moral cu care erau obișnuiți, oamenii se vor supune noilor conducători, ca urmare a unui elementar instinct de conservare.

O altă metodă eficientă de *reînghețare* este transformarea

adeptului în propovăduitor. Repetând mereu aceleași idei, în eforturile de a cuceri noi adepți, individul va ajunge să creadă neștrămutat în ele, chiar și după ieșirea de sub influența directă a manipulatorilor. În acest fel, victima va deveni la rândul său manipulator, iar sistemul distructiv se va perpetua la nesfârșit.

Atunci când acest model în trei trepte, universal valabil, este aplicat în mod riguros, el poate avea efecte tragice asupra individului, dacă acesta ajunge în situații sociale cu totul noi, incompatibile cu identitatea ce i-a fost impusă de artizanii manipulării.

În cazul adepților lui Jim Jones, aceștia au ales sinuciderea colectivă atunci când au fost amenințați cu reîntoarcerea la viața din afara sectei.

O situație dramatică se întâlnește și în cazul unor veterani de război. „Sindromul Vietnam”, spre exemplu, a fost cauzat tocmai de hiatusul dintre perioada „cazonă” a individului, perioadă în care acestuia i s-a inoculat o nouă identitate, cea de războinic în apărarea unei cauze juste, și mediul social în care el a revenit. Aflat din nou în mijlocul celor apropiați, veteranul nu a mai beneficiat de suportul social avut în cadrul armatei. Dimpotrivă, el a văzut că majoritatea celor din jur califică faptele sale de vitejie drept crime murdare, că întregul război era considerat inutil și dăunător pentru națiune. În lipsa unor programe riguroase de readaptare la noile realități sociale, efectele fenomenului de disonanță cognitivă au fost devastatoare pentru majoritatea foștilor combatanți. Unii nu au mai putut suporta și s-au sinucis, iar mulți alții au rămas să trăiască la periferia societății, cel mai adesea în izolare sau căutând compania foștilor camarazi de arme pentru a da frâu liber nostalgiei după vremurile de război.

O situație asemănătoare s-a înregistrat după căderea regimurilor totalitare. Unii dintre acei lideri naziști care au crezut sincer în Hitler s-au sinucis imediat după moartea acestuia. Goebbels, de comun acord cu soția sa, și-a otrăvit cei șase copii, a asistat la sinuciderea consoartei, apoi și-a pus și el

capăt zilelor.

În țările foste comuniste, cele mai mari probleme de readaptare le au foștii activiști și propagandiști de partid. În perioada ce a urmat executării lui Ceaușescu, unii dintre colaboratorii lui fideli s-au sinucis, iar alții au ajuns în stări de depresie accentuată. Mulți însă, chiar foarte mulți, au intrat în scena politică și continuă promovarea aceleiași ideologii, sub o formă sau alta, sub sigla unui partid sau a altuia. Pentru ei, renunțarea la vechea doctrină, pe care au propovăduit-o decenii în șir, ar echivala cu sinuciderea morală sau chiar fizică. Fenomenul disonanței cognitive este atât de puternic în cazul lor, încât nu mai pot fi recuperați pentru societate, mai ales în lipsa oricărui program de reeducare și reintegrare socială. Din păcate, după prăbușirea regimului ceaușist, ei au ajuns să conducă România, în numele unor principii democratice față de care li s-a inoculat, decenii la rând, o repulsie instinctivă.

Imediat după revoluție, un analist politic provenit din vechea nomenclatură lansa ideea că românilor le vor fi necesare cel puțin două decenii pentru a-și schimba mentalitatea. Experiența primilor șase ani de după revoluție a dovedit că tocmai cetățenii de rând au fost primii care au acceptat noul sistem democratic și regulile economiei de piață. Cei de la țară, unde tradițiile și legăturile interumane au fost mai puțin alterate, s-au adaptat rapid, de îndată ce le-a fost redat dreptul de proprietate. Ceva mai greu a reacționat clasa muncitoare, alcătuită în mare parte din oameni care și-au rupt legăturile sociale și s-au mutat în diferite centre industriale pentru a începe un mod nou de viață, conform cu „standardele socialiste”. Însă și această categorie, după ce a experimentat pe propria sa piele „originalitatea” tranziției românești, s-a adaptat, mai mult datorită instinctului de supraviețuire, noii identități de cetățeni trăitori într-un sistem democratic. Ceea ce înseamnă că marea manipulare inițiată de propovăduitorii totalitarismului a luat sfârșit. S-a intrat astfel în perioada manipulărilor medii, prin care cei care dețin puterea încearcă să se mențină la conducere prin orice mijloace.

Rămâne de văzut cât va dura și această etapă...

Fascinanta putere a manipulărilor neurolingvistice

În 1979, *programul neurolingvistic* începea să suscite interesul publicului. Inițiatorii lui, psihologul Richard Bandler și lingvistul John Grinder, susțineau că pot pătrunde în mintea oricărei persoane și îi pot influența modul de gândire și de acțiune numai cu ajutorul câtorva metode originale de interpretare a limbajului și a gesturilor.

La început, afirmațiile celor doi cercetători au fost privite cu suspiciune, însă, după câteva demonstrații, tulburătoarele perspective oferite de programul neurolingvistic au provocat deopotrivă entuziasm și spaimă. Datorită simplității lor, metodele descoperite de Grinder și Bandler sunt la îndemâna oricui, după un minim exercițiu, dar, în același timp, puse în slujba unor minți malefice, ele pot deveni instrumente foarte periculoase de manipulare și control social.

La începutul anilor șaptezeci, John Grinder avea deja o reputație solidă în domeniul lingvisticii și activa ca profesor la Universitatea California din Santa Cruz. La rândul său, Richard Bandler era o somitate în domeniul psihiatriei. Cei doi au început în Santa Cruz o cercetare din care, mai târziu, s-a dezvoltat programul neurolingvistic. Studiile se axau pe analizarea comportamentului unor foarte buni medici psihiatri, cu intenția de a descoperi ce anume îi făcea pe aceștia să aibă succes în vindecarea bolnavilor. Mai precis, cum reușeau să comunice cu pacienții, să și-i apropie și să-i influențeze în sensul reintegrării în societate.

Grinder și Bandler au asistat la sute de ședințe de psihoterapie și au analizat în amănunt alte sute de înregistrări video. Treptat, din observarea amănunțită a nenumăratelor

întâlniri doctor-pacient, au început să identifice și să sistematizeze principalele „structuri neurolingvistice” (cum le-au denumit ei) ale procesului de comunicare interumană. În urma cercetărilor au ajuns la concluzia că o mare parte din tulburările psihice, de la traumele din copilărie până la fobiile adulților, își pot avea cauzele în deficiențe de limbaj și în lacune de comunicare.

Dar curiozitatea celor doi nu s-a limitat numai la studiul limbajului. În dorința de a descoperi noi căi de înțelegere a minții omului, Grinder și cu Bandler au plecat în Arizona, la Phoenix, pentru a studia metodele celebrului psihiatru Milton Erickson. Acesta își petrecuse mai mult de o jumătate de secol pentru a dezvolta un stil propriu de hipnoză, numit „inducție indirectă”, prin care aducea subiecții în stare de transă făcând apel la amintirile și experiențele acestora, ori punându-i să-și concentreze atenția pe diferite imagini mentale.

După analiza unor nenumărate ore de hipnotism, cei doi au reușit să descifreze secretele lui Erickson: modul de a vorbi, strategiile de variație a tonului vocii, adaptarea la ritmul de respirație al subiecților ș.a.m.d. Apoi au făcut legătura între cercetările lor inițiale și noile studii, pentru a cuprinde întreaga complexitate a procesului de comunicare interumană, atât verbală, cât și non-verbală.

Astfel au descoperit că un practician foarte bine antrenat poate influența decisiv comportamentul, emoțiile și gândirea interlocutorilor săi printr-o serie întregă de metode, cum ar fi: copierea gesticii celuilalt, reglarea respirației, modificarea subtilă a limbajului, a mimicii ori a intonației, utilizarea unor „ancore” pentru a focaliza atenția celuilalt în sensul dorit ș.a.m.d.

Punând cap la cap toate rezultatele muncii lor, Grinder și Bandler au pus la punct o teorie conform căreia fiecare individ ia contact cu lumea exterioară prin trei modalități primare de percepție: vizuală, auditivă și senzitivă. Însă în cazul fiecărui om, numai una dintre aceste modalități de percepție este predominantă.

Persoanele „vizuale” își amintesc cu plăcere de peisajele

frumoase admirate cândva, în călătorii, de casa copilăriei, de înfățișările picturale ale bunicilor etc.

Persoanele „auditive” sunt atente la fiecă zgomot. Unele sunete le pot deștepta amintiri dragi sau, dimpotrivă, dureroase. Oamenii la care această modalitate de percepție este predominantă își amintesc ușor de cântecele auzite cu mulți ani în urmă, de vocea caldă a mamei, de zgomotele casei ș.a.m.d.

Persoanele „senzitive” percep lumea ca pe un păienjeniș de emoții, gusturi, mirosuri, atingeri. Ele știu să aprecieze confortul unui fotoliu sau căldura focului din sobă, își amintesc cum mirosea casa a cozonac în zilele de Crăciun ale copilăriei și reacționează imediat la parfumul sau la atingerea persoanei iubite.

Pentru a afla din ce categorie face parte un eventual interlocutor, nu este nevoie ca el să fie supus unui interogatoriu, ci doar să fie observat cu foarte mare atenție.

„Vizualii” se exprimă, de obicei, în termeni ce implică simțul vederii: „*Vezi care-i diferența?...*”, „*Altă dată să te uiți mai bine când faci lucrul ăsta...*”, „*E posibil să fie așa, mai vedem...*”, „*Uite la ce m-am gândit...*”

„Auditivii” folosesc, de regulă, expresii specifice modului lor de percepție: „*Ascultă la ce m-am gândit...*”, „*Ai mai auzit ceva de el?...*”, „*Explică-i tare și răspicat despre ce este vorba...*”, „*Îmi pocnesc tâmplele de oboseală...*”

„Senzitivii”, la rândul lor, utilizează mai des termeni implicând emoții și senzații tactile, olfactive ori gustative: „*Ai prins ideea?...*”, „*Mă simt bine cu ei...*”, „*E o tipă acră...*”, „*Nu-mi miroase a bine...*”

Bandler și Grinder au mers mai departe și au susținut că fiecare tip de persoană este caracterizat, pe lângă limbaj, de mișcările ochilor și de ritmul respirației. În cursul contactelor interumane, „vizualii” obișnuiesc să privească în sus și să respire abia perceptibil. „Auditivii” pot fi recunoscuți după mișcările ochilor într-o parte și în alta și după respirația normală. „Senzitivii” aruncă dese priviri în dreapta-jos și respiră adânc.

Având în vedere aceste informații, practicianul poate afla căreia dintre cele trei categorii îi aparține interlocutorul său. Știind acest lucru, el se poate adapta insesizabil modului în care celălalt vorbește, respiră și privește. Astfel se creează o legătură subtilă între practician și interlocutor, legătură datorită căreia practicianul dobândește încrederea celuilalt și apoi, treptat, îi poate influența gândirea, comportamentul și chiar deciziile. Psihologii care au experimentat aceste metode în tratarea bolnavilor psihic au observat că ele le facilitează enorm comunicarea cu pacientul și grăbesc considerabil rezultatele pozitive ale terapiei.

După ce au pus noile lor metode la dispoziția medicilor psihiatri, Grinder și Bandler le-au adaptat și pentru uzul avocaților, oamenilor de afaceri, agenților de publicitate, politicienilor, militarilor ș.a.m.d. În fiecare caz, strategiile de „comunicare eficientă” se bazează pe variante ale tehnicilor de hipnoză subtilă, dezvoltate și utilizate de Erickson.

Iată, spre exemplu, foarte pe scurt, cum ar decurge dialogul între agentul de vânzări al unei companii de tehnică de calcul, inițiat în tehnicile de influențare neurolingvistică, și un potențial client angrosist, pe care îl vizitează pentru a-i oferi produsele firmei ce-o reprezintă:

Agentul de vânzări (AV): *Bună dimineța, domnule Petrescu. Sunt George Alexandru, agent de vânzări la Delta Electronics.*

Clientul potențial (CP): *Da, îmi amintesc că am vorbit cu dumneavoastră la telefon. (După ce îi strânge mâna, se așază înapoi în fotoliu, se reazemă de spătar și își pune piciorul stâng peste cel drept).*

AV: (se așază și el în fotoliul din fața biroului; imită insesizabil tonalitatea vocii și felul de a sta ale celuilalt) *Am înțeles că vânzările de computere ZKM vă merg foarte bine...*

CP: (zâmbește satisfăcut) *Da, cererea este încă mare. Suntem mulțumiți de ele.*

AV: (testează stabilirea contactului subtil, modificându-și treptat poziția; celălalt îl imită fără să-și dea seama, deci contactul a fost stabilit) *Ce anume v-a determinat să cumpărați produsele concurenților noștri?*

CP: (privirile îi rămân spre dreapta-jos, dezvăluindu-i modul de percepție „senzitiv”) *Păi, am simțit {expresie senzitivă} că era cea mai bună afacere la vremea respectivă și de aceea am semnat contractul cu ei.* (agentul de vânzări „ancorează” subtil fraza privind semnarea contractului, rostită de celălalt, cu o ridicare a sprâncenelor și cu un anume gest al mâinii) *Mi-am imaginat ce frumos vor arăta {expresii vizuale} ZKM-urile în noile noastre broșuri publicitare și m-am gândit că după asocierea asta se va auzi de noi {expresie auditivă}. M-a prins așa de mult ideea asta {expresie senzitivă}, că ardeam de nerăbdare {expresie senzitivă} să mă întorc și să-i pun pe oamenii mei la treabă (din nou, AV „ancorează” fraza celuilalt, privind decizia luată în trecut, cu o ridicare din sprâncene și cu același gest al mâinii). Cam asta s-a întâmplat atunci și simt {expresie senzitivă} că nu m-am înșelat.*

AV: (deschide servieta și începe prezentarea ofertei sale): *Tastatura noilor noastre modele este mult mai confortabilă. O simplă atingere a tastelor este suficientă pentru a le activa, de aceea perioada de garanție oferită de noi este de trei ori mai mare decât a concurenței. În calculator, modulele sunt ușoare și simplu de înlocuit. Sunt sigur că simțiți diferența între caracteristicile calculatoarelor noastre și cele pe care le comercializați. La fel, sunt sigur că și cumpărătorii vor simți imediat avantajele oferite de firma noastră...* (în timp ce vorbește, agentul imită tonalitatea și gesturile cu care angrosistul și-a descris strategia cu câteva momente mai înainte; de asemenea el aruncă „ancora”, pentru a-l determina pe celălalt să semneze contractul, ridicând sprâncenele și gesticulând din mână)...

Într-una dintre cărțile lor, adresată de această dată avocaților sau celor care au contact cu justiția, Grinder și Bandler descriu unele tehnici de manipulare a judecătorilor în instanță. Spre exemplu, „ancorele” acoperite și comunicarea non-verbală pot fi deosebit de eficiente în asemenea cazuri. Iată un exemplu de manipulare:

Un practicant al sistemelor de influențare neurolingvistică își însoțește prietenul la tribunal, unde acesta urmează a fi judecat. La un moment dat, în timpul desfășurării procesului,

judecătorul este amuzat de o replică a unui martor și izbucnește în râs. Imediat practicianul aruncă „ancora”: tușește într-un anume fel, își drege vocea sau strănută discret, astfel încât să nu distragă atenția, dar să fie totuși auzit de judecător. Apoi el urmărește fiecare moment de relaxare al judecătorului și repetă sunetul, pentru a întări legătura stabilită prin respectiva „ancoră”. De asemenea, participă și la alte procese, aruncând „ancora” de fiecare dată când judecătorul zâmbește, dar în așa fel încât să nu iasă în evidență. Apoi, în timpul judecării prietenului său, aruncă „ancora” cât mai des posibil, dar fără a distrage atenția. Legătura subtilă creată în acest mod între „ancoră” și comportamentul judecătorului îl va face pe acesta să se relaxeze atunci când se va adresa inculpatului și chiar să aibă o atitudine favorabilă față de acesta. Grinder și Bandler susțin că, aplicată de practicanți experimentați, metoda are șanse de reușită în majoritatea cazurilor.

Între 1975 și 1980, cei doi autori au condus numeroase cursuri de instruire în arta influențării pe căi neurolingvistice. În Statele Unite, Canada și Europa audiența lor a început să fie tot mai mare. Medici, avocați, oameni de afaceri, vânzători au trecut cu miile pe la cursurile lor. În ciuda succesului, după câțiva ani, Grinder și Bandler au hotărât să se despartă. Bandler s-a orientat spre continuarea studiilor în domeniul terapiei psihologice, în timp ce Grinder a ales calea afacerilor.

În primăvara anului 1982, chiar și în armata Statelor Unite, într-o unitate din Pennsylvania, a fost inițiat un curs de învățare a metodelor neurolingvistice, însă episodul nu s-a mai repetat poate și din cauza protestelor tot mai energice venite din partea celor care considerau respectivele metode imorale.

Bandler și Grinder au instruit peste cincizeci și cinci de mii de oameni și au scris mai mult de o duzină de cărți despre tehnicile descoperite de ei, dar nu au publicat niciodată vreun studiu științific avându-le ca subiect. Asta și pentru că lumea științifică a privit cu suspiciune cercetările celor doi. Mai mult, contestatarii lor afirmă că rezultatele pozitive sunt mult exagerate.

Și totuși, comunicarea neurolingvistică ar putea fi cea mai tulburătoare descoperire din domeniul psihologiei din ultimele trei decenii. Însă Grinder și Bandler au omis s-o fundamenteze riguros, din punct de vedere științific, fiind mult prea preocupați de avantajele comercializării aplicațiilor ei. În același timp se amplifică discuțiile referitoare la consecințele sociale ale metodelor și la responsabilitatea autorilor în acest sens. Este foarte important ca astfel de instrumente de manipulare subtilă să nu ajungă arme de temut în mâinile vreunei elite atotputernice...

Deși nu are legătură cu metodele de comunicare neurolingvistică, vom face, în cele ce urmează, o scurtă trecere în revistă a unui alt tip de manipulare subtilă, anume a celei axate pe mesajele subliminale.

Cu aproape patru decenii în urmă, James Vicary, patronul unei firme comerciale din New Jersey, l-a convins pe proprietarul unui cinematograful să încerce o nouă metodă pentru impulsivarea vânzărilor de Coca-Cola și de floricele de porumb, consumate în mod curent de spectatorii din sală. În timpul proiecției, pe ecran apăreau flash-uri inobservabile în mod conștient, dar reținute de subconștientul spectatorilor, cu două tipuri de mesaje: *Beți Coca-Cola și: Mâncați floricele de porumb*. În urma experimentului, Vicary a declarat că vânzările la băuturile nealcoolice au crescut cu optsprezece procente, iar cele la floricele de porumb, cu cincizeci și opt de procente. Afirmațiile lui au declanșat un adevărat scandal. Unele ziare i-au prezentat inițiativa ca pe descoperirea secolului, altele l-au acuzat de manipulare mârșavă a spectatorilor, iar Comisia Federală a Comunicațiilor a interzis difuzarea unor astfel de mesaje subliminale la radio sau la televiziune.

Și totuși, experimentele ulterioare nu au confirmat eficiența acestui gen de manipulare. A fost cercetat și efectul mesajelor subliminale auditive, dar tot fără rezultate semnificative. Însă cu toate contestările lumii științifice, numai vânzarea casetelor audio cu efecte de „slăbire”, de „câștigare a respectului de sine”, de „renunțare la fumat”, de „îmbunătățire a memoriei”

sau chiar de „perfecționare a îndemânării la jocul de golf” a înregistrat câștiguri de peste cincizeci de milioane de dolari numai în 1990.

În privința efectului pe care îl au mesajele subliminale auditive, psihologul Anthony Greenwald a efectuat, în 1991, un experiment simplu, dar edificator. El a convocat două grupuri de subiecți. Cei din primul grup doreau să-și îmbunătățească memoria, în timp ce componenții celui de-al doilea erau interesați în ridicarea nivelului de respect față de propria lor persoană. Ambele grupuri au fost puse să asculte casete cu mesaje subliminale. În secret însă, Greenwald a schimbat benzile între ele. La sfârșitul experimentului, fiecare subiect a fost rugat să aprecieze efectul pe care l-au avut ședințele de ascultare asupra propriilor lor așteptări. Absolut toți au declarat că simt progrese semnificative. Evident, deși experimentul a dovedit fără umbră de îndoială că efectul mesajelor subliminale este minim sau chiar nul, progresele semnalate de subiecți s-au datorat, atunci când într-adevăr au existat și nu au fost o simplă iluzie, autosugestiei.

Și totuși, conform rezultatelor unui alt tip de studii, mesajele subliminale pot avea efect. Dar și în acest caz, efectul este departe de așteptări și de miraculoasele progrese promise de reclamele destinate să vândă casetele audio și video de gen.

În 1982, John Bargh și Paulo Pietromonaco au invitat două grupuri de subiecți să vizioneze un filmuleț de desene animate „neutru”, în care Donald Rățoiul era rugat să doneze sânge la Crucea Roșie iar acesta refuza. În filmulețul proiectat primului grup au fost înserate flash-uri, imperceptibile în mod conștient, ce reprezentau cuvinte neutre precum *apă* sau *oameni*, în filmulețul destinat celui de-al doilea grup, mesajele subliminale erau reprezentate de cuvinte cu încărcătură ostilă, precum *insultă* sau *răutate*. La sfârșitul vizionărilor, fiecare subiect a fost invitat să aprecieze comportamentul rățoiului. Cei care au recepționat mesaje subliminale „neutre” s-au arătat indiferenți. Cei cărora le-au fost proiectate flash-urile „ostile” au spus despre Donald Rățoiul că este un egoist, un bădăran indiferent la suferința semenilor lor. Cei doi cercetători au

ajuns astfel la concluzia că mesajele subliminale pot induce o anumită atitudine în comportamentul subiecților.

În 1988, Steven Neuberg a făcut un experiment asemănător celui descris anterior. El a lucrat tot cu două grupuri de subiecți. Din primul grup făceau parte subiecți ce arătaseră o anume înclinație spre cooperare cu semenii lor, în timp ce al doilea grup era alcătuit din indivizi obișnuiți cu spiritul de competiție. Primilor le-au fost proiectate mesaje subliminale ce accentuau spiritul de cooperare, iar ceilalți au fost supuși influenței unor mesaje subliminale ce accentuau comportamentul competitiv, mergând până la agresivitate. Apoi subiecții au fost puși să joace câteva jocuri ce presupuneau atât cooperarea, cât și competiția în câștigarea cât mai multor puncte. Rezultatele au demonstrat că atât în cazul celor cooperanți, cât și în cel al competitivilor, înclinațiile lor firești au fost accentuate sensibil de vizionarea filmelor cu mesaje subliminale. Neuberg a inversat apoi filmele, iar rezultatele au fost aproape nule. Concluzia studiilor sale a fost că mesajele subliminale pot avea unele rezultate semnificative doar atunci când ele îndeamnă subiectul la un comportament către care acesta are deja o înclinație firească.

Dar concluzia generală a tuturor experimentelor din acest domeniu este aceea că efectul mesajelor subliminale nu corespunde nici pe departe așteptărilor și nu justifică adevărata psihoză manifestată în vânzări de milioane de dolari la casetele audio sau video. Psihoza este întreținută în mod artificial de producătorii respectivelor mărfuri și de comercianți.

Efecte mult mai semnificative în sensul manipulării consumatorului îl au reclamele evidente, precum afișele sau clipurile publicitare de la televiziune ori radio. De foarte multe ori, clienții, sub efectul unor astfel de reclame în avalanșă, cumpără lucruri de care, o dată ajunși acasă, își dau seama că nu aveau nevoie. În Statele Unite ale Americii, nemulțumirea cumpărătorilor puși în asemenea situații a ajuns, la un moment dat, explozivă. Ei au dat în judecată guvernul pentru faptul că permite cascadele de reclame care îi fac să cumpere

produse ce nu le sunt necesare. Pentru a-i împăca și pe producători și pe consumatori, a fost dată imediat o lege conform căreia fiecare cumpărător poate returna orice obiect achiziționat (evident cu excepția produselor perisabile și a altor categorii foarte bine delimitate) în termen de treizeci de zile și va primi înapoi întreaga contravaloare. Legea nu a reprezentat o lovitură prea mare la adresa producătorilor, deoarece efectul reclamelor este atât de puternic, încât procentul celor care returnează lucrurile este nesemnificativ pentru totalul vânzărilor.

Tot în cadrul acestui capitol destinat manipulărilor subtile se cuvine să amintim și un alt gen de experimente cu rezultate interesante. Unui grup de subiecți i s-a dat să citească o lungă listă de cuvinte alese la întâmplare. Unele apăreau o singură dată, iar altele se repetau cu o frecvență mai mare sau mai mică. În final, subiecții erau rugați să aprecieze favorabil sau defavorabil cuvintele. Apreciate favorabil au fost cele ce apăreau cel mai des în listă. Cercetătorii au explicat că subiecților le-au devenit, în mod inconștient, familiare cuvintele pe care le-au întâlnit mai des. Metoda este deja utilizată în strategiile agențiilor de publicitate. Cu cât numele unei companii apare mai des, chiar dacă nu în mod evident, potențialul consumator devine tot mai familiar cu marca respectivei firme și are o atitudine favorabilă față de produsul propus.

Să exemplificăm metoda cu câteva scene dintr-un film sponsorizat de o firmă producătoare de Cola rece: un cuplu discută la o masă pe care se află o sticlă de Cola; o femeie așteaptă înfrigurată, într-o stație de autobuz, pe care se poate zări, între alte afișe, și unul cu Cola între cuburi de gheață; un puști asistă la cearta părinților săi sorbind dintr-un pahar pe care este o inscripție cu Cola rece ș.a.m.d. Chiar dacă aceste apariții ale mărcii Cola trec neobservate, în mod conștient, de către spectator, totuși el devine familiar cu sigla companiei și, la prima ocazie, va cumpăra instinctiv o sticlă cu respectiva băutură. Apropo, nu vi s-a făcut poftă de o sticlă de Cola rece?...

Evident, respectiva tehnică poate fi utilizată și în campaniile electorale. Cu cât figura unui anumit candidat apare mai des la televizor, indiferent de ocazie, cu atât ea devine mai familiară alegătorului. Strategia îi are în vedere mai ales pe potențialii alegători încă nehotărâți, al căror procent, uneori, este atât de mare, încât o asemenea manipulare poate răsturna spectaculos rezultatele preconizate ale scrutinului. Din acest motiv, în statele cu democrație avansată, domeniul audiovizualului este supus unor legi stricte în timpul campaniilor electorale, legi menite să limiteze la maximum utilizarea unor astfel de tehnici de manipulare subtilă a electoratului...

Cum este manipulată mass-media în conflictele internaționale

Cea mai eficientă tehnică de manipulare pe scară largă este reprezentată de controlul informației. Rescrierea istoriei, cenzurarea știrilor, dezinformările, falsificarea realității ș.a.m.d. sunt doar câteva dintre procedeele avute în vedere de cei care se ocupă cu controlul informației.

Principalul suport prin care se pun în practică asemenea strategii de influență este mass-media. Dacă în sistemele totalitare mijloacele de informare erau controlate strict de la Centru, în democrațiile aflate la început și mai ales în cele deja rodate, manipularea mass-media implică elaborarea unor strategii extrem de complicate și subtile, dar cu o forță extraordinară de influențare a opiniei publice, deoarece omul de rând s-a obișnuit să creadă sincer în imparțialitatea ziariștilor.

Pentru a vedea la ce grad de sofisticare au ajuns artizanii manipulării în domeniul mass-media, redăm mai jos dezvoltările lui Yohanan Ramati, directorul unui institut de studii strategice celebru în întreaga lume: Jerusalem Institute for Western Defence. Ramati, un cercetător sobru, care se ocupă de studiul fenomenelor geopolitice și geostrategice contemporane, a acceptat să ofere publicației new-yorkeze *Mainstream*, în aprilie 1994, câteva informații zguduitoare despre felul cum se construiește, la nivelul mentalităților colective, imaginea unor întregi popoare sau etnii, cu consecințe politice și istorice incalculabile. Dezvăluirile lui Y. Ramati au apărut apoi și în ziarul *România liberă*, în traducerea și prelucrarea lui Vladimir Alexe.

După părerea lui Y. Ramati, mediatizarea internațională a

războiului civil din Iugoslavia a înfățișat enormele pierderi și suferințe înregistrate de toate părțile implicate în conflict, dar, continuă el, cu diferențieri semnificative. Astfel suferințele musulmanilor erau prezentate, de regulă, cu cele mai multe detalii, în timp ce suferințele croaților erau abia menționate, iar cele ale sârbilor nici măcar nu erau amintite.

În mass-media occidentală, în cea din țările islamice, ca și în Israel – observă Ramati – apărea o puternică tendință de „injectare a urii” prin manipularea propagandistică a mass-media. De regulă, în presa scrisă sau la televiziune apăreau femei, copii ori bătrâni din Sarajevo – dar numai din cartierele musulmane – răniți, sângerând abundent, pe fundalul sonor al răpăitului de mitraliere și al bubuiturilor de tun. Niciodată însă nu erau prezentați copii, femei sau bătrâni, în exact aceeași situație, din partea sârbă a Bosniei. Nici rănile femeilor, nici ale copiilor croați nu-și găseau, de regulă, spațiu, dacă acestea erau rezultatul bombardamentelor sau tirurilor musulmane.

Această selectivitate, spunea Ramati, „era de departe prea evidentă pentru a fi rodul întâmplării”. Faptele erau manipulate și, când nu conveneau, erau pur și simplu ignorate. Fiind vorba așadar de o acțiune concertată, următoarea întrebare care s-a pus a fost: „Cine susținea financiar și dirija din umbră toată acea manipulare internațională a mass-media și a opiniei publice, astfel ca în SUA, Marea Britanie sau Franța să se creeze un curent favorabil constituirii unui al doilea stat musulman în Balcani?”

Ramati oferă în acest sens exemplul companiei „Ruder & Finn Global Political Affairs”. Obiectul companiei este mai neobișnuit, cel puțin pentru marele public: manipularea imaginii unor conflicte internaționale, a imaginii unor popoare și etnii, prin intermediul mass-media, în funcție de interesele clientului. Adică ale guvernului sau ale celui care plătește compania pentru asta! Mai pe scurt, „Ruder & Finn...” se ocupă cu „intoxicarea” opiniei publice mondiale la cerere.

Pentru a-și argumenta afirmațiile, Ramati a citat un interviu absolut senzațional prin cinismul (sau, dacă vrei,

pragmatismul) său, acordat de însuși James Harff, directorul lui „Ruder & Finn...” lui Jacques Merlino, la Paris, în octombrie 1993...

Harff: *Timp de optsprezece luni, noi am lucrat pentru Croația și Bosnia-Herțegovina, ca și pentru opoziția din provincia Kosovo. În această perioadă am avut multe succese, creând clienților o formidabilă imagine internațională. Intenționăm, de altfel, să obținem toate avantajele și să dezvoltăm înțelegeri comerciale cu aceste țări. Viteza este esențială pentru ca faptele, favorabile clienților noștri, să fie sădite în conștiința opiniei publice. Contează doar prima afirmație. Retractările ulterioare nu au niciun efect.*

Merlino: *Cât de des recurgeți la intervenții pe lângă oficialități?*

Harff: *Cantitatea nu e importantă. Trebuie doar să interviu la momentul oportun și pe lângă cea mai potrivită persoană. Din iunie până în septembrie (1993, n.n.) noi am organizat treizeci de întâlniri cu agențiile de presă importante, ca și întâlniri între oficialitățile bosniace cu Al Gore, Lawrence Eagleburger, precum și cu zece senatori influenți, printre care George Mitchell și Robert Dole. De asemenea, am expediat în exclusivitate treisprezece știri de ultimă oră, treizeci și șapte de faxuri cu informații de ultim moment, am trimis șaptesprezece scrisori oficiale și opt rapoarte. Am mai dat douăzeci de telefoane personalului de conducere de la Casa Albă și alte vreo sută la ziaristi, editori, comentatori de politică externă și altor persoane influente din mass-media internațională.*

Merlino: *De care dintre realizările Dvs. sunteți cel mai mândru?*

Harff: *Faptul de a fi atras de partea noastră opinia publică evreiască. Aceasta era o chestiune vitală, fiindcă dosarul afacerii era periculos, privit din acest unghi. Pentru că președintele Tudjman (al Croației), de pildă, a fost dur la adresa evreilor în cartea sa „Țara făgăduinței și realitatea istorică”.*

Cine citea această carte l-ar fi putut, cu mare ușurință, acuza de antisemitism. Nici în Bosnia lucrurile nu stăteau mai bine. Președintele Izetbegovici susținea, cu ardoare, crearea acolo a unui stat fundamentalist islamic, în cartea sa intitulată „Declarația islamică”. Dincolo de asta, trecutul Croației și al Bosniei este puternic marcat de un autentic și crud antisemitism. Zeci de mii de

evrei au fost exterminați în lagărele croate. Așa că era foarte normal ca organizațiile evreiești și intelectualii să fie ostili croaților și bosniacilor. Misiunea noastră era să schimbăm această atitudine. Și am reușit de minune. La începutul lui iulie 1992, publicația new-yorkeză „Newsday” a lansat afacerea cu lagărele (sârbe) de concentrare. Am sărit imediat să exploatăm momentul. Așa că am contactat pe loc trei dintre cele mai mari organizații evreiești din America – Liga B’nai B’rith contra defăimării, Comitetul evreiesc american și Congresul american-evreiesc. În august, le-am sugerat acestor organizații influente să publice un avertisment în „New York Times” și să organizeze demonstrații în fața ONU. A fost o lovitură de proporții. Când organizațiile evreiești au trecut de partea bosniacilor musulmani am putut, cu mare ușurință, să-i identificăm pe sârbi cu naziștii în mintea oamenilor. Nimeni nu înțelege nimic din ceea ce se întâmplă în Iugoslavia. Marea majoritate a americanilor se întreabă, probabil, în care parte a Africii se află Bosnia. Dar noi, dintr-o singură mișcare, am fost în stare să le prezentăm o poveste simplă, cu „băieți buni” și cu „băieți răi”, care pe urmă a funcționat aproape de la sine. Imediat s-a observat o schimbare clară în limbajul presei, care a început să exploateze concepte cu o înaltă încărcătură emoțională, de genul „purificare etnică”, „lagăre de concentrare”, concepte ce evocau oamenii imaginile Germaniei naziste și ale camerelor de gazare de la Auschwitz. Schimbarea în acest registru emoțional a fost atât de puternică, încât nimeni nu a mai îndrăznit după aceea să meargă contra curentului.

Merlino: Dar când făceați toate acestea, nu aveați nicio dovadă că ceea ce spuneți era adevărat. Aveți doar un singur articol, din „Newsday”!

Harff: Treaba noastră nu e să verificăm informațiile. N-avem echipament pentru asta. Sarcina noastră este doar să accelerăm răspândirea informațiilor favorabile nouă. Noi nu confirmăm deloc existența lagărelor morții în Bosnia, noi doar făceam cunoscut ce afirma „Newsday”.

Merlino: Sunteți conștient că v-ați asumat o responsabilitate imensă?

Harff: Suntem profesioniști. Trebuia să facem ceva și am făcut.

Nu suntem plătiți să fim morali.

După citarea interviului, Y. Ramati a adăugat că mai rămânea de clarificat o chestiune, doar aparent minoră: cine a angajat și plătit compania „Ruder & Finn...”? Era puțin probabil ca guvernul croat sau bosniac să fi dispus de fondurile necesare. Să fi fost la mijloc banii unor state arabe? Să fi fost banii companiilor petroliere americane care operează în țări arabe? Sau ai băncilor internaționale? Își poate permite oricine să angajeze pe „Ruder & Fin...”?

Unui israelian, interesat de chestiune atunci când Partidul Likud era la putere în Israel, i s-a răspuns de către o altă asemenea companie că ea ar putea întreprinde ceva pentru guvernul israelian doar dacă acesta ar fi dispus la inițierea unor schimbări politice. Campania bine orchestrată de „demonizare” a sârbilor, era de părere Y. Ramati, ar trebui să-i avertizeze atât pe evrei, cât și pe toți cei care vor ca țările lor să continue să existe. Pentru israelieni, ca și pentru creștinii maroniți din Liban ori pentru albi sau zulușii din Africa de Sud, această manipulare poate deveni o chestiune de viață și moarte. Cine promovează islamismul radical în Europa poate promova radicalismul și islamismul oriunde în lume. Sancțiunile exclusive contra sârbilor sunt o rușine pentru umanitate, susține Y. Ramati, pentru că sârbii ortodocși au fost majoritari în Bosnia, înainte de a fi decimați de ustașii croați (polițiile fasciste croate în ultimul război mondial) și de musulmanii bosniaci care l-au susținut, cum se știe, pe Hitler. Și încă mai acopereau peste jumătate din teritoriul Bosniei înainte de începerea luptelor. Musulmanii, ajunși după război mai numeroși (48 la sută contra 35 la sută), ocupau un teritoriu mai restrâns, grupați mai ales în așezările urbane.

A lupta, susține Ramati, ca să scapi de impunerea cu forța a fundamentalismului islamic de către despoți tip Izetbegovici, într-o țară care ți-a aparținut și apoi ți-a fost răpită de o mână de străini, este o reacție foarte naturală la orice popor care își păstrează instinctul național de supraviețuire. Iar a continua lupta, în ciuda sancțiunilor impuse de o „comunitate internațională” cinică, dominată doar de interesele ei

financiare, nu și de obiectivitate, constituie un semn al onoarei. Nicio sancțiune, observa Ramati, nu a fost impusă, de pildă, Rusiei când a intervenit pentru a-l răsturna pe președintele liber ales al Gruziei (Gamsahurdia) și a-l înlocui cu niște marionete, după un război sângeros. Nici Siriei nu i s-a reproșat nimic după intervenția din Liban, menită să distrugă structurile creștine și să le înlocuiască, treptat, cu cele fundamentalist-islamice. Nici Egiptul nu a fost supus sancțiunilor economice atunci când a invadat și anexat o parte din Sudan (1993), fapt necunoscut de opinia publică internațională deoarece mass-media a ignorat atât invazia, cât și refuzul ONU de a o dezbate.

În 1993, sute de mii de oameni au fost uciși în diverse zone din Asia, Africa, America Latină sau spațiul fostei URSS fără să se dea vreo „sancțiune” internațională. În schimb, constată Y. Ramati, „comunitatea internațională” devine brusc foarte dură atunci când anumite interese legate de exploatarea petrolului sunt în joc, ca de pildă în Irak, în 1990. Embargoul, observa Ramati, nu făcea decât să prelungească războiul. Pentru că privând populația Serbiei de hrană, medicamente și benzină îl lipsea total și pe Izetbegovici de vreun interes real pentru a pune capăt luptelor, deoarece el spera ca sârbii să fie siliți să-i accepte condițiile. Se poate observa astfel că „Ruder & Finn...” nu reprezintă decât un element – este adevărat, esențial – al unui întreg lanț.

Prin manipularea opiniei publice internaționale, imaginea unor conflicte și popoare întregi devine în acest mod dependentă de interese legate de petrol și financiare. „Ruder & Finn...” nu face decât să-și ofere serviciile. Ea, ca și celelalte companii cu același profil, comercializează imaginea internațională a unor state. E un comerț nou și foarte costisitor. Iar deviza lor, după cum s-a văzut, este: *We are not paid to be moral! (Nu suntem plătiți să fim morali!)*...

Rezistența la manipulare

După cum am văzut în capitolele precedente, toate strategiile și tehnicile de manipulare sunt axate pe obținerea controlului asupra comportamentului, gândirii sau sentimentelor subiecților, într-o anumită situație socială și pe parcursul unei anumite perioade de timp, în vederea câștigării unor avantaje substanțiale pentru artizanii manipulării și în detrimentul celor controlați. Schimbările urmărite a fi produse în una dintre cele trei componente ale identității subiecților pot fi focalizate precis sau pot fi părți ale unui proces deosebit de complex. Ele pot avea efecte imediate sau pot rămâne în fază latentă pentru a determina ulterior mutații radicale de mentalitate, pot fi induse în mod vizibil ori pe căi subtile, se pot solda cu rezultate durabile în timp sau pot înregistra schimbări doar pentru o anumită perioadă avută în vedere de manipulatori.

Deși unele metode de manipulare se bazează pe tehnici „exotice” precum hipnoza, administrarea de droguri sau de șocuri electrice, intervențiile chirurgicale pe creier, cele mai multe strategii de obținere a unui control total asupra individului au în vedere tehnici „laice”, în majoritatea cazurilor extrem de eficiente. Ele se bazează pe exploatarea necesităților fundamentale ale omului (nevoia de hrană, de adăpost, de informare, de integrare într-un anumit grup social ș.a.m.d.), în sensul cufundării individului în anonimat, pentru a-l face mult mai docil și mult mai dispus să se supună regulilor impuse de autorități, indiferent de forma sub care sunt percepute acestea.

Unii agenți de manipulare fac parte dintr-un sistem instituționalizat, guvernat de reguli stricte, precum armata,

cultele religioase, suprastructurile guvernamentale și administrative, instituțiile de învățământ, structurile de promovare a activităților comerciale etc., în timp ce alții acționează în mod empiric, conform unor reguli nescrise sau bazându-se pe propria lor experiență de influențare a indivizilor și chiar a maselor (profeți, cerșetori, escroci ș.a.m.d.).

Tehnicile de manipulare se întâlnesc permanent, chiar și în cele mai banale momente ale vieții. Mai mult ca sigur, fiecare dintre dumneavoastră a utilizat cel puțin o dată în viață tehnica „trântitului-ușii-în-față”, fără să știe că se numește astfel și că a fost studiată de colective întregi de psihologi. Iar efectul a fost același cu cel obținut de specialiști. Spre exemplu, în cadrul celei mai obișnuite târguieli de la piață sau de la talcioc, atunci când ați dorit să cumpărați un produs, vânzătorul v-a „trântit” de la bun început un preț evident mai mare decât valoarea reală a produsului și, bineînțeles, decât ați fost dumneavoastră dispus să plătiți. La rândul-vă, i-ați „trântit” un preț vizibil mai mic decât valoarea estimată. Jocul cererii și ofertei a continuat până la acordul asupra unui preț mediu care v-a satisfăcut atât pe dumneavoastră, cât și pe vânzător. Copiii, și ei, aplică de multe ori, instinctiv, metoda „piciorului-în-ușă”, cerând părinților să le ia un lucru minor, apoi altceva și iar altceva... Și nu doar copiii procedează așa. Probabil de multe ori ați avut senzația că i-ați dat cuiva „un deget”, pentru ca apoi respectivul să vrea „toată mâna”. În astfel de situații și nu numai, ați încercat senzații de nemulțumire, de disconfort psihic, ceea ce reprezintă tocmai manifestările specifice disonanței cognitive. Învățând să recunoașteți astfel de stări, știind cum să ajungeți la cauzele lor intime, veți putea să rezistați manipulărilor de orice fel. Sau majorității lor. Tocmai acesta este scopul capitolului de față.

Cum spuneam, presiunea diferitelor tipuri de manipulări poate fi sesizată în cele mai obișnuite secvențe ale vieții. Importanța acordată relațiilor interumane, supunerea față de regulile de grup, emoția produsă de recompense sociale minore precum un zâmbet, un compliment sau un gest

prietenesc reprezintă tocmai efectele manipulărilor. Nu ne propunem neapărat să calificăm manipulările drept „bune” sau „rele”, ci dorim să oferim procedee de recunoaștere a lor, lăsând apoi la latitudinea fiecăruia aprecierile precum și opțiunea în ceea ce privește supunerea sau nesupunerea față de ele. Aceasta pentru că succesul influențelor sociale nedorite se bazează tocmai pe neputința individului de a le percepe în mod conștient și a li se opune în consecință. Spre exemplu, regulile de protocol reprezintă factori de inhibiție extraordinar de puternici pentru comportamentul firesc al omului obișnuit. Uneori, disonanța cognitivă apărută în urma plasării individului într-un mediu cu totul nou, guvernat de reguli rigide, este atât de puternică, încât dă naștere la manifestări imposibil de controlat, precum accelerarea bătăilor inimii, transpirația, tremurul vocii etc. Pentru a rezista, individul încearcă disperat să se supună noilor reguli, fără a se mai gândi măcar dacă sunt neapărat necesare sau, mai mult, dacă nu cumva ele sunt anume făcute pentru a-i reduce la tăcere pe cei care gândesc diferit sau vor să pună întrebări.

Cu cât individul se preocupă mai mult de a nu fi luat drept incult, plictisitor, prost sau lipsit de orice talent, cu atât el este mai ușor de manipulat de către cei care intenționat îi induc astfel de preocupări pentru a-l distra de la gândurile și întrebările lui firești. În majoritatea cazurilor, reflexul de supunere față de regulile impuse de cei din jur este inoculat încă din copilărie. Un „copil cuminte” vorbește numai când este întrebat, stă la locul lui, nu îi deranjează pe cei mari, e ascultător. De mic, individul se obișnuiește cu supunerea față de o autoritate, reprezentată în primul rând de părinți, apoi de ceilalți adulți din familie sau de frații mai mari, de profesori ș.a.m.d. El învață că este mult mai ușor să te supui, pentru a nu fi trimis „la colț” (o formă de izolare în fața a doi pereți goi), ori chiar pedepsit mai aspru. Din nou, nu calificăm un astfel de sistem educațional drept „bun” sau „rău”, însă câteva sfaturi generale pot rezulta de aici. Niciodată să nu-i spunei copilului: „ești prost”, „ești un neisprăvit”, „n-o să iasă nimic din tine”. Foarte puțini se ambiționează pentru a demonstra

contrarul. Cei mai mulți însă rămân cu un sentiment de inferioritate care îi poate urmări toată viața, făcându-i victime sigure ale manipulatorilor care așteaptă să exploateze tocmai astfel de slăbiciuni. Lăsați copilul să pună chiar și cele mai ciudate întrebări și răspundeți-i întotdeauna fără a-l jigni. Dacă întrebarea este chiar prostească, spuneți-i simplu: „e o întrebare proastă”, dar niciodată „ești prost”. Nu-l învățați să identifice întrebarea greșită cu propria lui persoană. Nu-i impuneți reguli fără a i le explica. Învățați-l să gândească singur. Aveți încredere în el, respectați-l chiar dacă ați optat pentru rolul de părinte autoritar. Învățați-l că respectul față de ceilalți înseamnă, în primul rând, respectul față de sine însuși. În același timp nu-l răsfățați necondiționat, pentru că, mai târziu, va deveni extrem de vulnerabil la influențele anturajului, care, uneori, pot avea efecte negative foarte greu sau chiar imposibil de controlat.

Revenind la influența situațiilor sociale obișnuite, de multe ori ea poate fi mai puternică decât influența exercitată în mod direct de către cei mai versați manipulatori. De aceea artizanii marilor manipulări imaginează strategii tocmai pentru crearea unor astfel de situații sociale, în care individul este supus presiunilor grupului din care face parte. El realizează din reflex că este mult mai ușor să te supui regulilor grupului decât să le încalci și se adaptează situației respective imitând comportamentul celor din jur, fără a mai încerca să analizeze cu detașare respectivele reguli.

Se ajunge astfel la problema fundamentală: „Care este cea mai bună cale pentru a rezista manipulărilor?” La prima vedere, soluția ideală ar fi izolarea totală de societate. În acest fel individul se poate detașa complet de influențele exterioare. Metoda a fost aplicată de unii sihaștri, care s-au retras departe de civilizație, au retezat orice contact cu semenii și și-au dezvoltat propria lor filosofie de viață, după ani întregi de suferință. Metoda însă nu poate fi generalizată pentru că omul este, în primul rând, o ființă socială. Ar exista și o variantă mai rezonabilă a izolării: individul continuă să trăiască în societate, dar se poate detașa emoțional de anumite aspecte ale vieții.

Detașarea însă atrage după sine pierderea suportului social reprezentat de familie, de persoanele iubite, prieteni, colegi, care, întâmpinați tot timpul cu răceală, vor ajunge să evite contactul direct cu individul. Treptat, sentimentul de singurătate se va amplifica, putând duce chiar la apariția unor manifestări paranoide.

Ne aflăm astfel în fața unui veritabil paradox. Detașarea de societate, pentru a evita orice contact prin intermediul căruia am putea fi manipulați, este absurdă. În același timp, implicarea totală, sinceră, plină de pasiune în viața socială ne poate face extrem de vulnerabili la influențele exercitate de artizanii manipulării.

Și totuși, omul este o ființă socială. Marile sale împliniri se pot atinge numai în cadrul societății. Fiecare dintre noi dorește să experimenteze cele mai profunde sentimente, să aibă prieteni de nădejde, să poată acționa așa cum îi dictează inima, să-și trăiască viața din plin. Acest lucru *poate* fi realizat și fără a cădea victimă manipulărilor prezente în fiecare moment al existenței noastre, utilizându-se o a treia cale, prin care paradoxul de care vorbeam mai sus poate fi evitat. În acest sens, *nu mai este vorba de a alege între detașare și implicare, ci de a alterna cele două stări, astfel încât perioadele de trăire la cote înalte să fie urmate de scurte intervale de detașare*. Din când în când este bine să încercăm o detașare totală de problemele zilnice și să ne analizăm „la rece” acțiunile, sentimentele, alternativele alese într-o situație sau alta, pentru a găsi cele mai bune soluții pentru viitor. Oscilarea permanentă între acești doi poli (detașarea și implicarea) este singura modalitate de a evita, pe cât posibil, manipulările zilnice.

Evident, se pune problema când să ne analizăm viața „la rece” și când să trăim din plin. Pentru că nu trebuie să ajungem obsedați de pericolul manipulărilor. Acestea au existat, există și vor exista, cât timp va ființa societatea umană. Ceea ce ne interesează este ca ele să nu ne transforme în sclavii unor indivizi lipsiți de scrupule, să nu ne lipsească de bucuriile simple ale vieții, să nu ne transforme în niște „legume”.

Unii își aleg timpul detașării seara, înainte de culcare. Un fost profesor universitar al subsemnatului spunea, cu toată seriozitatea, că în perioada studenției sale obișnuia să-și pună căciula pe masă, în fața patului, și să-i vorbească înainte de a adormi. O considera ca pe un alter ego al său, și în cadrul aceluși „dialog”-monolog recapitula tot ceea ce făcuse în timpul zilei, și bune și rele, pentru a analiza consecințele și a alege cea mai bună soluție pentru a doua zi. Este un exemplu. Uneori însă problemele sunt complexe și „analiza de seară” poate conduce spre insomnii cu efect stresant.

Nu poate fi dată o rețetă generală, însă există diverse modalități pentru a ne da seama imediat când se impune momentul de detașare. Profesorul Philip Zimbardo și colega sa Susan Andersen, de la Universitatea Stanford, California, au desfășurat numeroase studii, în urma cărora au cristalizat principalele metode prin care putem identifica momentele în care suntem supuși manipulărilor. De asemenea, ei arată cum ne putem detașa în astfel de momente și, mai ales, care sunt principalele strategii de a rezista influențelor.

În continuare vom trece în revistă cele mai importante asemenea strategii, împreună cu câteva exemple pentru fiecare.

Identificarea discontinuităților

De obicei, marile minciuni sunt ascunse sub un înveliș de aparentă normalitate. Și totuși „camuflajul” nu poate fi niciodată perfect. Întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, apare ceva „în neregulă”, ceva ce „nu se potrivește”. De fiecare dată, astfel de momente trebuie să reprezinte pentru noi semnale de alarmă.

Jim Jones, liderul sectei *Templul poporului*, cel care a determinat sinuciderea colectivă a peste nouă sute de oameni, le promitea adepților săi o viață idilică în jungla Guyanei: climat blând, mâncare din abundență, muncă ușoară, sănătate și viață veșnică. Realitatea a fost exact pe dos: climat ucigător, muncă extenuantă, hrană insuficientă, țăntări, boli, decese. Unii dintre sectanții care nu fuseseră încă subjugăți total

voinței lui Jones și-au dat seama încă din momentul sosirii în Guyana că promisiunile pastorului sunt vorbe în vânt. Și totuși marea majoritate a adeptilor nega evidențele și credea neștrămutat în cuvintele lui Jones care le spunea că, oricum, viața lor putea fi considerată un rai în comparație cu „infernul” ce pusese stăpânire pe lume. Cei care au reușit să se salveze înaintea tragediei finale au fost tocmai cei care și-au dat seama că „ceva nu se potrivește”, că există o discrepantă evidentă între promisiunile pastorului și realitatea înconjurătoare. La rândul său, Richard Clark, cel care a condus prin junglă un grup de evadați din Jonestown, chiar în dimineața de dinaintea tragediei, spunea:

„Încă de când am coborât din avion am simțit că nu era în regulă ceva.”

Regimurile comuniste au colapsat atunci când tot mai mulți oameni au început să simtă discrepanțele uriașe dintre promisiunile înălțătoare ale ideologilor și înrăutățirea continuă a traiului de zi cu zi.

O escrocherie de proporții, descrisă într-un cotidian românesc la începutul lui 1996, a eșuat din cauza unui amănunt minor ce a atras atenția uneia dintre potențialele victime. Astfel conducerea unei regii autonome din București a intrat în contact cu un grup de oameni de afaceri români și italieni, care urmăreau încheierea unor contracte fabuloase cu respectiva regie. Ei susțineau că vor contribui cu sute de milioane de dolari, ceea ce, evident, reprezenta o șansă unică pentru viitorii lor parteneri. La un moment dat, unul dintre negociatorii regiei autonome a observat că un membru important al celuilalt grup nu are cărți de vizită. Scăpare minoră, dar de neacceptat pentru un om de afaceri serios. Convins că „nu se potrivește ceva”, negociatorul a dispus verificarea partenerilor, care s-au dovedit a fi niște escroci.

Exemplele sunt nenumărate, dar esența problemei rămâne una singură. Atunci când simțim că „nu se potrivește ceva”, că „nu e în regulă ceva”, că „nu merge ceva”, este momentul să ne detașăm și să analizăm lucrurile lucid, cu obiectivitate și calm, pentru a vedea care este sursa reală a respectivei

discontinuități. Trebuie să-i judecăm și să-i evaluăm pe cei cu care intrăm în contact nu numai după ceea ce spun, ci și după ceea ce fac. Iar când distanța de la vorbă la faptă este considerabilă, înseamnă că „nu merge ceva”. Foarte mulți escroci își datorează succesele unei abilități înnăscute de a-și învâli interlocutorii în vorbe frumoase și în promisiuni ce nu au nicio legătură cu realitatea.

În general, când simțim că în adâncul sufletului nostru persistă o nemulțumire (semn al disonanței cognitive), înseamnă că este momentul unei analize „la rece” a situației în care ne aflăm, pentru a lua cât de repede posibil o decizie în privința viitorului. Neglijarea acestor nemulțumiri interne, ignorarea lor conform principiului „lasă că trece” ne pot duce uneori în situații ce par fără scăpare. În fond, libertatea de opțiune, în adevăratul sens al cuvântului, impune mai întâi analiza obiectivă a situației, pentru ca abia după aceea să fie căutată soluția optimă.

Alternând trăirile intense cu momentele de detașare destinate analizelor, ne putem dezvolta un anume scepticism și un simț critic în măsură să ne ofere posibilitatea de a depista la timp influențele nedorite cărora le suntem supuși.

Observarea normalității aparente

Cele mai eficiente tehnici de manipulare se bazează pe crearea unei aparențe de normalitate. Pentru a avea succes, agenții de influență trebuie să acționeze în așa fel încât să nu atragă atenția celor din jur. Raportându-ne la subcapitolul precedent, ei sunt foarte atenți să nu le dea ocazia celorlalți de a observa că „nu se potrivește ceva”. Cerșetorii, chiar și când venitul lor lunar îl depășește de câteva ori pe cel mediu pe economie, se îmbracă întotdeauna în zdrențe, umblă murdari, își pun în evidență rănile (de multe ori intenționat) pentru a stârni mila trecătorilor. Marii escroci se îmbracă întotdeauna elegant, folosesc un limbaj elevat, se comportă aidoma oamenilor de afaceri veritabili. De multe ori, potențialele victime nici nu mai verifică identitatea celor cu care stau de vorbă de teamă să nu-i „ofenseze”. Întotdeauna cei care își

asumă o altă identitate încearcă să se comporte, să vorbească, să se îmbrace precum cei pe care îi imită, pentru ca potențialelor victime să le fie indus sentimentul de normalitate menit să adoarmă vigilența.

Comportamentul civilizată, respectul și sentimentele de prietenie față de cei din jur nu sunt echivalente cu a le acorda, necondiționat, o încredere absolută. Întotdeauna, un minim simț critic este bine venit. Chiar și cei mai apropiați nouă tind, uneori, să ne exploateze slăbiciunile pentru a-și satisface un interes, sau cum spun bătrânii, încearcă „să ne apuce un deget, pentru a ne lua toată mâna”.

La nivel macrosocial, toate regimurile, indiferent de ce orientare ar fi acestea, încearcă să inducă oamenilor obișnuiți sentimentul de normalitate, în măsură să justifice acțiunile guvernamentale și să confere un spor de autoritate suprastructurii. Acest lucru se realizează, în principal, prin controlul informațiilor. În anii cincizeci, guvernul Statelor Unite a refuzat să avertizeze cetățenii din Nevada asupra pericolului căderilor radioactive produse în urma testelor nucleare. Oamenii au crezut în starea de „normalitate” și nu și-au părăsit așezările, pentru ca abia mult mai târziu să fie dezvăluită incidența crescută a cazurilor de cancer din Nevada.

În cazul accidentului nuclear de la Cernobâl, autoritățile au refuzat să ofere informații opiniei publice, iar când dezastrul nu a mai putut fi ascuns, au încercat să-l minimalizeze cât de mult posibil. Echipele de intervenție nu au fost avertizate asupra pericolului real la care se expun, locuitorii din împrejurimi au fost liniștiți cu comunicate false, iar după zece ani s-a dovedit că mii de oameni au murit nevinovați, în chinuri groaznice, tocmai din dorința guvernului de a păstra aparența de „normalitate”, pentru a nu-și șifona „ imaginea”.

În România postrevoluționară, și nu numai, cuvântul de ordine în toate ministerele este păstrarea secretului asupra tuturor neîmplinirilor și eșecurilor, pentru a da impresia populației că tranziția decurge „normal”. De câte ori ziarele independente publică documente compromițătoare la adresa

suprastructurii, prima măsură este demararea unei anchete pentru a se depista scurgerea de informații. Din păcate, în majoritatea cazurilor, aceasta rămâne și singura măsură luată de guvernanți. De multe ori, încrâncenarea autorităților de a păstra aparența de normalitate ajunge să frizeze absurdul. Astfel, după revoluția din decembrie 1989, România a fost zguduită de demisiile răsunătoare ale unor importanți funcționari de stat (șeful Gărzii Financiare, șeful Inspectoratului General de Poliție, șeful Serviciului de Contrainformații al Armatei etc.), care au încercat, prin gesturile lor, să arate că „nu merge ceva în țară”, respectiv că fenomenul corupției a cuprins cele mai înalte straturi ale suprastructurii. Reacția Puterii, în toate aceste cazuri, a fost debarasarea de acești funcționari incozi, care au stricat impresia de „normalitate”. Sondajele de opinie arată că efectul a fost exact contrar celui urmărit de autorități. Omul obișnuit resimte tot mai acut pericolul corupției, al coagulării structurilor crimei organizate în sferele înalte ale Puterii. În ciuda mesajelor liniștitoare venite „de sus”, conform cărora, „totul este normal”.

Revenind la presa independentă, în orice stat civilizată, ea este considerată „câinele de pază al democrației”, în sensul că menirea ei este aceea de a sancționa prompt orice discontinuitate, orice fapt „ce pare în neregulă”. Din acest motiv, presa se află într-o permanentă opoziție cu tendința autorităților de a păstra aparența de normalitate. Iar acuzele venite din partea autorităților, conform cărora ziarurile independente sunt vinovate de imaginea proastă a suprastructurii în ochii cetățenilor, pentru că nu reflectă în paginile lor și faptele pozitive (câte ar fi acestea), nu reprezintă decât tot o tehnică de manipulare (cea a „șintelor false”), prin care se încearcă transferarea eșecurilor autorităților în sarcina presei. În realitate, responsabilitatea pentru imaginea proprie revine în întregime autorităților, în timp ce menirea ziarelor independente, după cum spuneam, este aceea de a observa discontinuitățile, pentru a-i oferi cititorului posibilitatea să analizeze obiectiv situațiile și să se poată hotărî în perfectă

cunoștință de cauză cu ce formațiune politică va vota atunci când va veni vremea alegerilor.

Un alt exemplu de aplicare a acestei tehnici privind „aparența de normalitate” în România postdecembristă este dat de interviurile acordate presei de către cei incriminați în raportul „Apartamentul” (raport efectuat de o comisie parlamentară specială, având ca obiect repartizarea ilegală de locuințe unor înalți demnitari). Cei intervievați au răspuns cu nonșalanță că ei au obținut locuințele în mod „normal”, ca urmare a unor cereri făcute, „ca tot omul”, forurilor în drept să acorde respectivele spații locative. În acest caz, aparența de normalitate a fost contrazisă flagrant de criza de locuințe existentă în România acelei perioade. Cei incriminați au utilizat respectiva tactică tocmai pentru a ascunde traficul de influență și ilegalitățile prin care și-au obținut locuințele și, din păcate, ca în multe alte cazuri flagrante, nu s-a luat nicio măsură în privința lor. Spunem din păcate, pentru că perpetuarea unei asemenea stări are repercusiuni mult mai grave decât ar părea la prima vedere. Treptat, în conștiința publică se insinuează ideea că adevărata stare de „normalitate” în România este cea în care structurile crimei organizate se află la putere, în care orice ilegalitate este permisă dacă ai „spatele asigurat”. Oamenii ajung la concluzia că este mult mai simplu și mai profitabil să îți cauți protectori pentru a încălca legea, decât s-o respecti. Se creează astfel un nou sistem de valori, o nouă mentalitate, ce nu au nimic comun cu cele existente în țările cu democrație autentică. Iar trecerea spre o normalitate reală va fi mult mai grea și mai chinuitoare. Dacă va mai fi vreodată...

Revenind la modalitățile propriu-zise de detectare a normalității aparente în viața de zi cu zi și la strategiile de evitare a influenței manipulatorilor în astfel de cazuri, trebuie remarcată dificultatea și caracterul complex al acestora. Artizanii manipulării depun eforturi considerabile pentru a evita apariția oricărei discontinuități. Și totuși posibilități de apărare există. Respectarea unor reguli de protocol foarte rigide nu impune neapărat supunerea necondiționată față de

acestea. Respectarea oricăror legi, norme și regulamente, scrise sau nescrise, nu înseamnă abandonarea judecării lor cu un ochi critic, mai ales în cazurile în care ele afectează, chiar și într-o mică măsură, drepturi fundamentale precum cele la liberă exprimare, asociere sau informare. Testarea unor asemenea reguli se poate face printr-o minoră încălcare a lor pentru a observa consecințele. Dacă reacția este disproporționat de mare și de violentă, înseamnă că „nu e în regulă ceva” și trebuie să reevaluăm situația, eventual prin adunarea unor informații suplimentare referitoare la cei cu care am intrat în contact sau la respectiva situație socială.

În general, o anumită relaxare dublată de un spirit nonconformist sunt necesare în asemenea situații pentru păstrarea capacității de analiză lucidă, în măsură să sesizeze aparența de normalitate.

Sesizarea falsei similarități

Marii artizani ai manipulării nu se mulțumesc doar cu controlul total al victimelor. Ei devin cei mai buni prieteni ai acestora, le captează afecțiunea și respectul, putând astfel să le influențeze mult mai eficient.

Cu trei decenii în urmă, în Statele Unite, un anume George Whitmore Jr. a recunoscut asasinarea a doi activiști socialiști, după ce fusese supus unor interogatorii îndelungate. El nu numai că a scris o mărturisire de șaiszeci și una de pagini, dar a dorit să-și exprime în mod public admirația față de anchetator, pe care ajunsese să-l respecte mai mult decât pe propriul lui părinte. Pentru anchetator, aceste sentimente de admirație reprezentau dovada supremă a abilității sale de a intra „pe lungimea de undă” a acuzatului, de a-i capta încrederea și de a-l determina, în cele din urmă, să facă mărturisiri complete. Evenimentele ulterioare au demonstrat fără dubiu că Whitmore fusese adus în situația de a recunoaște un dublu asasinat pe care, de fapt, nu el îl comisese!

Pentru a fi eficienți, manipulatorii încearcă, în primul rând, „să se bage sub pielea” victimei. Ei imită felul de a se comporta al celuilalt, îi împărtășesc idealurile și temerile, îi

captează încrederea și prietenia. Apoi, atenția se mută imperceptibil dar continuu spre zona ce îl interesează pe manipulator. Victima se mișcă mai greu, însă încrederea pe care deja o are în noul prieten o face să nu sesizeze deplasarea, mai ales când partenerul știe exact când să folosească un gest prietenesc sau un zâmbet de încurajare. În final, victima suferă o transformare completă, de care nici măcar nu-și dă seama. Variante ale unor asemenea procedee se întâlnesc, spre exemplu, în relația dintre anchetator și deținut sau între deținut și colegii săi de celulă, veterani, în cadrul procedurilor de spălare a creierului despre care am vorbit într-un capitol anterior.

Dar falsa similaritate apare și în situații dintre cele mai simple, când manipulatorul acționează uneori din instinct, fără un plan dinainte stabilit. În subcapitolul precedent vorbeam despre legarea unor prietenii. Fiecărui dintre noi i se pare „normal” ca noul amic să aibă aceleași idealuri, aceleași obiceiuri, același mod de a se îmbrăca sau de a vorbi. Într-un anume fel ne recunoaștem în el, primim o confirmare a faptului că ceea ce facem, gândim sau simțim noi este corect, de vreme ce și alții se manifestă la fel. Treptat, încrederea pe care o avem în noi înșine se transferă asupra noului prieten, iar spiritul critic se diminuează tot mai mult. Devenim astfel victime ușoare ale celor care folosesc această tehnică a falsei similarități.

Pentru a ne feri de astfel de situații este necesar să analizăm cu atenție comportamentul noului partener de relație, să vedem dacă supralicitează într-un anume context și de ce, să facem diferența între ceea ce vorbește sau promite și ceea ce face cu adevărat, să-i cerem, din când în când, cate o dovadă cât de mică, dar concretă, de prietenie.

Este adevărat că exacerbarea unui asemenea comportament critic față de orice nouă cunoștință ar putea să ne împiedice să trăim din plin. Permanentă neîncredere în ceilalți, bănuielile, teama de a nu fi înșelați nu pot rămâne nesesizate prea mult timp de către cei din jur și ar putea să ne izoleze. Probabil, în marea majoritate a cazurilor, este mai bine să-i privim pe

oameni cu încredere, chiar cu riscul de a fi dezamăgiți mai târziu. Pentru că toate astea țin, în ultimă instanță, de farmecul vieții. De fapt, secretul supraviețuirii decente nu constă în a ne comporta ca și cum am trăi într-o lume de dușmani, ci de a învăța din greșelile noastre și ale celorlalți. Acceptând că am greșit în anumite situații, chiar și numai pentru faptul că ne-am lăsat amăgiți, ne va fi mult mai ușor, după aceea, să ne ferim.

Identificarea competenței aparente

Dincolo de credibilitatea reală a unei persoane, pe cei din jur îi impresionează competența, încrederea și siguranța de sine pe care aceasta o manifestă. Oamenii puternici fascinează nu numai prin ceea ce spun, ci și prin tonalitatea vocii, prin gesturi, prin postură. Cineva care se uită direct în ochii interlocutorului, stă foarte aproape de acesta și vorbește răspicat, reușește foarte ușor să se impună.

Pe de altă parte, cei ușor influențabili manifestă o permanentă stare de incertitudine, atât prin ceea ce spun, cât, mai ales, prin ceea ce nu spun. Ezitări minore precum pauzele în vorbire sau bâlbâielile pot fi ușor de manipulat pentru că ele exprimă, în acel moment, o judecată confuză, deci o vulnerabilitate sporită a celui în cauză. Multe dintre manualele destinate vânzătorilor din țările occidentale le oferă acestora sfaturi privind exploatarea celor mai neînsemnate gesturi și ezitări ale potențialilor cumpărători.

Foarte mulți manipulatori își creează cu atenție o imagine de indivizi puternici, competenți, siguri pe ei înșiși, destinată să-i intimideze pe cei cu care vin în contact. Liderii sectelor extremiste își construiesc o aură de mister indescifrabil în jurul lor, folosesc un limbaj specific, „accesibil doar inițiaților” (chiar dacă nu semnifică nimic concret), tocmai pentru a-i putea subjuga mult mai ușor pe novici. Conducătorii sistemelor totalitare, de asemenea, își bazează ideologia pe „fundamente științifice”, se comportă ca veritabile figuri mesianice, mai presus de orice bănuială, se erijează în deținători ai adevărului absolut, dincolo de „înțelegerea”

maselor de manevră. Până și cele mai ne semnificative gesturi sunt supuse necesității de a-și crea o imagine de competență absolută. Astfel orice activist este obișnuit din start să se adreseze celor din afara ierarhiei, indiferent de vârsta sau competența reală a acestora, cu „tu”, „măi” sau chiar să folosească expresii triviale pentru a-și demonstra „superioritatea”.

Puteți să încercați și singuri un experiment. Atunci când un funcționar vă vorbește tăios, la per tu, răspundeți-i în același fel. De multe ori îl veți vedea cum își îndulcește tonul vocii și trece la pronumele de politețe.

Cum se poate rezista unor situații în care cei cu care venim în contact exercită o putere de fascinație greu de evitat? Primul pas este acela de a analiza răspunsurile „programate” pe care aceștia le așteaptă de la noi și de a refuza rostirea lor în caz că nu sunt justificate. Niciodată nu trebuie să acceptați un lucru ce vi se pare „ciudat” doar din cauza presiunii și a insistențelor celuilalt. În marea majoritate a cazurilor, o amânare este bine venită pentru judecarea la rece a situației. În același timp, refuzul de a accepta necondiționat premisele impuse de cineva, cu aparență de credibilitate sau competență, vă poate stimula încrederea în propria dumneavoastră persoană, echilibrul și gândirea lucidă.

Dacă vă considerați o persoană ușor influențabilă, gândiți-vă că totuși fiecare ființă umană, cu calitățile și defectele ei, este unică în felul său. Poate că tocmai cei care vi se par puternici au la rândul lor slăbiciuni ascunse, mult mai grave decât simpla dumneavoastră timiditate, de care ei încearcă să profite. Reactivați-vă în memorie un episod din viața dumneavoastră în care v-ați simțit puternic(ă), în care v-ați bucurat de respectul și admirația celor din jur. Păstrați această imagine numai pentru dumneavoastră, ca pe un secret intim, și gândiți-vă la ea ori de câte ori veți încerca un sentiment de slăbiciune. Va fi dovada de necontestat că puteți fi o persoană puternică, la fel cu cei care vă fascinează într-un moment sau altul al vieții, sau chiar mai presus de ei. Nu vă mai gândiți la amintirile neplăcute, eliminați incertitudinile și analizele

interioare descurajante. Concentrați-vă atenția asupra a ceea ce aveți de făcut în mod concret, în loc să vă pierdeți timpul cu tot felul de îndoieli față de propria dumneavoastră persoană. Asemenea dialoguri interne vă pot face extrem de vulnerabil(ă) în fața manipulatorilor care știu extrem de bine cum să le observe și să le exploateze.

Aționând, analizând, negociind, refuzând să colaborați sub presiune, veți fi mult mai greu de influențat.

Sesizarea confuziei cognitive

De multe ori, la nivel macrosocial, dar nu numai, indivizii sunt integrați unei „lumi mai bune” prin exploatarea erorilor din vechiul mod de viață, dar, mai ales, prin controlul informațiilor. Artizanii manipulării apelează la analogii false, la distorsiuni semantice, la etichetări retorice, ajungând până la rescrierea istoriei sau la „reinventarea” unor științe fundamentale, pentru a motiva noul sistem social. În acest mod, individul e împiedicat să perceapă realitatea așa cum este, limitându-se la a trăi într-o lume iluzorie, în care simbolurile înlocuiesc concretul.

În coagularea societăților bazate pe ideologia comunistă, un rol fundamental l-a avut reconsiderarea istoriei, pe principiul orwellian, conform căruia „cel care controlează prezentul controlează trecutul, iar cel care controlează trecutul controlează și viitorul”. În capitolul dedicat sistemelor totalitare am văzut, pe larg, cum s-a acționat pentru crearea „omului nou”, pentru impunerea unei noi mentalități, pentru redefinirea culturii ș.a.m.d. Însă utilizarea confuziei cognitive se aplică și în cazuri de manipulări medii sau mici, pentru a câștiga controlul asupra individului.

În general, ori de câte ori sesizați că o explicație este neclară, că unele generalități sunt extrem de vagi, că mesajele transmise de diverși vorbitori sunt retorice, confuze ori neconforme cu realitatea, înseamnă că „nu merge ceva”. În majoritatea cazurilor, pentru a escamota realitatea sau pentru a-și ascunde obiectivele reale, diverși indivizi încearcă să apeleze la noi construcții semantice, la etichetări neobișnuite

sau la teorii cu aparență de fundamentare științifică. Spre exemplu, pentru că tranziția în România postrevoluționară a înregistrat nenumărate poticneli, ea a fost calificată drept „originală”, această etichetă fiind considerată suficientă pentru a motiva eșecurile „inevitabile”, dar și pentru a induce ideea că, deși „originală”, tranziția există și avansează triumfal. Niciunul dintre utilizatorii acestei etichete nu a explicat vreodată, în mod concret, ce înțelege prin termenul de „original”. Dacă analizăm programele partidelor de pe scena politică românească vom vedea că multe, chiar și dintre cele cu aderență semnificativă la electorat, nu au o doctrină clară, aceasta fiind înlocuită cu generalități extrem de vagi și de confuze. Și exemplele pot continua la nesfârșit.

Pentru a scăpa de tentativele de influențare prin inducerea unor astfel de confuzii cognitive, cea mai eficientă cale este aceea de a pune mereu întrebări. Atunci când ceva vi se pare neclar, întrebați până vă lămuriți. Foarte mulți agenți de influență încearcă evitarea unor răspunsuri concrete prin crearea unui sentiment de jenă în interiorul celui care este nelămurit. Fie indirect, printr-o privire severă sau ironică, fie direct, prin fraze, uneori chiar brutale, de genul: *Ești prea prost să înțelegi! Cum poți să pui asemenea întrebări? Te credeam mai deștept! Ești prea nervos ca să judeci cu luciditate!* ș.a.m.d. În astfel de cazuri, cel mai indicat este să aplicați „metoda Ion Roată”, întrebând la modul foarte nevinovat: *Domnule, explicația dumneavoastră este excelentă, dar prea elevată pentru mine. Ați putea să repetați concret, în câteva cuvinte, ce ați vrut să spuneți?* Evident, în funcție de situație și de interlocutor, puteți folosi un ton serios sau mualit, puteți reformula întrebarea, puteți găsi alte variante. Esențial este să întrebați.

Sesizarea confuziei emoționale

Cel mai puternic instrument de manipulare a individului este apelul la sentimentele sale. Artizanii manipulării elaborează strategii, uneori extrem de complexe, pentru a trece de bariera rațiunii către emoțiile individului, pentru a-i exploata cele mai ascunse dorințe sau temeri, mergând până la

activarea instinctului fundamental de conservare. Ei urmăresc cu atenție ce anume așteaptă subiecții într-o anumite situație socială, care sunt sursele de teamă sau de inducere a unui sentiment de vinovăție, ce interese sau dorințe intime se manifestă, mai mult sau mai puțin vizibil, la un anumit moment dat. Cunoscând toate acestea, este foarte ușor apoi pentru manipulatori să vină în întâmpinarea necesităților emoționale ale indivizilor, să le cucerească încrederea și să-i subjuge, fără ca ei să-și dea seama. Sau dacă realizează că au fost manipulați, de cele mai multe ori este prea târziu pentru a mai face ceva.

Diane Louie, o supraviețuitoare a tragediei din jungla Guyanei (a făcut parte din grupul de fugari, condus prin junglă de Clark, în dimineața de dinaintea masacrului), povestea o amintire dureroasă din viața ei. Într-o zi s-a îmbolnăvit din cauza unui virus intestinal și a fost dusă la infirmeria din Jonestown. Ceva mai târziu, Jim Jones a venit la patul ei și a întrebat-o: *Cum te mai simți?* Ea s-a cufundat în pături, evitând să-l privească în ochi. *Ai vrea să mănânci ceva anume?* a continuat Jones. Diane și-a amintit atunci de locuința ei mizerabilă, de gândacii din mâncare, de munca istovitoare, de toate promisiunile cu care Jones i-a înșelat pe ea și pe ceilalți și a răspuns: *Nu. Totul e în regulă. Mă simt mai bine.* Mult mai târziu avea să declare: *Am știut atunci că, dacă acceptam vreo favoare, i-aș fi aparținut pentru totdeauna. De aceea n-am vrut să-i dătoz nimic.* Cum spuneam, Diane Louie a fost unul dintre foarte puținii supraviețuitori ai tragediei finale.

În sistemele totalitare, o strategie extrem de complexă este pusă în mișcare pentru exploatarea sentimentului de vinovăție. Sunt imaginate noi păcate, se întocmesc dosare, individul este permanent amenințat cu ceea ce ar putea să i se întâmple dacă nu respectă normele impuse de regim. Dar strategia este aplicată, în continuare, și după colapsul respectivelor sisteme. În România postrevoluționară, șantajul a devenit o veritabilă politică de stat. Primul val a fost reprezentat de amenințările cu publicarea dosarelor întocmite de securitate. Cum, între timp, opinia publică și-a pierdut

interesul față de trecutul mai mult sau mai puțin tulbure al diferitor personalități, s-a trecut la cel de-al doilea val, reprezentat de amenințarea cu dosarele penale. În mod voit, pe de o parte s-a perpetuat haosul legislativ, iar pe de alta aparatul de justiție a fost făcut ineficient prin aruncarea lui într-o criză fără precedent. În acest mod, declanșarea urmării penale, în marea majoritate a cazurilor în care sunt implicate personalități importante, a rămas în întregime la latitudinea celor aflați la putere. În consecință, ori de câte ori interesele Puterii o cer, dosarele penale ale unor opozanți sunt trimise justiției. În același timp, când aceleași interese o cer, procesele sunt stinse și afacerile mușamalizate până la noi ordine.

Dar manipulările bazate pe confuzia emoțională nu se limitează numai la exploatarea sentimentelor de vină sau de teamă. Extrem de subtilă este exploatarea dorințelor intime ale indivizilor. O locuință confortabilă, o deplasare în străinătate, o funcție importantă ș.a.m.d., oferite la momentul oportun, pot crea sentimente de recunoștință extrem de puternice, prin care chiar și cei mai aprigi dușmani pot fi reduși la tăcere. De asemenea, diversele cadouri, atragerea în anumite afaceri, în care mirajul banilor poate întuneca rațiunea, pot deveni mai târziu instrumente extrem de eficiente pentru șantajul sentimental și chiar pentru cel cu conotație penală.

Necesitățile sexuale ale indivizilor și cele mai ascunse dorințe ale acestora în domeniu pot fi și ele exploatare pentru a genera posibilități de șantaj ulterioare. Scandalul de la „Sexi Club”, din București, este elocvent în acest sens. Deși, în nenumărate interviuri, oficialitățile au vorbit despre zeci de casete pe care fuseseră înregistrate, cu camere ascunse, delirurile sexuale ale unor importante personalități ale vieții publice românești, respectivele înregistrări nu au constituit niciodată obiectul vreunei anchete serioase, ele fiind destinate exclusiv șantajului la nivel înalt.

Coborând la nivelul străzii, trebuie remarcat că până și cel mai banal cerșetor se bazează, în activitatea lui, pe inducerea unui sentiment de vină (alături de milă) în sufletele trecătorilor, pentru faptul că ei sunt bine îmbrăcați, în general

bine hrăniți, în timp ce el suferă de foame sau de frig. La fel, nenumărați escroci se dau drept gunoieri, controlori, polițiști, angajați ai unor asociații de caritate etc., exploataând sentimentele pe care oamenii le au față de respectivele instituții sau organizații.

Pentru a sesiza încercările de manipulare ce se fac asupra noastră pe baza confuziei emoționale, ar trebui să ne inducem câteva momente de detașare, de analiză lucidă, ori de câte ori simțim că abuzează cineva de sentimentele noastre, când avem un disconfort psihic, sau când sesizăm că „ceva nu este în ordine”. Încercând să găsim cauzele acestor activări emoționale, am putea, în multe cazuri, să vedem dacă sentimentele avute în acel moment sunt provocate cu un scop anume sau au o motivație ce nu ține neapărat de manipulare.

Și totuși, este foarte greu să acționăm astfel în toate împrejurările, deoarece ar trebui să apelăm la momentele de detașare cel puțin de câteva ori pe zi. O asemenea metodă se impune doar atunci când într-adevăr simțim că presiunea emoțională a atins cote îngrijorătoare. În rest, cel mai indicat ar fi să ne luăm câteva măsuri elementare de precauție.

Nu vă dezvăluiți niciodată, mai ales în prezența străinilor sau a unor cunoștințe întâmplătoare, dorințele intime, punctele vulnerabile, temerile sau incertitudinile. Vorbiți cât mai puțin despre trecutul dumneavoastră, nu vă lăsați antrenați în confesiuni ce nu își au rostul, evitați să vă deschideți sufletul în fața oricui. Chiar și cel mai bun prieten se poate folosi, cândva, de secretele pe care i le-ați destăinuit numai lui.

Evitați tentațiile de orice fel. În general, darurile nu cad din cer. Gândiți-vă, înainte de a accepta generozitatea cuiva, la ce v-ar putea duce un firesc sentiment de recunoștință. În *Eneida* lui Vergiliu, marele preot al Troiei, Laocoon, încercând să-i convingă pe concetățenii săi să nu introducă în cetate calul de lemn lăsat de ahei pe țărm, în care se afla Odiseu împreună cu soldații săi, s-a adresat mulțimii cu o frază devenită celebră: *Timeo danaos et dona ferentes* (*Mă tem de danai chiar și când aduc daruri*). După cum se știe, din nefericire, temerea bătrânului

preot s-a dovedit întemeiată. Nu ar fi rău să vă amintiți acest episod ori de câte ori cineva la care nu vă așteptați vă oferă daruri.

Jocul de-a „alegerea”

În țările cu sistem concurențial veritabil, cei mai versați vânzători nu se mulțumesc doar a-l determina pe client să cumpere unul dintre produsele oferite de ei, ci continuă discuția pentru a-l convinge că „a făcut cea mai bună alegere”. În acest fel se creează o legătură subtilă între ei și cumpărător, care îl va determina pe acesta să le devină client permanent. Mai mult, îndată ce simt că omul este decis să facă o cumpărătură în magazinul lor, îi prezintă mai multe sortimente, cu prețuri din ce în ce mai ridicate și de calitate superioară, accentuând pe faptul că „alegerea îi aparține”. Evident, au grijă să-i inducă sentimentul că posibilitatea de alegere se referă la *ce* anume să cumpere, nu la *dacă* să cumpere ceva ori nu. În caz că respectivul cumpărător înclină să ia un produs ieftin, îi prezintă în continuare calitățile suplimentare ale mărfurilor de același gen, dar mai scumpe, sugerându-i că depinde numai de el dacă vrea să ia un lucru prost la un preț mic sau acceptă să dea câțiva bani în plus pentru a avea o marfa într-adevăr de calitate.

Tehnica respectivă nu se aplică doar în domeniul comercial. O variantă a ei este reprezentată de strategia „fructului oprit”. Liderii unor secte extremiste, precum și conducătorii unor organizații cu iz ocult imaginează tot felul de ritualuri inițiatice, care să presupună cât mai multe eforturi din partea novicelui pentru a le parcurge. În acest mod, satisfacția finală a noului adept, precum și fidelitatea sa față de sectă sau organizație vor fi incomparabil mai mari decât în cazul unei acceptări formale. Psihologii Jack și Sharon Brehm au publicat în 1981 rezultatul unor studii prin care se constată că, cu cât sunt mai severe restricțiile impuse individului, cu atât dorința acestuia de a le înfrunța este mai mare. Tentația „fructului oprit” îi dă individului sentimentul că nu are decât o opțiune, celelalte fiind nedemne de atenție. Tehnica a fost aplicată și de

multe partide extremiste, care, mai ales atunci când au fost scoase în afara legii, au reușit să adune un număr record de adepți, în special prin exagerarea persecuțiilor la care au fost supuse sau chiar prin inventarea unor pogromuri ori atentate la adresa membrilor lor.

Pentru a rezista acestui joc de-a „alegerea”, este necesar să luăm în considerare, întotdeauna, și variante despre care nu ni se vorbește. Spre exemplu, imaginați-vă că sunteți într-un bombardier și vi se adresează întrebarea: *Câte bombe ar trebui să aruncăm? Una, două, sau zece?* Nu este necesar să spuneți câte. Puteți foarte bine alege un răspuns neindus de întrebare: *Niciuna*. De asemenea trebuie să analizăm de fiecare dată, cu atenție, situații în care suntem ademeniți cu „fructul oprit”. De multe ori, spre exemplu, prețurile unor produse sunt artificial ridicate doar pentru că acestea se vând într-un magazin din care cumpără snobii sau, mai bine zis, „lumea bună”. Există însă nenumărate alte magazine, unde se pot găsi aceleași mărfuri, de aceeași calitate, la prețuri sensibil mai mici, doar că despre ele nu se vorbește.

În general, atunci când cineva ne impune să acționăm într-un anume fel, putem să-i testăm intențiile, măcar cu o opoziție formală, pentru a-i vedea reacțiile. Atunci când ni se oferă posibilitatea de a alege între mai multe variante este indicat să ne gândim dacă nu există și o alta nementionată de interlocutor, însă, poate, mult mai favorabilă nouă. În anumite situații, interlocutorul poate insista vehement asupra unei variante numai ca să ne trezească suspiciunea și să ne determine să alegem o a doua posibilitate, favorabilă pentru el. Testați-l, acceptându-i varianta! Dacă are un plan ascuns, va fi luat prin surprindere și se va da de gol.

În orice caz, gândiți-vă că aproape întotdeauna există o soluție ce nu a fost luată în calcul. Poate fi chiar cea de care aveți nevoie.

Gândirea de grup

Succesul manipulărilor pe scară largă depinde, în primul rând, de modul în care individul a fost cufundat în anonimatul

masei de manevră. Liderii sistemelor totalitare, precum și conducătorii unor secte extremiste depun eforturi considerabile spre a inocula în mințile celor pe care îi manevrează sentimentul fidelității necondiționate față de respectivul grup social. Repetând la nesfârșit preceptele teoriei bazate pe împărțirea oamenilor în „buni” și „răi”, ei îi fac pe adepți să creadă sincer că fac parte din grupul social „bun”, „corect”, în timp ce restul lumii este alcătuit din „răi” și „ticăloși”. Orice idee ce nu corespunde respectivei ideologii este calificată drept eretică sau drept o expresie a trădării.

Manipularea se realizează în special prin controlul informațiilor, dar și prin izolarea grupului, pentru a evita orice contacte ale membrilor săi cu lumea exterioară. În capitolul dedicat sistemelor totalitare am văzut, pe larg, în ce mod se face controlul informațiilor, pentru a permite accesul oamenilor obișnuiți numai la știrile ce susțin politica regimului. De asemenea, am văzut cum se redefinesc istoria, morala, filosofia, limba, cum se modifică sistemul educațional, cum se dă o nouă înfățișare orașelor, satelor ș.a.m.d., totul pentru a-l rupe complet pe individ de influențele vechiului mod de viață (de „mentalitățile burghezo-moșierești”, „reacționare”) și pentru a-l transforma în „omul nou”. Aceleași tehnici se aplică, la scară redusă și în diverse variante, în orice sectă religioasă extremistă.

O dată ce individul nu mai are niciun contact cu exteriorul și nicio posibilitate de acces la surse alternative de informație, identitatea lui se evaporă și el va fi integrat grupului. Comportamentul, gândirea și chiar sentimentele lui se vor adapta noilor standarde, sisteme de valori, legi și regulamente. Pentru a scăpa de chinul interior, determinat de fenomenul disonanței cognitive, el va ajunge să creadă sincer în noua ideologie sau viziune asupra vieții, în noile reguli de grup și va fi mult mai preocupat de alinierea la modul de gândire general, decât de exprimarea unor păreri critice sau de analiza obiectivă a situațiilor. Cu timpul va avea chiar impresia că participă efectiv la luarea deciziilor, că hotărârile luate „în unanimitate” sunt cele „corecte”, că noua lume în care trăiește

este „cea mai bună dintre toate”. Și chiar dacă nu este totalmente supus noii ideologii, izolarea față de lumea exterioară, intoxicarea cu informații așa-zis „corecte” și contactul permanent cu o politică ce împarte totul în „alb” și „negru”, „bun” și „rău”, „corect” și „incorect” îi vor forma un mod de gândire foarte greu de readus la normalitate.

Izolarea este aplicată și în situații dintre cele mai comune, pentru a influența individul să facă un lucru sau altul. Poliția își interoghează suspectii în camere goale, fără niciun fel de mobilier; pușcăriile, spitalele de boli nervoase, centrele de reeducare sunt locuri izolate, sectele extremiste se retrag în campusuri unde contactul cu lumea exterioară este inexistent.

Tehnica inoculării unei „gândiri de grup”, atunci când ea este aplicată unui întreg sistem social, e greu de sesizat, dar nu imposibil. Greu în special din cauza faptului că cel care sesizează la un moment dat că „nu merge ceva”, se vede pus în situația de a se așeza „împotriva curentului general”. Și totuși, dacă în sistemele totalitare o astfel de atitudine ar atrage după sine pedepse severe, în sistemele democratice ea este posibilă fără urmări, iar în sistemele democratice în curs de cristalizare (precum cele din statele postcomuniste) este chiar bine venită, pentru a impulsiona formarea unei mentalități noi, deschise confruntării autentice de idei.

Cum putem sesiza dacă suntem victime ale acestor tehnici de impunere a unei „gândiri de grup”? În primul rând printr-o analiză la rece a comportamentului, a gândirii și a sentimentelor noastre. Dacă am ajuns să credem necondiționat în anumite idei, deși suntem puși în fața a numeroase fapte concrete ce le contrazic, dacă îi considerăm proști sau dușmani pe cei care au alte păreri decât ale noastre, dacă ne limităm numai la anumite surse de informație, ce ne susțin concepțiile, dacă ajungem să dăm răspunsuri standard, al căror înțeles profund nici măcar nu ne este prea clar, înseamnă că ne aflăm sub influența totală a manipulatorilor ce ne-au inoculat politica împărțirii tuturor faptelor și ideilor în „albe” și „negre”, în „corecte” și „incorecte”. În viața reală există nenumărate tonuri de gri, nenumărate variante și nimeni nu se

poate crede deținătorul adevărului absolut.

Dialogul autentic, schimbul de idei, recunoașterea greșelilor, analiza lucidă a faptelor sunt pași importanți spre evadarea din mrejele unui asemenea tip de manipulare pe scară largă. Gândiți-vă atunci când luați o decizie dacă ea reprezintă opțiunea dumneavoastră intimă. Nu cumva ați luat-o pentru că „așa trebuie” sau pentru că o asemenea hotărâre așteaptă de la dumneavoastră cei care deja vă manevrează așa cum vor ei? Atașamentul necondiționat față de anumite idei, în ciuda tuturor evidențelor ce demonstrează contrarul, nu reprezintă un semn al loialității, ci o dovadă de rigiditate și chiar de succes al manipulării la care este supus individul.

Acceptați în cadrul discuțiilor, nu doar formal, și părerile celorlalți și analizați-le cu atenție, atunci când sunt susținute de argumente concrete. De multe ori vă pot oferi soluții la care poate chiar și dumneavoastră v-ați gândit, dar le-ați respins pentru că nu erau „pe linie” sau nu conveneau „politicii generale”. Încercați să ieșiți de sub influența celor care judecă doar în „alb” și „negru”, a celor care îi consideră dușmani personali pe toți cei care au păreri diferite de ale lor. Ieșiți de sub influența celor care susțin până în pânzele albe idei contrazise de realitate, care nu acceptă dialogul, care se erijează în deținători ai adevărului absolut.

Cristalizați-vă propriile dumneavoastră opinii prin observarea atentă a realității, prin culegerea informațiilor din cât mai multe surse. Nu uitați că premisa fundamentală a democrației este asigurarea accesului tuturor cetățenilor la surse *alternative* de informație. Numai astfel omul obișnuit poate să-și aleagă reprezentanții în deplină cunoștință de cauză. Numai astfel alegerile generale pot fi considerate libere și *corecte*. Amintiți-vă cu câtă înverșunare, ani de zile după revoluția din România a fost refuzată acordarea licențelor de emisie unor posturi particulare de televiziune, ce nu puteau fi controlate de autorități. Amintiți-vă cât de ușor au fost chemați minerii la București, din cauza controlului informațional total exercitat de puternicii zilei. La șase ani după revoluție, când televiziunile și posturile de radio

particulare au început să se dezvolte, asemenea manipulări de anvergură nu mai sunt posibile (sau, oricum, ar fi posibile cu mult mai mult efort din partea autorităților).

Învățați din greșelile trecutului, pentru a nu mai greși din nou.

Structurile impersonale

În sistemele totalitare, orice semn de opoziție este pedepsit sever. De asemenea, în închisori, în spitalele de boli mintale, în sectele extremiste, în cazărmi sau în lagărele de concentrare, conducătorii acestora au un control aproape total asupra existenței celorlalți. Nicio împotrivire la reguli nu este admisă.

Atunci când presiunea unui sistem autoritar asupra oamenilor obișnuiți devine insuportabilă, apare întrebarea dacă este posibilă ori nu vreo cale de salvare sau de răzvrătire. Autoritățile din astfel de sisteme își iau de obicei măsuri de siguranță, prin angajarea în toate posturile-cheie ale suprastructurii a unor oameni fideli lor, pe care îi pot coordona cu ușurință. În asemenea cazuri, opoziții sunt mai tot timpul oameni obișnuiți, care nu pot face mare lucru fără a fi pedepsiți. Mult mai ușoară este lupta împotriva unor astfel de sisteme din afara lor. Asta dacă pot fi găsite căi de evadare.

Și totuși, chiar și în situațiile cele mai lipsite de speranță există posibilitatea organizării unei rezistențe interne, ce ar putea da rezultate. Primul pas este analiza atentă a sistemului pentru a vedea ce schimbări anume sunt posibile. Apoi, cei care formează nucleul rezistenței încep să testeze concepțiile și sentimentele intime ale celor din jur, comentează unele lucruri minore, cărora regimul nu le acordă prea multă importanță (pentru a demonstra celorlalți că poziția critică este totuși posibilă, dar fără a se expune prea mult, în caz că informează cineva autoritățile). Apoi încearcă să stabilească punți de legătură cu cei din jur, axându-se pe discutarea problemelor ce îi frământă și pe aceștia, împărțându-le nemulțumirile, captându-le încrederea, determinându-i să-și deschidă tot mai mult sufletul.

De îndată ce se formează un grup de opoziții,

nemulțumirile acestora față de sistem vor fi exprimate în *revendicări ale grupului*, ce vor fi mult mai greu de anihilat de către autorități decât răzvrătirile individuale. În acest mod structurilor impersonale ale regimului li se opun revendicările impersonale ale unei anumite organizații.

Astfel, o minoritate puternică poate lupta mult mai eficient împotriva majorității. În continuare, de îndată ce minoritatea s-a făcut cunoscută, ea poate determina Puterea să accepte unele concesi, lucru ce îi sporește prestigiul și îi aduce noi adepți. O astfel de strategie are destul de puține șanse de succes într-un sistem totalitar, însă variante ale ei sunt aplicate frecvent în statele ce asigură un anumit grad de libertăți cetățenești. Ea este caracteristică înființării și funcționării unor organizații cetățenești, unor grupări ale minorităților naționale sau rasiale ș.a.m.d.

Concluzia ce trebuie reținută din acest subcapitol este că *rezistența colectivă e mult mai eficientă decât opoziția individuală*, indiferent cât de cunoscută ar fi persoana în cauză. Din păcate, acest lucru nu este luat în considerare de diverșii veleitari care bântuie scena politică a statelor postcomuniste. Fragmentarea spectrului politic, sciziunile determinate doar de vanitățile personale ale unor lideri sau ale altora nu fac decât să reducă drastic posibilitatea apariției unor formațiuni politice puternice, care să impulsioneze decisiv tranziția spre sisteme democratice autentice.

În statele cu un grad înalt de civilizație, deja scena politică este dominată de un număr foarte redus de partide, în multe cazuri numai două, astfel încât stabilitatea sistemului este mult mai mare, iar dezorientarea electoratului e minimă.

Observarea atentă, detașată, a scenei politice poate releva cu destulă ușurință care partide încearcă să atragă electoratul, prin diverse tehnici de manipulare, doar pentru satisfacerea orgoliilor sau a intereselor strict personale ce îi animă pe unii lideri de partid ori pe membrii acestora și care au într-adevăr un cuvânt de spus în promovarea mecanismelor democratice autentice și în asigurarea unei creșteri reale a bunăstării tuturor cetățenilor.

În acest capitol am trecut în revistă principalele strategii de identificare a tehnicilor de manipulare și de rezistență împotriva lor. Se cuvine totuși o scurtă recapitulare, oferind astfel celor interesați instrumente cât mai eficiente pentru a se sustrage presiunii permanente exercitate de agenții de influență. De aceea vom încheia această carte cu o listă cuprinzând douăzeci și două de sfaturi necesare pentru a rezista manipulărilor.

Douăzeci și două de sfaturi practice pentru a rezista manipularilor

1. Încercați să jucați cu dumneavoastră înșivă, din când în când, rolul de „avocat al diavolului”, combătându-vă propria imagine, concepțiile pe care le considerați de nezdruccinat, prejudecățile, comportamentul, sentimentele. Veți ajunge astfel să vă cunoașteți mai bine, să vă descoperiți punctele slabe ori rigiditățile, dar poate și calitățile pe care nu vi le-ați pus în valoare, încercați să vă priviți cu alți ochi, mereu din alte perspective, pentru a înțelege mai bine care este părerea celorlalți despre dumneavoastră.

2. Exersați rostirea unor expresii precum: „Am greșit”, „Îmi pare rău”, „E vina mea”, „Am învățat ceva din greșeala asta”.

3. Fiți atenți la perspectiva din care alții încearcă să prezinte, să *incadreze* o problemă, o situație, o anumite opinie. Acceptând necondiționat premisele lor, le oferiți din start un avantaj substanțial. Fiți pregătiți pentru eventualitatea de a respinge de la bun început, în întregime, punctul lor de vedere și de a veni cu varianta dumneavoastră. Feriți-vă să treceți la discutarea detaliilor înainte de a vedea dacă problema, în totalitatea ei, nu este cumva greșit pusă. De multe ori agenții de influență își atrag interlocutorul în discuții pe marginea unei probleme, pentru ca abia când e prea târziu acesta să-și dea seama că întreaga problemă era artificial creată. Spre exemplu, după revoluția din 1989, regimul de la București a făcut nenumărate presiuni asupra ziariștilor pentru discutarea articolelor pe care ar fi trebuit să le cuprindă legea presei. Ziarele independente însă au pus problema cu totul altfel: era într-adevăr necesară legea presei sau apariția ei ar fi putut justifica un nou val de cenzură informațională?

4. Acceptați pierderile pe termen scurt (în bani, timp, efort, sau chiar respect față de propria dumneavoastră persoană) pentru a vă păstra independența. Lăsându-vă atrași cu ușurință de mirajul unor avantaje imediate, puteți cădea în capcane foarte periculoase, iar suferința produsă de apariția disonanței cognitive va fi incomparabil mai mare decât cea provocată de nemulțumiri sau de necazuri trecătoare. Acceptați micile pierderi și gândiți-vă că ele vă sunt învățătură de minte pentru a nu mai greși în viitor.

5. Puneți imediat piciorul în prag atunci când sunteți nemulțumit, agasat, sau când suferiți din cauza comportamentului unei persoane apropiate. Exersați-vă în a spune: „Pot trăi și fără dragostea (prietenia) ta, chiar dacă la început îmi va fi greu. Dacă vrei să mai fim împreună (prieteni), încetează să mai faci lucrul ăsta și obișnuiește-te să faci asta”, sau: „Pot supraviețui fără favorurile dumneavoastră, dacă vreți să rămânem în relații bune, gândiți-vă să mă tratați cu mai mult respect” ș.a.m.d. În caz că nu sunteți luat(ă) în serios, chiar după avertismente repetate, pregătiți-vă să vă detașați (despărțiți) total de persoana respectivă.

6. Evitați întotdeauna să luați hotărâri pripite, mai ales în situații care vă sunt neclare. Mulți agenți de influență exagerează graba cu care trebuie să răspundeți, presându-vă, pentru a nu vă da timp de gândire. Judecați problema la rece, luați-vă un răgaz suficient, căutați surse suplimentare de informații asupra subiectului și abia apoi puneți-vă semnătura.

7. Întotdeauna când ceva vi se pare neclar, insistați cu întrebările până ce vă lămuriți complet. Nu-i lăsați pe agenții de influență să vă facă să vă simțiți prost și astfel să vă reducă la tăcere. În foarte multe cazuri, explicațiile superficiale sunt semne ale unor tentative de manipulare, dar și ale superficialității și incompetenței celui chipurile atotștiutor.

8. Exersați-vă în descifrarea sensurilor ascunse ale lucrurilor sau situațiilor întâlnite la fiecare pas, indiferent cât de banale ar părea: rolul uniformelor, substratul diverselor relații interpersonale, intențiile reale ale diverșilor vorbitori,

rolul nescris al unor legi și regulamente. Încercați să vă explicați ce s-a urmărit prin promovarea unor anumite concepții arhitectonice, care sunt tentativele de manipulare prin afișarea diverselor simboluri sau sigle, ce interese se ascund sub unele alianțe de circumstanță, prin ce mijloace este obținut acceptul sau atașamentul unora sau al altora față de anumite idei, organizații sau lideri, cum acționează asupra individului presiunea grupului social din care face parte, ce se poate citi printre rânduri în articolele din ziare ș.a.m.d. Poate fi un joc interesant, dar și foarte util.

9. Fiți atent(ă) la regulile impuse de gazde, atunci când sunteți în rolul oaspetelui. Uneori respectarea instinctivă a acestora (pentru a nu da dovadă de impolitețe) vă poate limita drastic libertatea de exprimare, de acțiune și chiar de alegere. Priviți cu detașare regulile de protocol, respectați-le, dar nu într-o asemenea măsură, încât să renunțați la a vă mai expune deschis părerile. Încercați din când în când să jucați rolul nonconformistului. Reacțiile celor din jur vă vor putea demonstra dacă au sau nu intenții ascunse.

10. Nu acordați credit soluțiilor simple în cazul unor probleme personale, sociale sau politice complexe.

11. Amintiți-vă că nu există dragoste sau prietenie totală, necondiționată, din partea unui străin, la prima vedere. Fiți foarte atenți la cei care încearcă să vi se „bage sub piele” și încercați să aflați ce anume urmăresc să obțină de la dumneavoastră. Însă chiar și în cadrul relațiilor obișnuite de prietenie sau de iubire, rețineți că acestea pot fi verificate numai în timp. De asemenea, este imposibil ca ele să reziste dacă unul numai dă, iar celălalt doar primește. Încrederea, adevărata dragoste sau prietenie au la bază reciprocitatea și respectul față de celălalt.

12. Dacă ajungeți într-o situație socială nouă, într-un anturaj nou, într-o companie nefamiliară, încercați imediat să aflați de pe ce poziție puteți intra în contact cu cei din jur și care sunt principalii agenți de influență ai grupului. Intrați pe „lungimea de undă” a acestora, aflați cât mai multe amănunte despre ei, „citiți-le” preferințele, orgoliile, preocupările, flatați-

i dacă e cazul, încercați să descifrați ce urmăresc și apoi căutați soluțiile cele mai bune pentru a rezolva problemele ce se pot ivi.

13. Evitați situațiile total nefamiliare, în care nu vă puteți manifesta libertatea de acțiune sau de exprimare. Dacă totuși vă aflați într-o asemenea situație, începeți cu testarea limitelor ce vă sunt impuse. Acceptați un preț mai mic pentru a vă elibera, în loc să vă supuneți unor suferințe greu de suportat pe care vi le-ar putea provoca rămânerea într-o astfel de situație.

14. Nu vă dezvăluiți sentimentele, dorințele ascunse, slăbiciunile sau limitele în fața oricui. Amintiți-vă că, uneori, chiar și cel mai bun prieten vă poate trăda sau vă poate exploata cu ajutorul acestor destăinuri.

15. Obișnuiți-vă cu momentele de detașare emoțională, mai ales atunci când doriți să analizați cu atenție o anumită problemă. Exersați-vă în păstrarea calmului și a sângelui rece, în confruntările cu cei care încearcă să vă manipuleze. De foarte multe ori ei urmăresc să vă enerveze special pentru a vă crea momente de vulnerabilitate de care să se folosească în a vă îngenunchea.

16. Nu vă lăsați la cheremul lăcomiei și al satisfacerii orgoliului personal. Agenții de influență știu foarte bine cum să vă exploateze aceste slăbiciuni pentru a profita de pe urma dumneavoastră sau chiar pentru a vă supune în cele din urmă. Rezistați ademenirilor, lingușelilor, bârfelor, iar dacă vă simțiți nesigur(ă) și nu știți cum să procedați, gândiți-vă la persoana pe care o considerați un exemplu de onestitate și stăpânire de sine și imaginați-vă cum ar proceda aceasta în locul dumneavoastră.

17. Acceptați schimbul de idei, analizați la rece opiniile sau concepțiile ce nu coincid cu ale dumneavoastră, mai ales când sunt susținute de argumente concrete, încercați să vă puneți în locul celor cu care vă confrunțați ideile, pentru a vedea mai bine unde greșesc ei sau unde greșiți dumneavoastră.

18. Identificați momentele în care simțiți un sentiment de vină și încercați să-i aflați originea. Vedeți dacă nu vă este

indus în mod artificial pentru a vă determina să acționați într-un anumit fel. În general, nu luați decizii pentru a scăpa de sentimentul de vină. Acceptați-l ca pe o componentă inevitabilă a firii umane, dar nu acționați sub imperiul său.

19. Acționați pe deplin conștient în toate situațiile. Nu luați decizii doar pentru că „așa trebuie” sau pentru că așa v-a intrat în reflex. Încercați să vedeți care anume reflexe corespund convingerilor dumneavoastră intime și care v-au fost impuse prin diverse tehnici de manipulare.

20. Gândiți-vă că, uneori, consecvența poate conduce la rigiditate. Dacă în urma unei analize detașate vă dați seama că ați greșit, nu persistați în greșeală doar de dragul consecvenței.

21. Autoritățile legitime trebuie respectate, dar cei care se erijează în autorități fără a avea legitimitate trebuie supuși unei analize atente pentru a vedea care sunt interesele ascunse ce îi animă și pentru a găsi calea de a-i respinge.

22. Vociferările sau reacțiile emoționale nu sunt suficiente pentru contracararea actelor de inechitate sau de injustiție. Pentru a lupta împotriva oricăror abuzuri trebuie să vă asumați deschis opțiunea și să le înfrunțați până la capăt, indiferent de consecințe.

Lista prezentată mai sus conține douăzeci și două de sfaturi, însă ea constituie doar un început. O puteți completa dumneavoastră înșivă cu concluziile proprii extrase din această carte sau rezultate în urma observațiilor din viața de zi cu zi. Apoi puteți analiza din nou toate aceste metode, le puteți practica, le puteți perfecționa, le puteți adapta situațiilor concrete în care vă aflați la un moment dat, le puteți împărtăși celor din jurul dumneavoastră sau le puteți ignora.

Alegerea vă aparține...

Referințe bibliografice

Aronson, Elliot, Akert, Robin M. & Wilson, Timothy D., *Social Psychology: The Heart and The Mind*, New York, Harper Collins, 1994

Aronson, Elliot, *Social Animal*, San Francisco, W.H. Freeman, 1981

Cialdini, R.B., *Influence: Science and Practice* (ed. III), New York, Harper Collins, 1993

Conway, Flo & Siegelman, Jim, *The Awesome Power of The Mind-Probers*, Science Digest, sept. 1983

Hart, R., Friedrich, G. & Brooks, W., *Overcoming Resistance to Persuasion*, New York, Harper & Row, 1975

Hassen, S., *Combatting Cult Mind Control*, Rochester VT, Park Street, 1988

Kapferer, Jean-Noël, *Zvonurile*, București, Humanitas, 1993

Keen, Sam, *Faces of the Enemy*, San Francisco, Harper & Row, 1986

Le Bon, Gustave, *Psihologia mulțimilor*, București, Anima, 1990

Lifton, R.J., *Thought Reform and The Psychology of Totalism*, New York, W.W. Norton, 1969

Lutz, W., *Double-Speak*, New York, Harper & Row, 1983

Mares, William, *The Marine Machine*, New York, Doubleday, 1971

Marks, John, *The Search for The Manchurian Candidate*, New York, McGraw-Hill, 1980

Milburn, M.A., *Persuasion and Politics: The Social Psychology of Public Opinion*, Pacific Grove CA, Brooks/Cole, 1991

Milgram, S., *The Individual în a Social Work: Essays and Experiments* (ed. II), New York, McGraw-Hill, 1992

- Pease, A., *Limbajul Trupului*, București, Polimark, 1995
- Pratkanis, A.R. & Aronson, E., *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*, New York, Freeman, 1991
- Schrag, P., *Mind Control*, New York, Pantheon Books, 1978
- Schwitzgebel, R.L., & Schwitzgebel, R.K. (Ed.), *Psychotechnology: Electronic Control of Mind and Behavior*, New York, Holt, 1973
- Weinstein, N.D., *Psychiatry & the C.I.A.*, Washington D.C., American Psychiatric Press, 1990
- Zimbardo, P.G., Ebbesen, E., & Maslach, C., *Influencing Attitudes and Changing Behavior*, Menlo Park CA, Addison Wesley, 1977
- Zimbardo, P.G., *Mind control: Political Fiction and Psychological Reality*. In P. Stansky (Ed.), *On Nineteen Eighty-four*, New York, Freeman Press, 1984
- Zimbardo, P.G. & Leippe, M.R., *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*, New York. McGraw-Hill, 1991
- Zimbardo, P.G., *The Tactics and Ethics of Persuasion*. In E. McGinnies & B. King (Eds.), *Attitudes, Conflict, and Social Change*, New York, Academic Press, 1972

^[1] Kim Ir-sen (n. 15 aprilie 1912, d. 8 iulie 1994) a fost un comunist nord-coreean, politician care a condus Coreea de Nord de la fondarea sa în 1948 până la moartea sa în 1994. El a deținut postul de prim-ministru (1948–1972) și președinte din 1972 până la moartea sa. El a fost, de asemenea, Secretarul General al Partidului Muncitorilor din Coreea.

^[2] Acidul lisergic dietilamid-25 (din germană Lysergsäure-diethylamid LSD, de asemenea numit LSD-25) este un drog psihedelic semisintetic, ce aparține familiei de triptamine. Probabil cel mai cunoscut și răspândit psihedelic, LSD-ul a fost folosit în principal ca un drog recreațional, un enteogen și o unealtă în ajutorul diverselor practici precum meditația, psihonautică, proiecte artistice și psihoterapie psihedelică. Este sintetizat din acidul lisergic, derivat din cornul de secară, o ciupercă a grânelor, ce de obicei se regăsește pe orez.